

Tartalom

LVII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

2003. NOVEMBER

JUHÁSZ FERENC: A képzelt inkvizítorok	3
BÁRDOS B. ARTHUR: Haza; Ádám, hol vagy?; Időt- lenül	14
JENEI LÁSZLÓ: Áradás	17
ACSAI ROLAND: Azóta sem tudod; Karvaly-árnyék; Füstölő	31
BOGDÁN LÁSZLÓ: Vonaton. Hetvenes évek.; A het- vennégyes nyár; Halászháló (egy vízihulla morfon- dírozik); Találkozás IV (kései sirató)	34
HATÁR GYŐZŐ: Geránium; Zsebdiktafonok	37
TORNAI JÓZSEF: És Vásárhelyi Madonnád, Németh Jóska?	44
FENYVESI FÉLIX LAJOS: Vásárhelyi képírók; Vak hor- dár	45
KABDEBÓ TAMÁS: 68 (Roma-amor)	48
BERTÓK LÁSZLÓ: Most nagyon távoli; Mindegyik hoz, vagy elvisz valamit	50

TANULMÁNY

TAHIN SZABOLCS: „Élőbeszédszerűség” Mikszáth pró- zájában	53
KESERŰ JÓZSEF: A különbségek iránti érzékenységről (Grendel Lajos ötvenötödik születésnapjára)	72
FEKETE BARBARA: „...mert magyarul nem jön át, ami van.”	79

KRITIKA

CSŰRÖS MIKLÓS: Bertók László: Valahol, valami	87
VASY GÉZA: Az első Csoóri-monográfia	92
BÁRDOS LÁSZLÓ: A közös nevezett (Jókai Anna: Apokrif imák. Elmondja a szerző)	97
RÓZSAFALVI ZSUZSANNA: Az újraolvasott Petelei (Pe- telei István: Őszi éjszaka)	99

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Szeged számára a kultúra jelentheti a továbblépés legnagyobb esélyét” (Beszélgetés Csúri Károly irodalomtörténésszel, a bécsi Colle- gium Hungaricum igazgatójával)	102

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

Válogatás AZ 50. VÁSÁRHELYI ŐSZI TÁRLAT anyagából
a 16., 33., 43., 47., 49., 52., 86., 98. és a 112. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

POZSVAI GYÖRGYI: A rivalizáló rucák
(Petelei István A játék című ironikus novellájáról)

JUHÁSZ FERENC

A képzelt inkvizítorok

*Az éjből, ami kicsorog
a képzelt inkvizítorok
kínzása, gyötrése, vasprése, tűszöge, kése,
az úrból, ami előcsorog
a képzelt inkvizítorok
izzadt, szikár, meztelen tülekvése,
a szenvedés fénylűktetése!
Ó, csillagnéző vacogás! Ó szemhéjitalan csillagok!
Ti szemhéjitalan fényvakok!
Ó, ti messzi robbanás-fehérek, idő-előtti, idő-mögötti
lűktető nem-halló fényrabok!
Ó, ti süket égitetek, fültelen tűzvelő-anyagok,
ó, ti fényremek
fül-nélküliek,
ó, ti dobhártya-nélküli eleven fénydobok, csillagok!
Úrbeli sűrű nyáj, tolongó fényszór-gomolyok,
a belül-kezdet kifelé folytatás
megvalósulás világúr-dzsungel-állatok,
a belül-tűziszap-puha, kifelé virágzó kéreg-vastagok.
Jaj, könnyes úr, jaj szemhéjitalan szem-napok,
jaj, szemhéjitalanok, mint a kitinszivacs-szemű,
sejtes lépviaszgolyó szemű rovarok,
darazsak, méhek, legyek, szúnyogok, szitakötők,
orrszarvú-bogarak, szarvasbogarak!
ti néztek engem szemhéjitalan fények,
mint a lepkék, szöcskék, imádkozó sáskák:*

*az Ájtatos Manók,
ti néztek engem megkínzott szemhéjitalanok,
meggyalázott izzásgömb állapotok,
akik voltatok, vagytok, s lesztek újra s újra,
akiket gyűrűként, arany-karikaként
visel és hordoz az Isten kisujja,
a csigaháztekercs kürt-tüzet.
S ez a fény nem kérdi ki vagyok?
Mért élek a halál szívébe bújva,
mint ősember, barlangi medve, szörny-szüret, vad szeretet.*

*Nézem az éjszaka fényszita-rácsdoboz végtelenét,
a tűszúrás tüske-láz
éji fényt,
s visszaneznek a csillagok ibolyasárga kékillat gyönyörrel,
nézem a remény-nemreményt,
s létük lánc-tüze csönd
ami földi világot a bolygó-talajba tördel
és nézésük, mint az éhes csecsemő zokog,
óbéogat, jajgat s megáld a lenti zölddel.
S a fény ínypatkóján sose nő ki tejfog.*

*A légy sír így, ha enyvhez ragad,
a légy jajgat így, ha óriás barna pontszemrácsgömbszemére
póknál rácshálója sejtesen, selymesen dagad,
s lesz a látás-többezer pontkút izzásgolyó,
mint a selyemhernyó-gubó.
Barnából fehér,
mintha alvadó vérre ragadna mézeskenyér.
A kalács a vérre.
Tejre a vér.*

*Én láttam már a szenvedést,
az örült kezében a konyhakést,
a felkarba a kés-ütést,
a vért-lövellő izom-sebet,
s a foglyot aki ezen nevet,*

*s ha most elképzelem:
az a megvalósult gyötrelem
az a felkészült félelem
nem-félelem.
Mert mindent be kell vallani,
hogy minden az volt: az, ami!*

*Mondd, láttál-e már embert akinek szembéjét
kínzói borotvapengével, ollóval, borotvakéssel, tőrrel
levágták,
a szemgolyót nedvesítő,
a szemtestet könnyesítő,
a könny-elosztó pillás bőrsapkát,
s a pupillás szemgolyó üveghéj-szárazan mered,
mint mókus-rágta penészes, lukas dió,
mint kútfenék ha vizét kimered
s legfeljebb sár, mocsár
ami visszanez rád, mint nő, ha becsapták,
akár a kiszáradt hínár-folyó, béka-ugrás-fröccsenés tó
s pattog a béka-millió,
akár a szöcske
mint a lukas zsák kiköpte
zöldbab, vagy zöld dió.*

*Láttál-e már szembéjtalan emberszemet
ami nem fényszüret, de vakság-szüret
s fénye sárga, mint lakk-üveg bélésű
kalásztok, celofán-bélésű barna szőrscipkekehely
makk-hüvely,
szinte zeng, mint szélben a kiszáradt fű,
s a fűtest, fűlevél vízér-hálózatában a víz-szünet.*

*Láttál-e már szembéjnélküli madarat:
sast, cinkét, zöldikét, varjút, rózsapirókot, őzapót,
harkályt, gólyát, strucc-imát,
mint a négy szem rózsatornyú csigabigát:
a szembéjtalan himlős nyálredő-csikót,*

vagy házityúkot, kakast, kacsát, libát,
 szőke rózsadisznot a szaros ólban,
 vagy más vadat,
 szemhéjnélküli gyöngybajusz gyíkot:
 enyvesillag-lábkezü, pislogó zöldparázs gyöngykesztyű-ágaskodást,
 akinek gyöngyisak-hímzésű fejéből
 száraz aranyfésűsarlós szeme
 úgy dülld a levegőbe, az érett barna, gyantagyökeres ribizliszem,
 a zöldből az aranyűrű zöldbe,
 mint könnytelen gyötrelem-gyalázat.
 Akár a fény tüdejéből
 a vérpuha zöldalma-alázat,
 akár orrlikas gyöngyszövet-erszényből
 a zöldpenészes aranypézt,
 ami a vén idő köd-arcába néz.
 A szőrösen, szakállasan barna
 öreganyó-boszorkányarcra.
 Láttál-e már szemhéjnélküli tehenet, lovat, bikát,
 bivalyt, kutyt, macskát, szamarat, bárányt, varázscicát,
 zsiráfot, zebrát, orrszarvút, okapit, tigris, elefántot,
 oroszlánt, krokodilt, sast, kobrát,
 pávát, struccot, medvét, tevét
 és más lemetszett-szemhéjú pillanatot,
 vagy daganatot, óriásteknőcöt
 négy lábú páncél-koporsót, ősgyíkot, tatut, majmot
 és madárkürt-bóbitát
 csicsergő páfrány-tollhalmot,
 akit az anyja tojásból kiköltött.
 Jaj rettenet, képzelt iszonyat!, de sokat gondolok rád.
 S a látomás e szörny-iszonyból mit kapott?

És szemük kiáll a homlokokból,
 mint világot néző árva daganat,
 fényrác-csomó ami a testből kinőtt, a létre ragadt,
 enyves pikkelysaláta-halom gesztenyerügy,
 a rettenet-fájdalom, a rémület-ügy,
 a gyík szemek enyve-eres zöld ribizliszemek,

ó, szemek, szemek, mindenség-képzetek,
ihlet-golyók és látomás-golyók
az űrt, az árva végtelent látással szagolók,
kiálltok a homlok-ájulás
alatt, mint sötét tüskeszőr-csészéből a barna makktojás,
mint az áttetsző óriás szőlőszemek,
fagycsipkés vadrózsagumók: csipkebogyók,
féreg-kapus almák, májfoltos fénytapogató csápkezek,
mint a tengeren lebegő óriás hímzett-hártya medúzák, takony-buborékok,
mint az óceánvíz habkötegeből a polipok,
mint a falusi félhülye öreg szolgálány
hátából, melléből a púpok,
borostyán érbolyhokkal belül-beszótt
viaszcsönd-szőlőgolyók,
kidülledő vizselyem-pogácsák,
hogy a múlandóságot fénnel igyák és lássák,
és nézésük, mint a lét-elárulás, gömbvillám-csodálkozás
és strucctojás, emu-tojás, ibisztojás, hattyútojás,
cinketojás, verébjtojás, halpete-ikratojás
dülledt szemük csillogás-fénye gyilkos száradás.
Úgy haldoklik a fényvitorla szél-lapátkerekű malmaiba,
mint apám haldokló véres szájában a gyötrem-ima.

Ó, ti végrehajtó rabszolga-kanok:
képzelt inkvizítorok!
Gyilkos izomhalom, nagytökű, bikatökű
meztelen, izzadt férfikurvák,
akik mégis gyávák, mint a hajszálon lapuló tetű,
angyal-bajszos iszonyat-szolgák!

A költő mit tehet?

A költő mit ér el
képzeteivel és hitével?
Áttetsző kristályrab Isten-szerkezetével?

Benne mi fér el?

*Mert halálíg játszik vele az öntudatos képzelet,
ami azért van, mert hiszen lehet:
mint macska a levegőbe földobott,
levegő-hordózsákban földobva táncoltatott egérrel.*

*A tűkéve-bajszú az alvadó vérrel:
a kaktusztű-bajszú nincs-szárnya denevérrel.*

*Mert addig dobálja, rángatja, pofozza, cibálja
amig vére megalvad.
Vérhab lesz szája.
Ebbe az ember is belehalhat, ha a Macska-Isten így dobálja!*

*Az éjszaka világít.
Hallgatom a gyász
bolygó-középig, anyagig, lényekig,
virágokig, növényekig,
felhőkig, csillagokig
tolódó fekete-láz
trombitáit.
A lázpiros fénykürtöket,
a csengő-aranyfürtöket.
És alszik még a kakas,
mert messze még a hajnal
amikor rózsahajjal
a magasságot betenyészi,
mint nyüzött állatot az érszobor,
pirosan, kéken az érháló-bokor,
izomszobor megnyüzött halottat
ahogy a mesterség bevértzi
s az önmagába olvad.
A kakas még nem szájal
pirosmirigy-kettős tüdőlepény szívacsászló szakállal.*

A Feltámadás-Torok!

Ó, képzelt inkvizítorok!

*Hát mit lehet? Mit nem lehet?
Csönd-ájulásom jégverem.
Én is csak elképzelem,
mint szörnyeteg kísérletet
a szemhéjfosztás-gyalázatot,
a lét-lefosztás kínpadot,
hogy a képzeletből vers legyen,
mert el kell mondanom,
hogy fáj nagyon
a csipkebogyó-bokor nézés-száanalom,
a szemhéjtalan kiálló vízdió-ütközet,
a merev, könnytelen biológiai szégyen,
amivel az élet-alkalom
bizalma kevesebb, mint a tiszta üdvözlet
a halandó szívében
és látása rigidebb, mint a gyémánt a szén-feketében,
meztelen éjbe temetett,
látása látástalan,
mint az arany-gyökerek, gyémánt-fellegek,
kristály-kévekötegek
sziklába, márványba fullasztott,
kő-éjbe dagasztott
pislogástalan titok-vak ragyogása.*

*Lesz-e jövőmnek föltámadása.
Vagy sorsom, mint fogásra akasztott
télikabát molyrágta csönddel leng, libeg.
Lesz-e jövőmnek virág-ámulása?*

Ki mondja meg?

*Ki tudja megmondani?,
amit nem lehet bevallani,
de ki kéne mondani!*

Hiszen már nem vagyok gyerek.

De fájdalom-öreg, férfi-öreg.

*Jaj, könnyes úr, szemhéjtalan csillagok,
a képzelt inkvizítorok késétől körülmetélt
szem-előbőrök, szem-fitymák, szív-előbőrök,
fénymakk-falloszvég fitymakupakok
nélküli csillagok,
végtelen-tág téridő üresség-lepénygömb
belsejében nyüzsgő, lángoló, száraz aranyrovarok,
gomolytorony, gomolyfolyó esti szúnyogok
alkonyatvér zizegő hártya-oszlopok,
akiknek két csipkecsáptollas archomlok-fején
két kazettakupola-kalap
sejtcella-szöglet-mozaik szikra-ikragomba nap,
ó, szemhéjtalan csillagok,
az élő rettenet szemhéjtalan tűz-szemei,
gyásköldökű szemek,
feketekorong tengelyagyú fénygolyók.
És horgásznak a képzelt inkvizítorok,
kezükben a fémbajszú görbe horog
s amit fémputtony-ívük a mindenségből kifog
fénylik, lóként nyerít, vérzik, lengéssel csorog,
pikkely-pávahalként ráng, sikít, ikrázik, vizez, tántorog.*

*Hiszen halásznak, halnak ez a dolga!
Hiszen ezért él a képzelet örület-gyilkosság-szolga!*

*És nincs, mint az elugró bolha
és van, mintha volna.
Az így lehet
szenvedés, megaláztatás, gyötrésből képzelet!*

*Jaj, néma úr, mért hagyysz merengnem?
Kopasz csillagaiddal nézel engem,
mert a csillagoknak nincs a makkról péniszrúdig visszagyúrt fitymabőre,
redőlepényig visszafolyt csigaszeme, fehér kút-lepedője,
hogy forróbb legyen a látás-nemiérintkezés.*

*Jaj, könnyes úr, szemhéjtan hold!
Mért van, aki van, mért volt, aki volt?
Nézésetek szikrázik akár a kiköszörült kés!*

*Az éjszakát nézem, szagolom szag-éhes orral,
a két fényes kürt barlang-pokollal.
S így néz az úr engem éjemen a szemhéjtan holddal,
a szemhéjnélküli csillagok tűzözön-magányával,
a szenvedés látó-vak halott-eleven bolygó-szagával,
embervágy-szimatával,
mint gigászi gyémántsztatával.
Én meg a holdat nézem világitó szívemmel.
Nemcsak a szememmel.
Mint érett sárga kalászt gyémánt-kaszával.*

*Hol vagy világ, aki voltál?, hová hamvadtál kék idő?
Hová múltál szeretetből és szánalomból font hálóözön,
folyékony, harmatos póknyál-bozont, ragadozó öröm,
a nyolc szemű leskelődés potrohából kifolyt rabló-feszülés,
hová lettél türelmem lángtombolása: győzelem a halálon?
Nézem a virágzó éji tavasz-csöndet, a tajtékos kert-magányt,
s robbanó szívem, a kifeszült aranyfekete csönd
enyvpapírra ránt, mint egy síró, nyafogó fekete legyet, a mágnes-magányt,
nézem az éjpára aranyszövetség sűrű ég-vigaszt,
az alvó darazsat, lepkét az aranysúlyú viasztór fűszálon,
az alvó, önmagával önmagát bezárt éji tulipánt.*

Jaj, könnyes úr, szemhéjtan hold, túl a zöld bagolypislogáson!

Hová lettél, hová hűtlen szép ifjúságom?

*Háló-özön, fénytébolly tűzözön!
Bennetek hüvelykujját szopva gyerekként alszik a közöny.
S hozzátok az a közöm
hogy fényetek rácsába halál-szem-hűséggel ütközöm.*

Ifjúságom az aranyláz könny-vadon óriás szitakötője,

*az esőfüggöny-páralomb rezgés-szívébe szőve,
ifjúságom kék hínárcsönd vízrács-szövedékű foglya,
ifjúságom, mint illatos éj-púp, kúp-száraz szénaboglya,
ifjúságom a millió-csecsű angyalcsőnd szárnylobogás küldetése,
ifjúságom a feketében fekete ködrengés szívverése!*

*Arkangyal-rang
aranyharang!*

*Ó, zűrzavar-láng ifjúság:
éhség, galamb-vágy, temető-szomjúság!*

*Ifjúságom vadgalamb a rügyszőrű körtefa-ágon.
Ifjúságom vadgalamb a virághab körtefa-ágon.
Mint fekete szemgyűrűs galamb piros szeme körül
a pihetoll gyászkoszorú: ifjúságom,
tollgyöngy pibegyűrűs vadgalamb ifjúságom.*

*S most aranygyászt virágzik az éj, az aranyhörgés csönd szívem körül.
Ó, ifjúság!, hogy voltál, az ember már annak is örül.
S az időnek nem könnyörög, s sorsáért nem könnyörül.*

*Ó, hold, ó árva csillagok!
Ó, engem-néző hold, ó minket néző
árva csillagok!
Élni még most se késő
eretnek anyag-golyók,
Isten-nélküli állatok,
Istennen-kívüli növények, vak virágok
szemeteket megkopsztották az inkvizítorok:
az ítélet-végrehajtó Lét-Kehely rombolók
szemetek szírmait mohó zabálás-gyönyörrel
lerágták,
mint az élet-szép termést a száj-kasza sáskák,
s a végrehajtók szeme nem volt teli könnyel,
csak kínzás-gyönyörrel
és izzadt pokol-fénnyel,*

*a gyűlölet-edény szenvedtetés-reménnyel,
vak növények, virág-vakok,
akikben csobognak a fények,
mint ez az ének,
szemetek őrző kehely-bőreit letépték
fogóval, csipesszel, hisz nekik nem kín
a büntetés-mérték,
letépték, mint a virágszirmokat
a szerelmes kiránduló, hisz neki más élet nem érték,
se a látást-védő bőr-serleg, a virágszár-szőrös ernyő-kelyhek,
amiknek harmatsírás szempillaszőrein.
És mit tud a bűnről az öntudatlan gyermek?*

*Látható hold, látható csillagok,
kővér hernyó-mászás hullámzó galaxisok,
mit tudtok ti rólam?
Hogy mi néz és ki néz a burjánzás-robbanóban?*

*És meddig a jövő-álom?
Hisz, mint vadgalamb a virágzó körtefa-ágon:
ifjúságom.*

BÁRDOS B. ARTHUR

Haza

*A Szamos partján Kolozsvárnak vára,
Ringatóz a víz tükreben: árva!
Felhő hintáz, csillag fényképe száll a
fürge habokon s fölötte vigyázza
hírét Fellegvár kavicssteli szája,
kőverte tája...*

*Koszorú a város... Elfolyt furcsa kincse,
felhalmozott sehonnai nincse
s hiányzik a szent, aki jobbra intse – –
hol a hős Sámson levágott hajtincse,
súlytalan szinte.*

*A kolozsi völgy óvó, lágy tenyere
Meggadagt, sűrű redőkbe tört bele,
kívül báránysok göndörhab tengere,
bent a gyapjas hó szálaival tele,
fönt az ég tere...*

*Legendák, mondák, magyarhű balladák
égő erdeje perzselt húsbombá vág,
terhelten hajol földig a gazdag ág,
ősszel aranylik a szétszórt igazság
rozsdája: viszlát!*

*Talán csak a hűlt emlékek vára vár,
a múlt szépít: nem jó vissza sohamár,
megnémult utcám, a várfal óhatár,
a hívó kurvák rózsáló, csapodár
combja – csoda nyár!*

*A Szamos, a Bükk, a Hója, az álom
az agyonismert, hazai jaj-tájon,
a suttogásra idomult határon,
a roncs esztendőké réseiben áldjon,
rejtsem a várrom.*

2003. április 14.

Ádám, hol vagy?

*Éva!
Csendes rév a
csorba öregség puszta pamlagán,
kettős magány...
Tündöklő! Mennyei! Ringyó! Céda!
Én a
csodálatos Éva
ringó rajzú, ruganyozó farán,
formabontó arányán lovagolva...
az álomkerek holdba.
Tévedtem volna
S betörtem egy más korba?
Itt állok korszakom szégyenén
/ nem én /
titokzatos egyén
s kutatom, vizsgálom / van-e még remény? /
ki ez a rém?!*

2003. július 30.

Időtlenül

Az idő!

Születtem és felnőttem.

Lázadtam.

Leverték. Számra ültek

Szítottam

Forradalmat... Hiába.

Most némán

ténfergek az időben.

Időtlen vagyok.

Nyelvemem érleli

Zamatát az Isten.

2003. augusztus 4.

ZOLTAI ATTILA: KÖSZÖNJÜK MR. LEONARDO

JENEI LÁSZLÓ

Áradás

*„Távozzál tőlem, sátán, mert nem az Isten dolgaival törődsz,
hanem az emberekével.”
Márk evangéliuma 8,33.*

Sebesen torlódtak, töltötték be az eget a fekete felhők, majd szenvedélyesen, egyszerre eresztették ki tartalmukat. Az ártérben eltűntek a széles sávokban elnyúló iszappadok. Estére már csak néhány fa lombja lebegett kipukkadt labdaként a színen. Azt tette ez a nagy tolulás, amihez ért, ami a lényege: egybefont minden külön tartozót. Megszabta mindnyájunknak, hogy vessünk véget a szétválasztásnak. A szemem előtt zajlott le ez a fordított teremtési folyamat, az ember számára berendezett föld visszavétele. A víz állandó keleti-északkeleti kurzuson haladt, így nagyjából ki tudtam számítani, hogy utat talál a holtágba. Ott egy-két nap alatt megfordul. Az öböl magába húzza, és amikor már nem bírja többé tartani, visszalöki. Addig nem érdemes mozdulni, és valahogy kedvem sem volt hozzá. Álltam az ablaknál, és figyeltem a szomszédok rendetlen lámpajeleit. Hallgattam a szivattyúk bűgásától megvadított éjszakát. Az emberek, akik a malom oldalánál felbukkantak, fáradtnak tűntek. Ugy mozgottak, mint akiknek volt fogalmuk a munkájuk értelmetlenségéről. Egy rúddal időnként áthasították a már összefüggő vízfelület burkát, egy idétlen hangon sivalkodó öregasszonyt próbáltak rendre inteni, majd egy szerencsétlen, ösztöneit maga ellen fordító kutyával küzdöttek, mely kapott minden felé nyúló kéz után. Jól esett volna meglátni, talán kicsit messzebb tőlük, N-t, látni őt a sodrás kellős közepén, ott, ahol a legerősebb férfi sem bírna megmaradni. A lezúduló víz nagyon gonosz dolgokat tud művelni azokkal, akik az útjába kerülnek. Egy elszabadult fémtárgyra gondolok, ami kettészakítja a koponyáját. Vagy két erőteljesen előre nyomuló szilárd felületre, melyek között ez a néhány lágy szervnyi valami, ami ő lenne, ami ő volt, szétpukkan, s a keskeny résből a szennyes lé áztatja ki a színehagyott kötőszövetet. Jól esett volna elábrándozni a segítségnyújtás lehetőségén. És megtudni, milyen érzés is az valójában, amikor elvetem ezt a lehetőséget. Valamilyen ügyes optikával elcsípni a pillanatot, amikor az oxigénhiány kritikussá válik. Hiszen látnom kellene azt biztosan, amikor elpusztul. Ő nem tiltakozna ez ellen. Amikor engem hátrahagyott, ő már elkönnyvelhette magában, hogy ezt akarom. Ha ez az ára, gondolhatta, ezen felülemelkedhet. Ebből sem csinált volna titkot, ebből a nem kevésbé perverz, de legalább annyira nagylelkű gesztusból, hogy ő, ha kimon-

datlanul is, de ezennel nekem adja halálának a látványát. A többi csupán idő kérdése, és úgyis tudni fogok mindenről. Nincsenek titkai előttem, sosem voltak, igazán nem állíthatom az ellenkezőjét, mondta az előszobában. Ezért nem érti, hogy miért lepődtem meg. Ennyiből, amennyi a rendelkezésünkre állt, ennyi egymásra vonatkozó ismeretből, szemtelenül előremutató, ügödöntő tényből nekem is ki kellett volna következtenem, mi fog történni. Számomra ebben a képben állt meg az idő. Előszoba, N. elmegy – a bezáródó ajtó mind többet vesz el a hátából. A fotó mindig a bizonyosságot adja. Ez azt mondja nekem N-ről, hogy véglegesen elfordult tőlem, és amikor észbe kaptam, hogy gyorsan meg kellene még belőle örökíteni valamit, már csak ez a kabátcsomk maradt, mely épphogy sejteti mozduló lapockáját. Két nap, és sajnos két fájdalomban és halálfélelemben töltött éjszaka kellett ahhoz, hogy türelemmel tudjam fogadni az eseménytelen órákat, és szenttelenül elbocsátani a formális elveket. Ha igaz az, hogy lenni annyi, mint kapcsolatban lenni, akkor én a harmadik napra megszűntem létezni. N. még azelőtt ment el, hogy ez a piszkos-szürke áradat feljött volna a házig. Most úgy látom, hogy a nőekkel folytatott harc hasonlít az elemekkel folytatott küzdelemre. Hiába a szakadatlan készülődés, amikor a végén mindig meglepődünk. Építkezz sziklákra, és nem visz el a víz, mondta az apám egykor, ugyanazt, amit az ő apja mondhatott, annak meg az övé, s valóban, volt abban valami megnyugtató, hogy az emberek mennyire ragaszkodnak a kézenfekvő dolgokhoz. Hajnalra a Tisza fürge fattyúvize az egyik kerti székünket már vissza is hozta – meglepett, hogy mindez ilyen gyorsan játszódik le. Jött két csónak is, de intettem nekik, hogy maradok. A magányommal a víz természetes béklyóját fogtam szorosabbra. Nem mehettem a hegyek közé, egy barlangba, mint Lót. Hiszen itt kibírhatatlan iramú munkát végzek, mely cseppet sem veszélytelen. Abban az időben, amikor minden egybeforr, én gondolom az erőszakos elválasztás sebét. Nézem, ahogy a felbukkanás folyamatos hiányától erősödik az eltűnés ténye. Merre lehet most? Nem volt túl sok ötletem, a fantáziám állandóan leblokkolt annál a pontnál, hogy ugyanúgy néz-e még ki. Biztosan másképpen mosolyog, most már, hogy azt hiszi, megteheti. Másképpen mozog, és bátrabb szavakat használ a kritikus helyzetekben. Egy egészen új gondolatot forgathat a fejében, amely lenyűgözi. Nem érzi a fáradtságot, megállás nélkül közlekedik, hiszen szabad, ki kell nyújtóztatnia a tagjait. Fel sem vetődik benne, hogy visszajöjjön hozzám. Már tudja, hogy melyik veszteség lenne súlyosabb. Azt félti jobban, amit újonnan megszerzett. Egyébként sem tudná, hogyan kell ezt levezényelni, egy ilyen jelentésteli műveletet, mint a visszatérés. Hogyan kell úgy igazítani a körülményeket, hogy ne legyen se túl színpadias, se hivalkodóan szimpla, és a nagyjeleket véletlenül se hagyjon bennünk a kellenél több kérdést. Nem menne neki, nem. És miközben igyekeztem a vágyakkal teli szorongásomat legyűrní, s az esélyek mérlegelésénél ésszerűbb tevékenységbe fogni, valamire felfigyeltem.

Mindaz, ami ezzel a mélyen emberi deficittel volt összefüggésben, nos, fokozatos és meglepetésszerű átalakuláson megy keresztül. Ez olyan fontosnak tűnt, hogy azonnal tudtam, csak erre kell összpontosítanom. Erre a lehetőségre, erre a puritán engedményre. Behúzódtam a ház egy olyan sarkába, ahol a szőnyegig bocsátott ágakkal sorakozó növényóriások és a velük ölelkező, szerényebb páfrányok és törpefenyők falat vontak körém. Ahol halani véltem, ahogy a törzsek fűcsöveiben és a szerteágazó száracskákban csörgedezik a víz, lomhán torlódnak előre az ásványi sók. Azt képzeltem, hogy nem igaz, hogy valójában nem történik semmi. Nem kerülhettem a lét vakfoltjára. Bevackoltam a besűrűsödött élettől harsogó sarokba, és különféle víziókkal kezdtem játszózni. Kalandjaimnak ezt a művi voltát természetesen én is neveltségeselem éreztem. Ténylegesen azt, hogy a gondolkodás erénye tündökölt benne, s nem az indulaté. De talán jó is volt így, nem lett volna érdemes eltagadni, hogy N. részben ezért ment tőlem el – az ösztönöknek, melyek szerinte a hormonok és kulcsingerek történetének legkomolyabb vereségét szenvedték el azzal, hogy a világra jöttem, szóval az ösztönök hierarchiájának sohasem tulajdonítottam különösebb jelentőséget. Való igaz, kevés helyet adtam nekik az életben. Utáltam, amikor N. az elfojtás fogalmát cincálgatta, utáltam, ha végső érvként azt találta mondani, hogy képtelen vagyok levezetni a feszültségemet, képtelen vagyok egy tisztas, és nem célulvű kielégülésre, így végső soron, szerinte, képtelen vagyok szeretni is. Mert ugye egy pillanatig sem gondolhatom, hogy szerethet az, aki mérlegel, hogy áldozatot hozhat az, akinek nincs semmije. Ugy tartotta, hogy ő egy istennő, mégpedig Éosz, akire azt a büntetést rótták, hogy nonstop halandó fiatalemberek után sóvárogjon. Nincs ennek a macerának semmi kellemes része, fakadt ki nem egyszer, és én sejtettem, hogy azért nem találja a megoldást, mert nem hajlandó lemondani az istenségének kijáró különös, és az idegenek szemében bizonyára viszolyogtató áldozati rendről. A test utáni sóvárgása, valamint a testiségben rejlő leereszkedéstől való irtózása, ez volt ami a tehetetlenségig összepréselte. Igazodásommal, melyet nem kért, hanem kiérdemelt, hamisítatlanul beteges folyamatokat indítottam el. N. felbolygatta a diogenészi tételt, miszerint az, hogy az embernek nincs szüksége, isteni. Ezek a szükségletei, melyek miatt a kettőnk közt lévő szövetség, jól tudtuk, bármikor felbomolhat, hamar bajba sodortak minket. A bugyikám, mondta egyszer, a bugyikám végig rajtam volt. Ez lett volna az az egyetlenségében is óriási erejű mozzanat, mellyel megkérdőjelezheti a felelősségre vonás jogosságát. Bebújt ugyanis a barátom ágyába. Vendégségben voltunk náluk, volt minden rogyásig, Milarepa meg Kierkegaard, befelé fordított elme meg ehhez hasonló. Feláldozni – az esztétika számára botrány. N. ezzel jött elő hajnalban, ezzel a tőle különösen arcátlan hazugsággal, és engem a nyavalya kitört ettől, hogy ő megint szárnyal, a szavajárása szerint, akár egy szupernóva, és a nyavalyatörés jött rám a gyávaságom miatt is, amiért nem kö-

zöltem vele eleddig, hogy a szupernóva egy tartalékait felélt csillag. Szóval miközben rendkívüli erőfeszítéseket tettem, hogy szemrehányóan tudjak nézni rá, vagy legalábbis a figyelmét magamra vonjam, egyik pohár bort ittam a másik után. Amikor aztán egy tétova kísérletet tettem, hogy könnyítsek magamon, a fürdőszobában rekedtem. Számomra megszűnt a világ minden szépsége és szomorúsága, teljesen kikapcsoltam. Reggel felriadtam, kibotorkáltam, és hát ott voltak, egymásnak háttal ugyan, de meztelen felsőtesttel. Elrohantam, és olyan jó, filmbeli módon kukákat rugdostam az utcán, annyira csak az ösztöneimre hagyatkozva, hogy ha akkor lát, bizonyára nagyon tetszettem volna N-nek. Hazaérve rátöltöttem egy keveset, szándékosan nem figyelve az ilyenkor szokásos intő jelekre, a zibbadásra, a súlytalanság érzésére, majd az üresség csendjére. Később beszéltünk erről. Közölte, hogy úgy néztem ki ott a fürdőszobában, mint a patkány a lapát alatt. S akkor annyira megundorodott tőlem, az éppen akkori énemtől, hogy nem volt választása, muszáj volt megtennie. Azt diktálták az ösztönei. Eltávolodott tőlem, de visszatért hozzám, és úgy gondolja, hogy ő nyert ezzel. Én pedig tudom, hogy csak vesztettem, hiszen ezután sem voltam képes elrendezni azt, ami rend nélküli, az erőtartalékaim viszont kimerültek. Kimerültek. Nehezebb lett például a krízishelyzetekben emlékezni. Ez addig általában bevált. Visszanéztem az egykori N-re, mint egy dobozban mosolygó babára, visszarévedtem a múlt megszokott laminált felületei közé, és megelegedtem ennyivel, helyrebillentem. Ilyenkor nagyon is elég tudott lenni ez a sovány kis trükk. Fontos volt továbbá a mellettem való különféle súlyú és tartalmú kiállításainak óriási halmaza, mit halmaza, egész hegyvonulata. Pompás csúcsokkal büszkélkedő panoráma. Az egész életem legfontosabb ajándékai. Azzal azonban, hogy abban az ágyban megláttam N. mozdulatlanul gondolkodó melleit, melyek valóban annyira hihetetlenül feszesen, szúrósan néztek előre, mint akik a morálfilozófia alapkérdéseit kívánják éppen új megvilágításba helyezni, nos ez a látvány vakká tett, elfárasztott, és furcsa módon megtaknyosodtam tőle. Nem sírtam, csak annak az előkészületei folytak, azonban a kukahangok, s a kiömlő szemét millió színe valahogy eltéríthetett ettől a megoldástól. Megbeszéltünk mi mindent N-nel, mint ahogy ezt a botrányos meztelenkedést is – N. mindvégig kitartott amellett, hogy még petting sem volt köztük, csak a barátom szájában pihent az egyik bimbó, mert ezt kérte, hogy csak feküdjenek, s N. adja a szájába, legyen ő neki Nammu ősanya, az ki szűznemzés révén hozta világra az első férfi és női elv megtestesítőit. Ezek hallatán már megpofozni sem volt kedvem, az egész annyira vidám volt, fenséges és egyszerű, hogy a mérgem elillant, és mint akinek már minden mindegy, hosszan, felszabadultan röhögtem. N. felhábtorodott az érzéketlenségemen. Napokig nem állt velem szóba. Javíthatatlan volt. Ha az új és teljes dolgok iránti lelkesedésről volt szó, nem ismert tréfát. Nem is volt vicces, ami következett. Én se röhögtem azóta semmin. Pedig akár vissza is élhet-

tem volna a helyzettel, hiszen a magam jámborságában én lettem a paradicsom egyetlen bűntelen teremtménye, mint ama főnixmadár, aki, bizonyára figyelmetlenségéből, nem evett a tiltott gyümölcsből. Aki elmellőzte a hatalmas archetipikus élményt. Ehelyett az történt, ami ilyenkor szokott: ha nem lépsz, lép helyetted más. N. szavai órákon keresztül bolyongtak bennem, kúsztak, rohantak, harcias fonalférgekként kerültek igen meglepő helyekre, mígnem feltöltötték, majd összecsomózták alkatrészeimet. Mert a fotóhoz, melyen N., a vörös kabátjában, félhátú, lángoló ördöggént már csak egy töredék másodpercre volt az eltűnéstől, a végső bizonyosságot adó fotóhoz volt hang is. Kísérő hangkapcsolatok. *Veled már nem tudok élni az eltévedés veszélye nélkül.* Mondhattam volna rögtön, hogy leszek én iránytű, aprólékos sillabusz, barátos, kiismerhető terep, a megtestesült és biztonságos egyirányúság, de hát képtelen voltam megszólalni. Az N. száját elhagyó utolsó hang már szinte csak leszakadt róla, mert a test fordult azonnal, iramodott az ajtó felé, akár egy kisdíák, aki túl van a nehéz feleleten, s most oda igyekszik, ahol lehet ugrálva örvendezni. Nekem annyi adatott, hogy becsukjam utána az ajtót. A zsidbadás az agyamban üldögélt, azután lomhán elindult lefelé a hírekkkel. A rendőr írta az adataimat valami kétes kinézetű jegyzetömbbe, sort a sor után, néha egy-egy kérdés, pontosítás, miközben álltam a felborult kuka mellett, s a cipőm orrával egy horpadt tejes dobozt mozgattam igen kis pályán, a-tól b-ig, majd vissza. Annak a kora reggeli ijedt embernek az ikertestvére vagyok, futott át rajtam, előszobai soft változat, érzéseim párhuzamos megérzések, gondolataim másolatok. Leültem a szobámban az íróasztalhoz, hogy én akkor most írni fogok, mert a téma adott, és a megfelelő jelzőket talán most a legkönnyebb megtalálni. Ezután még tucatnyi más dolgot is műveltem, a nyomokat később fedeztem fel, teljesen elhűlve. Honnan ez a bődületes erő? Szekrény, csaptelep, ágy – a szokott helyüktől épp csak egy kicsit távolabb. Az ágyhoz illesztett kisebb legendárium egyébként tartalmazott olyan jelzéseket, melyek mindezt előrevetítették. Hónapok óta nem volt köztünk testi érintkezés. Csak az ehhez fűzött magyarázat. Mások az elhidegülés tanmeséjét idézték volna, mi nem, mi frappánsan ki is beszéltük átmeneti érdektelenségünket. Úgy tartottuk, hangsúlyozom, mindketten, hogy nincs ezzel semmi gond, eszmény és paródia oly sok közös elemet tartalmaznak, hogy mi joggal érezhettük magunkat valamiféle átmeneti, osztályozás előtti állapotban. Amikor még nincsenek halaszthatatlan teendők. Jóváhagyólag tudomásul vettük, hogy mindketten önkielégítést végzünk, a másiktól szeparálva, és a tényleges időpontot tapintatosan lepezve. Lehet, hogy már csupán hetek lettek volna hátra az együttélés újabb eminens evolúciós lépéséig, de akkor, és ezt határozottan állíthatom, még nem képződött meg egyikünkben sem az igény. Az ágyunk látott mindent, hol őt, hol engem, machinációink közben, az összeszorított szemhéj alatt a sós folyadékot, mely a kielégülés pillanatában préselődik elő, hogy kiáztassa a szemből

az ábrándképeket. Az ágyunk tétlenül jelen volt mindvégig, s ha lenne teremtő szelleme, önálló anyagként rendszerezhetné volna a vágyak szavakkal ki sem fejezhető vonatkozásainak összességét, összeállíthatná volna az emberiség történetének legfontosabb enciklopédiáját. Nos az ágyat odébb húztam, valahogy megemeltem a rugós részét, ami így letört. A csaptelepen repedés gyökérzete cikázott. A szőnyegek hullámokat vetettek, s különféle lábbelik, mint apró lélekvesztők, hánykolódtak rajtuk. A függönyök a fal tövébe hullva. És mindenhol csend volt, bizonytalan, reszketeg állapot. Ivás következett, kegyetlen és fölösleges, majd, ami még bennem volt, minden és mindenhol kiszaladt. Ez volt az a pillanat, amikor megállt egy folyamat. Dönteni kellett, hogy lesz-e valami tovább. Azután, csodás égi jelként, jött ez a sok víz, az újabb próba arra vonatkozóan, hogy két eltérő eredetű félelem valóban kioltja-e egymást. És nem is jártam rosszul, mert hamarosan megéreztem a nélkülözés mélyén rejlő, bátorságra biztató, halk kihívást. Amikor aztán beköltöztem lakályos zöld bunkerembe, a saroknyi vegetációba, már egyértelműen egy új, belső történet lehetősége foglalkoztatott. Abból az ellentmondásból indultam ki, hogy bár láthatóan nincsen semmi szervi bajom, mégis, az egész testemben kórokozók üzekednek. Ha jól kérdezek rá, kiderül, hogy ezek gócpontja a lélekben van. Tegyük fel, hogy a lelkemnek léteznek elháríthatatlan kötelezettségei felém. Így szinte el sem kerülhető, gondoltam, hogy át fogja venni a kezdeményezést. Hozzávetőleges számításaim szerint itt bennem fog bekövetkezni a csoda, nincs ebben semmi beteges. Emberi szóval körülírhatatlan mentő munkálatok fognak elmenni a végső határig. Hogy ezt beláttam, a többi már könnyebb volt. Gondolataim olyan alattomos, halálos üzenettel jöttek a világra, ahogyan a veszélyes anyagok bomlásából a mérgek. Megjött az önbizalmam is, jól bevilágított részletek kezdtek visszasomfordálni a tudatomba. És amiket láttam, azok ugyan még mindig a hadüzenet megtestesülései voltak, de valami tökölődő, szempontokat vizsgáló, akkurátusan mérlegelő hatalom ultimátumai. Olyanok, melyeket kézhez veszel, azután büntudat nélkül teheted ad acta, mert megvan az alapos ismereted és jóféle véleményed róluk. Értelmezésükhöz nem kellett a misztikus-teológiai mankók, sem az elvont szabadság szokásos középfogalmi. Némi diadallal állapítottam meg, hogy lépéselőnybe kerültem. És mintha mindez nem volna elég, a lelkem felől érkező kémjelentések is mind jobb hírekkel szolgáltak. Megtudtam, a lelkem mondta, hogy N. üzeni szándékozik az álmaim médiumán keresztül, és ez feltétlenül a tisztas kiegészítés esélyét jelentette. Igyekeztem jól betakarózni, hogy hosszan és tompán alhasak, kivettem az órákból az elemeket, kiiktattam minden hangicsáló kacatot, amelyek közém és a lelkem közé férközhetek volna a várakozással teli, sötét éjszakákon. Izgatott voltam. Talán túlságosan is. Meg kell mondanom, hogy a sötétséggel sosem volt problémám. Nekem az éjszakát nem tudták úgy eladni, mint Beliál birodalmát. Az olvasatomban az éjszaka mindig is egy néhány

hosszúsági foknyi sötétkamra volt, ahol a vágyak fényérzékeny rétegét manipulálják. A napvilág nyomorult, dinamika és mindenféle belső hajlam nélküli színjáték. Ezzel szemben az éjszaka igazi hatalom, minden, az istenségről való tudás birtokában. És ha az éjszaka az Úr, akkor az álom az ő emberek közé küldött Egyfia. Rá épül a posztszövetségi Fiú-vallás. Az álom lerázza a lélekről a földi terheket, de az nem igaz, hogy az érzékek bilincset is. Az álom alagyújt a léleknek, fellángoltatja. Misztikus felindultságomhoz még jobban illenek, ha azt mondanám: az álom fáklyát vet a lélek számára az érzések végtelen mélységébe. Ugyanakkor el kellett ismernem, hogy inkább alátámasztható annak az értelme, hogy álmodni akarok róla, mintha ébren szólnék egy létező személyhez, aki nincs jelen. Félttem ezt végig gondolni, mert kockázatos lejtők vannak ezen a területen. Az álomra vártam tehát. Ennek a médiumnak a rezdüléseit lestem. Ahogy mondom, esténként nem aludni készültem, hanem álmodni. Vártam N. üzenetére. Az álmok azonban eleinte el akarták terelni a figyelmemet róla. Elképesztő ajánlatokat kaptam. Minden pompázatos volt, illatorgiába vezetett, mint egy parfüméria. Bakkhánsnők ringatóztak, az ég alján perverz hologramok rezegtek, önálló lényekként grasszáltak a genitáliák, dobok dübögtek, feszes hasak tekeregtek – egészen a nemiszervek egységünnepeén érezhettem magam. Langyos vizes szivacs volt a számon, nedves párát fúvó üregek a fülemnél, a testemen macskatappancsnyi érintések ezrei, mintha a megveszett vágy sokkolóival dolgoztak volna rajtam. Nehéz, nagyon nehéz éjszakák voltak ezek, ám valahogy gyönyörűek. Soha nem volt még olyan puha és kívánatos a szám, vonzó az arcom, mint amilyet ezek az elem keveredő démonok visszaigazoltak. Ragyogott tőlem a tekintetük, süttött belőlük az odaadás. És jó volt velük. A behatolás defektusok nélküli menet, a szokott zavaró körülmények teljes hiánya mellett, szagtalanságban, némaságban. Hát bizony, ezt nem sokáig lehet épp ésszel bírni. Már a szürkület első jeleire előjöttek, de ezek még az álom mágneses hatása nélküli képek voltak, ordított róluk az autonómia hiánya. Gondolom, hogy nem vagyok ezzel egyedül, de engem is foglalkoztatni kezdett ezeknek a moziknak a legyárthatósága. Az álom elé kerülés lehetősége. Levakarni a halovány nappali képek harmatos felületét, hogy a valódi, étellel telt színeket lássam, mélységet kalapálni a testek kinetikus műalkotásai köré, mögé, hogy felfoghassam mozgásuk jelentőségét. Hogy ott lehessen annál a pillanatnál, amikor legközelebb kerülnek a teljességhez. Órákon át töprengtem, miként foghatnék ki rajtuk. Azután magától megoldódott a kérdés, mert elillantak mind a fehér májús nők, egy hajszálnyival azelőtt, hogy megcsömörlöttem volna tőlük. Arra számítottam, hogy ezután jön N., belecsücsül a készbe, és dűlőre visz mindent. Ehelyett körvonalazódott az a történet, amelyről nem tudhattam biztosan, hogy lesz-e üzenete. Az első nyilvánvaló összefüggések láttán azonnal megfogadtam magamnak, hogy minden tekintetben alkalmazkodni fogok ehhez az eredeti teremtési folyamathoz. At-

adom magam lüktető áradásának, felajánlom számára a legszigorúbb szükség esetére tartalékolt energiáimat. Látszott, hogy igény is van erre, mert az idegpályák felelőtlen, talált rendje egyáltalán nem segítette az értelmezést. Sok volt, amit az álom mutatott, valóban, néha túl sok is, de ha nem vagyok ott egészen, ez a nagy sürgölődés, ez a türelmetlen, követelőző ihlet által gyártott képözön előbb-utóbb valami hamisítás gyanúját ébresztette volna bennem. Sokszor előfordultak átfedések, például a következő nap éjjelén visszacsúsztam az előző álom záró helyzetére, és ez inkább bosszantott, mint mulattatott. Vagy mondjam úgy, hogy untatott. Mert nem akarok a szavakon, mozdulatokon változtatni, és ami a döbbenetes, ezt nem is tehetném. Nem próbáltam még, de érzem, hogy nincs rá esélyem megtenni, hogy itt is, az álmaimban is ragaszkodnom kell a bevégzett dolgok kötöttségéhez. Egy kivétel van, ahogy észrevettem, a fájdalom. Az álmaimban a fizikai fájdalom nem tolakodó, inkább engedékeny, mintha virrasztó tudatom rákérdezhetne, hogy kell-e ez az erősebb fájás, ugye nem? Bármennyire is hiszek a szenvedés reális voltában, ez a *tisztázásra törekvés* működik. Amit megélek az álmaimban, az csak a szenvedés előtti állapot. És ha ordítok, akkor talán csupán a szenvedés előképe miatt ordítok, a szenvedés eleven ígérete miatt. De ebben a történeté összeállt álomsorozatban nem volt fájdalom, sőt, nincsenek a terében azok a ragacos sűrűsödések sem, amelyek kínládássá tehetik a mozgást. Hasonlatosan a szomszédok lámpajeleihez, az álomban is apró és váratlan villanások jelzik csak, hogy nem vagyok egyedül. Ha nem lenne marhaság, azt mondanám, hogy valakik, vagy valamilyen ügyesen tervezett gépek, megszabott céllal kacsingatnak rám. Az ördög lángoló szemei nem lehettek, valahogy nem illett volna rögtön bármilyen gonosz párhuzamba állítanom neuronjaim erőfeszítéseit. Hallatlan újdonság volt ez a fényviszonyokban beállt biztató elmozdulás. Nem hiszem, hogy a lázam miatt volt, merthogy lázas lettem ugyan, az elmúlt órában hánytam is, de ennek semmi köze nincs már hozzám, hiszen megint alszom, ezt álmodom. Állíthatom, hisz ezek a villanások nem a kintiek – az ébrenlét savaktól pirosra, lúgoktól kékre színeződött látványossága –, hanem az agyam erőműve által táplált stabil szolgáltatás. Nem is muszáj mindent élesen körberajzolni, hogy fogalmat alkothassak róla. Az egész olyan benyomást tett rám, mint Monet szürkehályog utáni vásznai. Mint a forradalmait maga mögött tudó művészet. A kinti jó időben minden csupa púp és mélység, az egész élre vágott környéknek valószerű domborzata van, míg idebent úgy nézhetem a tájat, akár egy egyiptomi reliefet. Persze ezek a rendhagyó kimenetelű *optikai csiszolások* nem végezhetőek el teljesen szabadon. Belátom, hogy a kezem bizonyos dolgokban meg van kötve: van szín, ami magától kenődik oda, ahol látom, és van olyan is, amelyre nem is emlékszem, hogy használtam valaha. Van az egésznek egy elképesztően kifejező, költőien érzéki része, ám mindvégig dolgozik a háttérben valami idióta hatalom, valami részegen tomboló isten,

mely a mindennapi álom nagy elbeszélését a szekvenciák művészetévé torzítja. Boszorkányos látványvilág. Ráadásul van az álomnak egyfajta térítő igyekezete is, vírusként lappang benne a páli hevület. Rábeszél arra, amit megmutat. Nap-pal meg finnyáskodik az ember, pedig szinte vonyít a vágtyól, hogy visszamehessen, vissza abba az ihletett szituációba, melyben bátran és bölcsen meg tudott nyílni. Én például megnyíltam, azonnal és feltétel nélkül, akár ha késsel metszettek volna belém. Nyitott voltam arra, ami jön. Néhány futamnyi kitérő után meg is értettem, hogy itten be akarnak nekem mutatni valakit. Egyetlen, különös valakit tehát, nem egy sorozat egyedét. Mert harmadszor tűntek fel ugyanazok a vonások. Ez lenne N. üzenete? Elhittem, hogy mindez nem lehet véletlen. Egy kitartó szellem, aki visszajár. Egy nő, akinek N., vagy N. hiánya teremti meg a nacionálját. Egy nő, akinek a révén különböző kódolt szövegek születnek, ügyes, célzatos fantáziahamisítványok. Akit ketten is irányítunk, N. és én, s aki éjjel azután tovább viszi a saját kicsi életét, beteljesítve a tervünket, s kiteljesítve az övét. Egy nő, aki csupa együttérzés, teli van részvétellel. Egy művelhető moralista. Am aki egyszersmind hideg, mint a víz lakói. Ez első *beszélgetésünk* után kiderült. Csak kérdez és kérdez, kedvesen a kezem alá dolgozik. Minden jelző olyan komikusan alkalmatlan rá. Minden- esetre megkapó a harmatos, gyermeki naivitása. Ez a nő nem az álmok, hanem a mesék időszámítása szerint él. N. sosem érdeklődhetett a kívülálló, vagy akár csak ismerethiányos ember odaadásával. Ha rólam volt szó, mindig naprakész volt. Ha kérdezett, kettősünk létrejöttétől kezdve nyomaszthatta a válasz ismerete, de legalábbis az a tény, hogy voltak támpontjai, amelyek szerint előre és logikusan felépítheti a válasz lényegét. E tekintetben mindig hiányérzetet hagytam benne. Könyv vagyok, mondta, de mivel tudja, hogy nem lesz folytatás, nincs kedve újra elolvasni. Nem így ez a nő. A kérdéseiből kiviláglott, hogy tudja, próbálkozása olaja, zsírja az életnek, valószínűleg még történelem előtti kenőanyag. Ez a nő töviről hegyire tudta, hogyan kell leplezni a mögöttes érdekeket, így én gyanútlan maradhattam, pontosan amennyire szerettem volna. Nem volt benne semmi erőszak, még csak kérdés sem, inkább megállapítások, az én várva várt megállapításaim felvezető részei voltak, amiket kérdezett, tehát afféle semleges előolvasás. És a válaszaim, melyeket ennek a végtelenül egyszerű teremtsnek adtam, a válaszaim higgadt beszámolók voltak, tárgyyszerűek, tiszták, fogalmi szinten is, nem volt bennük semmi füst meg pára, fátyol, szabályos képletekbe lehetett volna állítani minden szavamat. Mondhatom, nekem az a szerencsém, hogy ha emlékezem, múltam kiszáradt kútjába nem egy szomjas ember néz. Ki is fejtettem korábban N-nek: az értelmes ember egy illemhelyen úgy mozog, hogy ne szennyezze be a kezét. Az én budimban is közlekedik az anyag, csak ami maradandó nyomot hagyott, az már a festőhengerek vidám munkája mögött van. Méretarányosan be lehet takarni, el lehet fedni. Ami eddig történt az életemben, én mindennel jó alapo-

san kiegészíttem. Nem hiszem persze, egy percig sem hiszem, hogy ezzel csutkát dugtam volna a sors rektumába. De számomra ez egy megszenvedett kondíció. Tegyem hozzá, hogy a szenvedéseim, melyek felől mindmáig nem tudtam meggyőzni magamat, hogy szükségesek, elkerülhetetlenek voltak, nos a szenvedéseim is csak annyiban voltak megélték, vagy mondhatnám inkább úgy, hogy nem elméletiek, vagy úgy, hogy biológiaiak, amennyiben tudatosan teret engedtem időleges agresszivitásuknak. Egészen addig az igazi szenvedésnek még a közelébe sem kerültem, amíg N. elrabolt mellét meg nem láttam. Persze legalábbis elemzésre méltó, hogy nem az zavart, hová tette hajnalban, hanem az, hogyan hagyta reggelre. Mert ebben rejlett az üzenet. A számomra küldhető legocsmányabb hadüzenet. Amivel tudtomra adhatta, hogy az odaadás után immár végérvényesen elhagyta a szánalom is. Ilyenre ez a nő biztosan nem lenne képes, gondoltam hirtelen elszánással, és arra, ez később lesz fontos, egészen tisztán emlékszem, hogy ezután rögtön felébredtem. Az árhulám kapott egy kis utánpótlást. Helikopter zörgött a tető fölött, majd csónak csónak után érkezett, fáklyákkal, lampionokkal, akár a velencei karneválon, segély, segítség, meg hogy egy falam már odavan, és önmagam ellensége vagyok. Tudom, kiabáltam ki mérgesen, és annyira kifejező lehetett a rólam szerzett benyomásuk, hogy ötpercnyi hezitálás után szótlanul feljebb eveztek. Reszkettem a félelemtől, hogy mire visszaérek, nem lesz ott a nő. Amikor megindult a verejték a testemen, végre elaludtam. Ott volt. Miért nyúltam a melléhez, kérdezte, és én nem hittem a fülemnek. Közben a tekintete, akár a börtönudvar pásztázó reflektorai. Ha belenéztem a szemébe, már éreztem magamon a fénykerülés első tüneteit. Istenben hisz, mondta ő, tehát nem önmagában, gondoltam én, és olyan, mondta ő, aki akkor, és csakis akkor véli szabadnak magát, ha nem követ el bűnt. A helyesen kivitelezett élet feltölti némi visszafogott önbizalommal, s ez a bátorság elég ahhoz, hogy az összebékíthetetlen emberi akaratok hidegen hagyják, a konszenzusra érett dolgokkal foglalkozzon, mondta ő. Tehát végső soron semmivel, gondoltam én. Egy kezdetleges maggal rendelkező nyitott modell. Mennyire erősen vágyom megölelni, első lennék nála, bizonyosan. Nem látszanak a tekintetében a rutinos gondolatok és ítéletek. Ugyanakkor annyira álomszerűen folyékony maga a nő, hogy attól megint csak félni kezdek, mert ha mindent elmondunk, vagy elmondhatunk, teljesen másképp kell gondolkozni az egészről. Rájöttem, hogy ismét egyenlő erőik harca folyik. N. üzenete egyértelművé vált. Tessék! Idézd meg a példát, hogy cselekedjen tebenned! Mintha meglódult volna alattam a ház, mintha kibillent volna alólám a világ. Irtóztam egy újabb csalódás lehetőségétől. Mindvégig csendben maradtam, amíg a nő mesélt. És ő elmesélte, hogy a férfiak kérése legtöbbször követelés. Ha vesszük az enyémet, ez aztán a mintapéldája a céltudatosságnak. Bennem az alantas természettörvények aratnak diadalt. Bennem nyoma sincs a férfierények bumfordi bájának. Beszélt a benne

lévő káoszról, melyen csak komoly munka árán tud úrrá lenni. Mert erősek a kísértések. Hirtelen úgy vélte, hogy énnekem dunsztom nincs az időről, aminek ő a holnapi, s a holnaputáni állapotáról állandóan hall, mert a szájába rágják, hogy folytatódik ez az egész, s az ő kárára, mert ő belekopik, elfásul, megöregszik, de ami talán még rosszabb, az is megtörténhet, hogy fontos dolgokról elkezd másként gondolkodni, mint ahogy helyes lenne. S amíg beszélt, közben mindvégig olyan fintort vágott, mintha undorító vízben kellene fürödni. Senki sem mondhatja, hogy naiv vagyok. Tudom: ne kérdezz, mert akkor válaszolni fognak, s attól a pillanattól ki vagy szolgáltatva a történetük sodrásának. Ilyen fokú elváltozást azonban, a kedvességből való könnyed kivetkezést, nem néztem volna ki belőle. Ezt meg is mondtam neki. Arra kértem, hogy engedje meg nekem, akkor is, ha fájna egyik-másik megállapításom, hogy körülírjam számára: éppen most hogyan transzformálódik bennem a személyisége. Arról próbáltam meggyőzni, mert megéreztem, hogy képes vagyok fölébe kerekedni, hogy nem a tökéletesedés útján közlekedik. A kedvessége a genetikai programjának a lényege. Ő pedig, aki nem bízik semmilyen istenin kívüli rendben, és szerinte csak a kereszténység képes civilizáció teremtésére, szóval ő érezhetően egyre nagyobb figyelmet szentel az elfojtott ördögi erők természetének, függetlenül attól, hogy most ez a Sötétség valójában kívülről vagy belülről jön-e, honnan terjed, hol hódít és hogyan. Értésére adtam, hogy ő már nem magyarázhat meg mindent a bontakozó szexualitás zavaraiival, ő egy nő, neki ezeken már túl kell lennie, a lába közével már nem állhat perben-haragban, inkább jelentsen biztonságot számára, megtartó szimbólumot. Megkérdezte ugyanis, hogy ennyire akarom-e ott lent. Igen. Persze, hogy ezt mondtam, mert leporolatlan filmek homályos kockái jöttek elő, ha csak ránéztem, a múltban érthetetlenül elkavarodott megilletődöttség, néhány konzekvens gyűlöletből fakadó szó, figyelmes szeretet által táplált mozdulat. De gondolj rám úgy, mondtam neki, mint azokra a fényfoltokra, az élet vizének mélyéről felemelkedő fényjelenségekre, jól vigyázz, sohasem többre: jelenségekre, melyek hírt hoznak a mélyben folyó zűrzavaros, szorongásos fantáziavilágból, ám ha te erősen belesapsz a vízbe, ezek a jelenségek előbb sárgásfehér gyűrűkre szakadnak, s levegőt sincs időd venni, már el is vesztek. Közben a nő közelebb lépett hozzám, és az ujjaival végigsimított az arcomon. Lentről, az állam felől egészen a szemem aljáig. Azt hittem belekapaszkodik a liba a szemgolyómba, s behúzza a fejemet az ő elolvadt fejébe, mert hát sajnos ekkor tényleg ez történt. Elolvadt a nő feje. Gondolom azért, mert miközben beszéltem, győzködtem őt, magyaráztam, vagy a hangomból, vagy abból, hogy félrenéztem, azt hihette, hogy hazudok. Ez a kedves, gyönyörű nő elolvadt. Arra ébredtem, hogy nagyon magas lázam van. Az egész testem görcsösen rázkódott. Óvatosan kihajoltam a nappali ablakán, és az összegöngyölt köntösömet a megáradt folyóba mártottam. A párkányon görnyedve, a fenyegetően hideg tömeg köze-

lében valami susogás félet hallottam, egy alvilági folyó nesztét, mely kilencszer kigyózik át kanyarjaival a házak közt. A karomat kis híján leszakította az elnehezedett ruhadarab. Mire beemeltem, már vonaglottam. Még volt annyi erőm, hogy magamra tekerjem a hideg leplet, de azután valószínűleg elájultam. Tudod, mondtam a nőnek, alig van különbség aközött, hogy egy érzés jön vagy megy, fogalmazódik vagy beteljesül. A pillanatban, ami róla szól, együtt van mindkét mozzanat, masszívan, átélhetően. Nézd ezt az árvizet, próbáltam neki kimutatni, ki, az álmomból, bele a sötétségbe, nézd hogy kavarog az egész, és micsoda riadalmat okozott. Azután nézz rám. Látod a megoldást? Leírja a szakirodalom: ha egy vízfolyás életébe beavatkoznak, onnantól kezdve azt nem lehet magára hagyni, különben állapota romlani fog. Írva vagyon, ha így neked jobban tetszik. Úgyhogy jó lesz vigyázni a szavakkal és a tettekkel, mert mindennel magad alá gyúrsz valamit. A nő végighallgatott, de látszott, hogy ez inkább csak udvariasság volt a részéről. Valami elterelte a figyelmét, megcsappant az érdeklődése. Komolyan, látszott is rajta, testének megváltozott arányain, melle elesettségén, végtagjai megnyúlásán, miközben mozgolódtak odalent azok a bizonyos nemi váladékok, gondoltam, ahogy rajtam is mutatkoztak egyfajta megifjodás jelei. Ez esetben is az arányok megváltozására célok. És nem mutattam meg neki, pedig azt kellett volna. A nyilvánvaló kérdés, hogy jöjjön már, azt kellett volna demonstrálni. Ehelyett ráolvastam, hogy neki a gyönyör – szenvedés. Számára az eksztázis testetlen szertartás, lelkek randevúja kiglancolt felhők között. Hogyan is lenne képes igazi érzésekre? Hogyan tudna szeretni? Hogyan törhetné szét ezt a páncélt, ezt a hamisságból gányolt burkot, ami beborítja, amivel azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy ő megközelíthetetlen. És akkor még alig beszéltem a kétszínűségéről. Ez a nő a jótékony kedvesség és a vulgáris stratégia sötét, spekulatív, tűzrevaló, velejéig gonosz keveréke. De hát ezek a szavak mindig bennrekednek. Nem mondtam ezeket a nőnek. Annál is inkább csendben maradtam, mert megdöbbenett a szépsége, jobban, mint bármikor azelőtt. Szerettem volna, ha valami feléje küldött, rejtett jelből nyilvánvalóvá válik számára, amit érzek. Hogy rohadt egy dolgot művel velem. Hogy kívánni kezdtem, és ő csak hadar, elbeszél, működik zökkenőmentesen, akár egy permutált költemény. Hogy neki története van, miáltal az enyém kezdi kevésbé érdekelni. Amikor először találkoztunk, annyira alázatos volt, azóta meg úgy beszél, ahogyan Pasolini írt, azzal a kereszténységgel elegyített marxizmussal jött elő, ami mindig az idegeimre ment. Nem mentség, hogy volt benne pesszimizmus is. S közben a melle mást mondott, ki-kinéztek a gyönyörű, gömbös szenzorok, telt-apadt a két mell, mint a szoptatóké, egyszer gazdag volt, egyszer szegény, hegyes és ereszkedett. Azok is beszélgettek velem, a maguk módján, hol a jobb, hol a bal. A mellei átvehették volna a szót a nőtől. De az ember mindig többet sejt magáról, mint amit a teste mutatni képes. Nekem egymást követő statikus rajzok sorozataként kel-

lett őt felépítenem magamban, akár egy rendőrségi fantomképet. És ezért lehetett tartani a következő éjszakáktól. Ez az érzés, az éjszakákkal, fokozatosan olyan hatalmassá duzzadt, mint a váratlan haláltól való félelem. Mert valami új vonás mindig előkerült, sosem lehetett tudni, mikor vagyok kész, mikor leszek kész a rajzzal, meddig lesz csupán vázlat, amit tudok róla. És hogyan találjak fogódzót egy folytonos változásban lévő organizmuson, melynek egyedüli állandója maga a változás. Pontosítsunk tovább: ez a nő manipulálta a szükségleteimet. N. üzenetének újabb szakasza. És nem csupán azzal, hogy éjszakánként ilyen félállapotú lényként állt elém, hanem azzal is, ahogy felborította az álmaimban mindaddig működő személyes idő kronológiáját. Öregedéssel járó alattomos fájdalmaim keletkeztek, a legváratlanabb helyeken. Lassú lettem, mint a hosszú főzést igénylő ételek. Versenyfutásunkban így mind jobban lemaradtam. Nézhettem a hátát, a lapockák ügyeskedését, az eredményességre ítélt lendület primitív születési szertartását, nézhettem és szétvettem a méreg, hogy ebbe az egészbe így belemehettem. Talán még az is lehet, hogy sosem azért kérdeztem, hogy válaszoljak. Nem mondta, hogy na most lapátolhatod belém a nyelveddel azt a rengeteg sarat, mocskot, ami az életed. És én sem mondtam, hogy úgyis kicsikarod az üdvözülést, ha akarod, még a legszorongatottabb helyzetekben is. Ezt tisztán tudtam: semmi olyan nem jöhetett az idővel, ami zavarba hozhatta. Ültem már Isten jobbán, olvastam lopva az eretnek könyveket, és rettegettem a megszerzett tudástól. Ismerem egy-két trükköt, de amit ez a nő művelt, az túltett mindenben. Ezért nagyon erős szavakkal kellene illetni, ha nem félnék, hogy elveszítem. Áradáskor mindenről hajlamos vagy azt hinni, hogy éppen most viszi el a víz. Valahogy kimosta volna belőlem a nőt. N. utolsó nyomát, N. utolsó szagmintáját, gesztustárának utolsó elemét. Utolsó trükkjét is. Ezért csak nézem, és látnom kell, ahogy szétbomlik megint, nincsenek többé felismerhető darabjai, mozdulna felém, de egyenes vonalú mozgása sincs, egyszer örvénylik, utána kitágul, feszegeti az univerzum dobozát, feszíti belülről a koponyámat is, hogy kidagad a szemem, lefittyen az ajkam tőle. Felébredtem és sírtam. Itt már nem volt vita, ez sírás volt. Kérdés, mitévő legyek? Mindenki, aki jelek által kíván valami felől megbizonyosodni, várakozással tölti az életét. Most úgy festett, hogy nem kell tovább várakoznom. Ébren voltam és ott láttam a nőt. Nem voltak cikázó, álombeli fények. Komor esőfelhők terpeszkedtek a mennyezeten, borzongató szelek fújtak át rajtunk. Néhány előzetes értesítésként érkező vízcsepp vert tanyát a nő haján. Ott, ahol több is volt, a súlyukkal sötétebb árkot lapítottak a szokatlanul fénytelen szálak közé. A nő állától a térdéig egyetlen függőleges vonalat húzott a vörös kabátja, maga alá gyűrve a nemiség minden kinevelt aprójóságát, a magukat kellett melleket, a cél felé lejtő hasat, rejtett kis bozotos részeket, a combok megbillent dimenziójú traverzeit. Nagyon, nagyon mérges voltam rá. Nyilvánvaló volt a csalárdsága. Ezek időtlen férfisérelmek. Hagyományokra

épített cirkusz. Nincs fény immár, nincs tehát fénykerülés sem, de nincs kedvesség és béke sem. Harc van, küzdelem. Ő az áldozat, persze, de én is az vagyok. Az áldozatok csatája az egyetlen valóban igazságtalan háború. Hacsak nem történik végre valami, ami több mint az eddigiek. Valami, amivel a nő végre túllép a hatalom látszatán. És egész lényével az első emlékeinkhez való visszatérés vágyát prédikálja, amikor még nem volt veszély a beszélgetésünkben. Nem volt ekkora tét. De csak annyi történt, hogy felemelkedtem a takaróról. Előbb besült bennem a feszültség, majd én is elbomlottam, s elektrosztatikus mezőként szerveződtem újjá. Alakomat szinte másodpercenként változtattam, közelítve azt a formát, melyben az erőszak már nem hajlam kérdése kell legyen, melyben a támadás a fennmaradás szükségszerűségével igazolt. Ez a támadás majd megmutatja, hogy mi rejtezik egy ilyen koponyában, miféle massa szüli a leigázás változatos terveit. Ettől a pillanattól fogva, reméltem, minden mechanikusan megy. Rémlik, hogy tudtam volna azt is, ezután mit fogok cselekedni, de amikor már csináltam, őszintén mondom, sejtelmem sem volt, mi ez. Olyannak gondoltam, hogy kisszerűségében is képes legyek meglátni a közösségi ösztönzést. Olyannak, hogy ne szakítsa félbe semmi. Ne legyen ébredés, se ráébredés, ne legyen álmocenzúra. El kell menni a viszonzatlan csókig, bele a combok belsejének jégkorszakába, ahol már nem csak a leplezhetetlen rémülettől fogok vacogni, hanem szenvedélyem hibás programja, szerelmem teljesen képtelen kimenetele miatt is. És amíg tevékenykedtem, lassan, ki tudja miféle túlbuzgó oxidálószerrek révén, akkora hőség támadt, hogy a nő kabátján megfolyt a festék, s a törékeny felületen kis violagömbökké rendeződött, majd megindult lefelé, arra, amerre a kezem matatott. És én akkor, ve-rejtekben úszva, pontot tettem ennek az egésznek a végére.

*ACSAI ROLAND***Azóta sem tudod**

*A szorongás megmérgez magad
Körül mindent, akár lebullott diófa-
Levelek retardáns-anyaga a földet.*

*Érzékeltethetnéd még vadabb
Képekkel is, egyre többet
Mutatva magadból, ha volna*

*Értelme, ha ettől könnyebb
Lenne bármi – nem a lelked;
Csak trolira szállni, vagy monitorra*

*Tapadt szemmel kibírni az esti futásig.
A Rákos-patak vize vészesen apad,
Mint a kedved tenni bármit,*

*Hogy szűnjenek a szomatikus tünetek.
Zsákmányával macska játszik,
Tudja: az adrenalintól lesz édesebb.*

*Egyik ismerősöd idegszanatóriumba
Került. Hányt, gyenge volt: semmi nyom
Nem utalt szervi bajra. Nem tudta*

*Senki, hogy mindez idegi alapon
Van. Azt mondja, nagyon
Szeret ott lenni – ezt fel nem foghatod.*

*Hogy bírnád ki te, aki nem bírtad
A tudószanatóriumot sem, hová pszichéd
Miatt kerültél szintén – egy állapot*

*Ásattak meg ott veled: személyiségedét;
Amire azóta sem tudod, mi épül, és miért.*

Karvaly-árnyék

*A kampós csőr, a szemek, a pofa:
Véresen komoly. A fák közt hosszan
Néztem. Fél délutánt fürdőzött át*

*A karvaly a madáritatóban.
Magabiztosan – mint ember soha.
Most felszáll, és egy egész kört vág*

*Ki az égből. (Hol van
A sok veréb, az aprónép kora-
Nyári zsidongása? Léleg-*

*Zet visszafojtva kivárták,
Amíg a karvaly végez:
Még nem velük.) De árnyát*

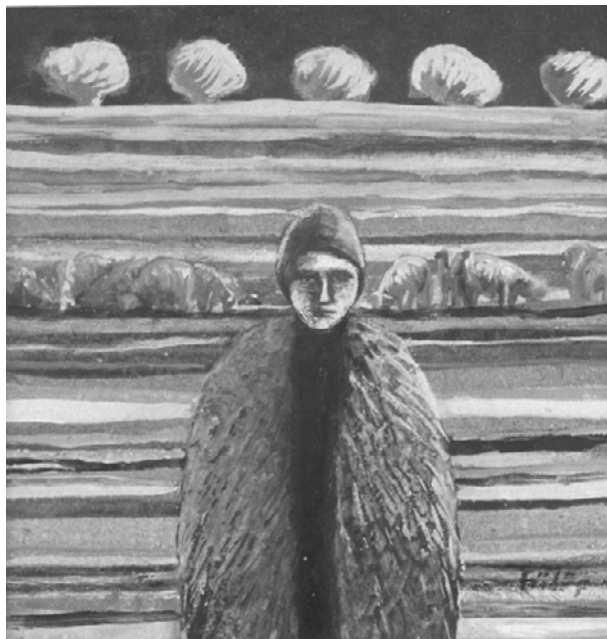
*A ragadozó a víztükroön hagyta
– akárha vékony jégvártyát –,
S képe itt maradt: szemekbe fagyva.*

Füstölő

*Vajon hány féle füstszagot
Tudsz megkülönböztetni?
A műanyagét, amit hajléktalanok
Égetnek le a rézről; az esti
Avarégetését; a kolbász
Füstölésének szagát – újratelemi
Orrod a szalonnával teli kamrát;
Rókaként kifüstölt gyerekkorod.*

*Nézed hátad mögött a koromcsíkot,
Olyan, mint a határban a tiltott
Tarlóégetések után. Füstoszlopok
Tartják a rád szakadni készülő eget –*

*Mire visszanezel, már nincs ott
Semmi. Mai napod egy elmúltra visszaüt,
Miként te nagyanyádra. Az idő természetes
Abszorpcióját érzed bőrödön, amíg fogy
Levegőd. Mint a ruhádba, húsodba ivódik a füst.*

FÜLÖP ERZSÉBET: PÁSZTOR

BOGDÁN LÁSZLÓ

Vonaton. Hetvenes évek.

*Hogy miért mentem hetvenöt júniusában a Zsil völgyébe?
Hát nem mindegy?!? Tanulmányozni szerettem volna
A román proletáriátus munkakörülményeit. Hullott a korom,*

[egykedvűen

*Hullott. A bányászok rossz vodkával kínáltak.
„Minket írjál meg, baszd meg, a szocialista munka hőseit!”
A vonaton végig álltam. Koldusok. Rézszegék. Kriptaszökevények.
Felettünk a nagy, kerek ég. Nem volt megállás.
„Mi lesz velünk? – sírt egy öreg. – ’mink itten rekedtünk,
a nyavalya törje ki, – ezek között –. Partra vetett halak.”
„Mindegy az – legyintett társa és cigarettával kínált. –
Egyszer majd elmúlik minden. A középkor is elmúlt. A mammutok is.”
„Minket írjál meg” – vicsorgott a félmeztelen vójár,
száz méterrel tengerszint alatt és omlott a föld.
Hát ez a szabadság, gondoltam még és tovább vitt a vonat.*

2003. május 30.

A hetvennégyes nyár

*Ha mindenáron vissza, akkor a hetvennégyes nyárba,
Amikor még minden szebbnek tűnt s minden megvolt.
A tengerre ugrottunk le és ott ragadtunk
tűre feltűzőtt bogarak, nászutasok a légyapíron.*

*Gyalogoltunk Olimpuszra, Neptunra, Vénuszra, Szaturnuszra.
Köveket gyűjtöttünk. Tyúkisteneiket. Forgott a hőség
Eszelős körhintája. Nem volt megállás. Jupiteren
egy késő délutánon mélyen beúsztuk a tengerbe. Hullámra hullám.
Lehet, nem is kellett volna visszafordulni. Mi várt, úristen?!
Harminc év díszletei esnek szét. A felejtés huzatában*

*Arcok, nevetések, nevek, telefonszámok, címek, szavak pörögnek.
„Hát te mit kerestél itt ezen a földön” – idézi T. Művész úr
Kosztolányit '99-ben. „Pénzt, de keveset!” – így a cigány –
kocsis a szomszéd asztaltól. „És te?” „Én, magamat, de én sem
[találtam”*

2003. június 2.

Halászháló

EGY VÍZIHULLA MORFONDÍROZIK

*„Halászháló, ha hosszan húzódik szerencse, ha nem, el lehetsz
készülve a legrosszabbra is!” – olvasta a lány a parton,
Krúdy álmoskönyvéből, aztán beúsztak a tengerbe.
Hullámok görgették. Álmában egy Konstancától megbízhatóan
Távolodó görög csempészhajó fedélzetén merengett, távcsóval
Szemlélve a világítótornyot. Előtte kígyóként tekergőzött
Egy önmagát fölfaló halászhajó. Már ez is jelezte ne
Vágyon új kalandba, de ő, képzelgései nyomasztó rémeit elűzve,
Bátran vetette magát a vízbe, a lány után s míg ott úszkáltak,
Elment a hajó, beteljesítve álmát. Amikor felriadt a tengerben
Volt, a lány mellette lebegett. Néha tétován érintették meg
Egymás ujjbegyét, nyitott szemükön esőcseppek porladtak szét, fölöttük
Kérdőjel formáját öltötték a kétségbeesett balkáni felhők, arcuk körül
medúzák és halak lebegtek. A partról nézték őket.*

2003. június 2.

Találkozás IV

KÉSEI SIRATÓ

in memoriam Lea Baconsky (1950–1971)

*Hetvenegyben Bukarestben unatkoztam elveszetten
És a zebrán átalkelve, álmodozva, nem
Valakinek nekimentem. Dehát milyen a véletlen?
Szőkehajú, vidám, ápolt, fehérbundás herceg lány volt.
Ahogy bocsánatot kértem s kettő lépést továbbmentem,
Utánam szólt: „Állj meg, vándor! Nem vagy a Petőfi háztól?
Egy kávéra, vagy egy sörre, meghívhatnál, vagy kettőre!...”
Így történt, hogy a Berlinben, összebújva ittunk ketten,
Nem is kellett bevallani, ki se is kellett mondani.
Mást akartunk, nem véletlen! Én őt, ő meg nyilván engem.
Zötykölődtünk villamoson, trolibuszon és lábbuszon.
Padlástéri lakásába feszíthettem keresztfára.
És ahogy megérintettem úgy éreztem megérkeztem.
Másnap balesetben meghalt, de az érzés máig kitart.*

2003. június 30.

HATÁR GYŐZŐ

Geránium

A fiatal orvosprofesszor úrnál, ahol/akiné/akinek vendége (?) titkára (?) albérlője (?) volnék. Mind a ketten fiatalok lévén, oly fiatalok, hogy szükségtelen említeni, természetes és magától értetődő (elsiklunk fölötte, fiatalosan, mintha nem is említettük volna)

A prof: amennyivel fiatalabb, annyival magasabb: sem a kor-, sem a magasságkülönbség engem nem zavar. Simamodorú, rutinos fogalmazó: katedrához szokott, világos beszédű. Teratológus, a hierobiomisztika őre-és konzultánsa – ilyenkor beszéde orotund. A Dr. Hakapeszik Teratológia Intézet dékánja, az Orvosegyetem Lordkancellárja. Magas hivatala terhét jól szabott öltönyben, szerényen viseli

Az orvosprofesszor úr vendége (?) titkára (?) albérlője (?) minőségében éppen feleségét és kislányát kísérgettem; kirakat-nézegető és bevásárló körúton vagyunk. Felesége se nem megasztár szépség, se nem csufika; hanem amolyan átlag-bájoska; egy-a-sok közül; de elegáns és fesztelen viselkedésű, öntudatos, mint az újgazdagok és orvosprofesszor-feleségek általában. Kislánya? Pillangózik, mellettünk ugrabugrál s hol ennek, hol annak a kezét fogja; selyempapír játék-napernyőjét nyitogatja-csukogatja

Egy előkelő rongyoldánál megállunk: a zöld körgallér a divat. Hirtelenében nem tudni, nekik maradt benn egy zöld körgalléros kabát, amit félretettek avagy én felejtettem benn a régről zöldkörgalléros lebernyegemet – hogy mi kié és új-e vagy régi: nem tudni. Mindegy. Mondják, hogy megvárnak, csak siessek vele. Be kell mennem, hogy megkeressem

A bolt több ruházati bolt- és butiklánc együtt s amilyen kapcsolódó, olyan tágas-terjedelmes; a dekoráció alkalmazkodik a divathoz, minden csupazöld körgalléros-bozótos-lugasos; a vége lankás-ligetes. Nem érek a végére, oly meredek, se-vége-se-hossza bolt, vagy inkább kiránduló vidék, emelkedőben felfel, a Várig s azon is túl, ahol a hegyekbe vész. Nincs értelme, hogy tovább keressem a kabátot. Szaladok vissza, ruhaállványok, próbafülkék, pultok között, ki az utcára. Professzor-feleségnek, kislánynak hűlt helye. Ami természetes. Helyesen tették: nem vártak rám: ebben állapotunk meg. Előremennek haza, mert ezer semmittevő dolguk van, életük nem tűr halasztást. És különben is! (és ebben a »különben is«-ben maradunk: a felsőbbrendűség szent joga, hogy felsőbbrendű legyen – ez az elsőbrendűség előjoga)

Magam is indulok ugyanoda, haza, vissza a professzoriátus pompás szolgálati kilencszobás lakásába, ami neki mint Vezető Kutatónak kijár s ahol ven-

dégi (?) titkári (?) albérlői (?) minőségben, egy oldalszárny-kuckón meghúzó magam

Professzorom (vendéglátó főnököm) szokott napirendi kedvességével fogad s hogy is lenne másképp, kölcsönös meglepedésünkre, hiszen a vendégét/titkárát/albérlőjét tiszteli bennem s hol így, hol úgy, nem hogy lekezel, de fel sem kezel. Megadja a módját. Értékeli segítőkészségemet, bár ritkán veszi igénybe. Mondja, hogy a felesége a kislányával már idehaza vannak? Nem mondja? Egymást kerülgetve, udvariasan hümmögünk. A főúri lakás a palota egész első emeletét lefoglalja, a ház romantikus mór stílusban, 1820-ban épülhetett; minden tágas, ódon. Az agyonkoptatott csiga-díszlépcső fáklyatartó szobor-szirénnel mutatja az utat a félhomályban felfele, a kétszárnyú bejárati ajtó fénymáz-fehér, a réztábla a kopogatóval, minden. A mennyezet boltsüvege magas, az ablakokban cirádás virágtartó, az egyikben begóniák, a másikban cineráriák, a harmadikban geránium. Elfelejtettem mondani, hogy a franciaablak és az erkély a Dunára néz

Történetesen éppen megjelent egy könyvem (Futrinkák és földönfutók; a hülyegyerek emberiségéről, a mottója

*vallás és labdancs és közállapot:
Csáki szalmája-és szérüje –
nem látni más emberállatot:
aki nem gyermeteg az hülye*

a mottó Alcalai Alcofribásztól való.) Két előzetes példányt már kézhez kaptam, itt hever. Egyet a professzoromnak adok, (a mottót böngészi, elismerőleg fejtecsővél és hümmög, mint aki utoljára nyitotta ki); de hogy elvihesse az Intézetbe, be kell csomagolni. Van is bolti csomagolópapírom, fényes szürkés-kék; zizeg, ahogy kibontom. A nagy árkus több a kelleténél. Kettévágjuk. A professzorom ollóval, komótos-ügyeskedve vagdicsálja (mennyivel egyszerűbb volna borotvapengével végighasítani – vagy még inkább a „proli-dikicssel”, amit a *proli diki* után neveztek el: ezt használták mutatoujjukra húzva a hrasztóvi huligánok, amikor az előkelőségek az Operából kijövet hintóikhoz tartottak. Emezek közelmerészkedtek a bundába csomagolt hölgyekhez – a proli-dikics egy hirtelenkanyarításával a hölgy hátán, a vagyontérő bundából egy jókora darab szörmet kivágtak. Mire a dáma hátát megcsapta a hrasztóvi tél jeges hidege, addigra a szörmetolvaj már messze járt)

proli-dikics kéne ide! – mondhatnám, de nem mondom. A papír még kettévágva is nagyonak bizonyul: sebaj, ügyesen elhajtogatva, szépen becsomagoljuk a könyvecskét, nem több száz oldalnál. Vajon felüti-e valaha is? Beleolvas? Beleolvasni beleolvas bizonyul, de soha nem olvassa végig (amint azt szokásba vették a rangos professzorok)

anélkül, hogy elmozdulnánk, egy másik szalonban találjuk magunkat. Professzorom a mellényzsebéből cigarettapapír-forma bigyót vesz elő, abból kihúzza egy levélkét, gyűri-gyurmákolja, nyelvével megnedvesíti, majd a lepedéket a nyelvére helyezve, megcsemcsegi. Nekem is felkínálja, ad egyet belőle, gyűröm-gyurmákolom, megnedvesítem és a nyelvemre helyezve, a lepedéket megízlelem.

- Kóstolja meg - mondja. - Mit gondol, mi ez?

Megkóstolom. Szakvélemény

- Mentolos amphetamin.

- Az-az, jól mondja. Mentolos amphetamin.

- Hurútos megbetegedésre?

- Arra is.

- Légutak? Húgyutak?

- Lépre, csepszre, pacalra, pankreászra. Mindenre.

Gyógyszerminta. Töméredek ilyen próbamintát küldenek a Gyógyszervegyészeti Művek a profnak, titokban reklámot remélve tőle, „véleményezésre” ürüggyel. Napirendre térünk fölötte; ki-ki indulna a maga dolgára: amikor egyszer csak, hogy-hogy nem, fennakadás nélkül tudomásul veszem, hogy nekem nincs „magam dolga”; az én dolgom az orvosprofesszor úr maga, akinél vendég (?) titkár (?) bérlő (?) minőségben domborítok és híven követő árnyéként meghúzzom magam. Emerre a Fényeslakás, amarra a kuckóm. Végighaladunk a lóugrásos Nagy Előtéren, ez itt a lomkamra, azaz üres, még rendeltetésre vár, amaz az illemhely (külön női és külön hímfy) - és így tovább. A Nagy Szalon. Aranyozott függönykarnisok alatt, kövér redőkben leomló, hatalmas függönyük (szatén? Muszlin? Bíborbársony? Brokát?)

nem látszik ide sem az Akadémia palotája, sem a Lánchíd, de csupán mert az odébb van

a fényolajmázolt spaléták tükrén megtetszik a tavirózsa fényremegése

szellő se rebben, hogy a fehér tüllfüggönyöket megborzolja

koranyár. Az a fajta balzsamos, kellemetes életidő, amikor a magyar nyár Itáliát majmolja; a verőfény olyan, hogy majd kicsattan, mindenki és minden csak úgy reszket a gyönyörűségtől

utána - - -

utána - - -

utána - - -

utá

-

(álom: 2002 12 27)

Zsebdiktafonok

abban a Hangya-Gigabolyban, amely már olyannyira multi-világváros,
hogy maga se tudja, melyik ország fővárosa – egy hangya a milliányi közül

beszállásolom magam
megszagoltak, befogadtak

a visszalátogatás évi szertartásán töröm a fejem a Honba, ahol mint nem szí-
vesen látott vendég számba is vagy annak se: akár így, akár úgy. Alig vesznek

épp cseresznyevirágzás idején vagyunk, amikor a cseresznyefák árnyékában
barátságos és békülékeny az ájer; világító interaktív automaták pattogtatják- és
árulják a kukoricát, gesztenyesütő nékikéknek álcázott balettpatkányok beérő
ideje korán egy-egy *entre-chat* elkél: azok potyognak az égből, és *pizzacattóra*
satnyul a zenekari árok

ilyenkor? hülye vagy? innen el? Nyilván elment eszem eszement elméjébe
fészkelte be magát a gondolat: mi van abban?

az évi hazaruccanás szertartása, biztosítva betegség/lezuhanás/letartóztatás
ellen megkockáztatom

épp beutazási engedélyt próbálok szerezni: beutazhatólagossá tenni odauta-
zásomat és belépésemet az országba, amely hazám

ez az angyalos-koronacímerez **Beutazási Engedély** oda nekem nem kell
ugyan, de illendőségéből

most is, mint ilyenkor mindig és a megszokásnak engedve, hét nagyértékű
krómezüst zsebmikrodiktafont hordozok magammal, amelyektől megválni
nem tudok, számra nézve hetet (heten, mint a Hét Világcsoda avagy a Gono-
szok), egy nájlonzacskóban

válogatva-cserélgetve. Mikor hogy¹
azokkal dolgozom

szélesvásznú, rokonszenves imázsfurma rebarbatív portrepartitúrát fogok
festeni az országról, hogy jóhírért keltsem és egyúttal biztosítsam a megmesz-
szebbmenőkről az országot, amely hazám

a szalmatető-szupkontyos, nádfedelű városkában, amely a Határral határos
és átkelő forgalmáról ismeretes, határozott léptekkel fogok átmenni a Vámon²
és átesni az útlelvizsgálaton, mindezt előre eldöntve pajzsként tartom ma-
gam előtt; hogy nincs az az űrlap, amit ki ne töltenék, ha kell

¹ A zsebmikrodiktafon interaktív előnye, hogy mikrozebben elér és ezeknek, az enyéimnek,
gondolatkitaláló minimikrofonjuk is van.

² NINCSE ELVÁMOLNIVALÓM! NOTHING TO DECLARE! – a Zöld Kilépő Kapun át

igaz, prospektusunk szerint vám- és útlevélvizsgálatra nincs szükségem, hiszen honos vagyok – már amennyire honos valaki lehet bárhol a Földön; de miért vizsgálják olyan különös gonddal a hontalanokat? és miért terelnek abba a sorba, ahol semmi dolgom?

akkor – vesztetre – mentőötletem támad

hogy könnyítsek terhemem és ne kelljen ilyen nagyértékű nájlonzacskót cipelnem, benne az én hét krómezüst zsebmikrodiktafonommal, abban az ismeretlen városban, amely szülőföldem fővárosa is és nincs olyan grundja, amit ne ismernék mint a tenyeremet, hiszen azokon cseperedtem fel; ráadásul ha ilyen nagyértékű portékát körülhurcolok benne s már az is gyanússá lehet, hogy zsebdiktafonból hetet (éppen hetet!), hát ebben az utonállóról híres székesfővárosban megtörténhet, hogy zsebmetszők, bakonyi betyárok vagy speciellre szakosított piti vagányok kitépik a kezemből és elszaladnak vele, ott állok majd leraboltan és veszekedett garasom, de helyhatósági, se útlevél

Ezt megelőzendő, a nájlonzacskót villámgyorsan odanyomom a kezébe N. N. Gidának, az ismert költőnőnek és kétkulacos világjárónak – hogy biznám gondjaira

olyan becsületes, mint egy kétlábonjáró értékmegőrző

kérdő pillantása megnyugtató belenyugvás: arra alapozta életét, hogy kivágja magát és *mindig brabira megy*. Adandó alkalommal úgyis visszaadja

az adandó alkalom nem várat soká magára, N. N. Gidát a határon, még át se lépett és máris lefognak. Színleg bekísérik. Ami csak formáság

jómagam töredelmes ábrázatot vágok és a lebukás előérzetével közeledem az ösvény végén, a határponton természetjáróknak, forgókereszt; számlálója a belépőre nagyokat kattog

belépek, de velem nem kattog

valami baj van? Akkor most tekintsem magam őrizetesnek?

lefognak

a slamasztika ehhez képest kismiska

a bizonyítékok rámvallanak

miért éppen hét zsebdiktafon? az egyik cinkelt: lehallgató fűlmikrofonnal egybeszerelve. Kit akartam lehallgatni? És ha fülelője sikerrel jár, hová akarta eljuttatni értesüléseit? Ne kerteljen! Azzal semmire se megy

félreértés –

nem azért vagyunk itt, hogy félreértsük. Ne kösse az ebet a karóhoz

kérem, én esküszöm –

még hogy esküszik, egy esküszegő! Annak a nagy bűdös interaktív nagymamájának mesélje. Pikulás a Mikulás?!

Faggatnak.

Keresztkérdések özöne. Melyik Harmadik Hatalom kémhálózatának pórán, miféle kétkulacos kém vagyok. Ne is tagadjam, le akartam buktatni az országot, lejártni a világ közvéleménye előtt

de kérem, ezek zsebben hordható minidiktafonok: mintának
haha! farzseb? szivarzseb?

nem lehet velük lehallgatni semmit

nem-e?! hát ez a leghátsó titkos dugó-rugó? hát ez az integrált biszbasz, ez a lappantyús szerkentyű?

ártatlan bigyók ezek, kérem, apró, fényes, de biztosíthatom önöket: ártatlan bigyók –

bigyók? De hát éppen hét és mért nagyértékű? Pixelünk? *Pixelünk?*

becsületesemre –

amit eljátszottál? majd jól szájbaváglak, hogy olyan mellport még életedben nem kaptál, oszt akkor tudni fogod, hogy hazaérkeztél. Szarházi.

A szarházira nem tudok válaszolni. Végzetes lépés volt, mért is adtam oda annak a kétkulacos világlapjának, N. N. Gidának. Tudhattam: ott dolgozik a rendőrségen, rendőrtényérből kapja, úgy eszi a reggelijét

<FÉLÁLOMBAN, ADDENDUM.> Ha volna rugóskésem, idejekorán odaugranék, amikor befújja a nájlonzacskót a bűnjel-forma minidiktafonokkal, és a rühesnek abba a szemétláda hátába, egy jólirányzott döféssel a bélét rontanám? Nem változtat a lebukásomon, de legalább megbosszulnám, a szemétkivirágzás hogy idejuttatott

kész, vége

jól elpuskáltam életemet. Most akik tárt karokkal vártak, hiába tárták ölelésre. A rokonszenves szándék, a haza kedvező színben való bemutatása egy költeményes cikksorozatban annak az idegenajkú világlapnak, amely ideküldött: annak *lőttek*

pedig előre kifizették azt a milliókra rúgó Hilton-számlát, amit mostmár nem fogok lelakni

jöhetnek megint a börtönévek, börtönök–börtönök, ki-be. Utaztatnak egyikből a másikba, két fegyveres őr között a tehervonat lócáján, és mindezt N. N. Gidának köszönhetem. Vagy inkább baromi-hiszlékeny ostobaságomnak

miért is bíztam abban, hogy ők joviálisak és én honos vagyok

rugóskésem nincs, a bosszú ötlete félberontva, elpukkad. A gyilkos szándék fennforog, de hatástalan. A detektívek egyenként, bicskával feszegetik a diktafonok tetejét. A felnyitott fedlapok villognak: ibolyántúli fény

mi van ezeken nagyértékű?

és mért éppen hét?

a szűrés, a verőszoba, a bizonyítékok spárgával átkötött degesz aktakupaca

nem reménykedem kirakatperben. Ítélet nélkül visznek vissza, évekre, eddig kitöltetlen összbüntetésem sommás letöltésére

Hejőcsaba, Kazincbarcika, Kaplonymarcibánya. Szentmihályon a kazamatabányákban. Eulálianosztrán, a Zárdából vedlett Szigorítottban, amely télenyáron behavazott, ablaklyukain keresztüldudál a szél, tengerilevegő-huzatos és koporsóhideg

félhatra hajnali-didergős zárkarend legyen nekem, szalmazsákok falnál fel-sihtolva. Estig állsz mint a parancsolat. Mint a feszület! *Marharépán!*

nesze neked, kellett neked haza]

(álom: 2002 01 02)

CSIKÓS ANDRÁS: ROVINJBAN

TORNAI JÓZSEF

És Vásárhelyi Madonnád, Németh Jóska?

*Hol vannak fűzfáid, teheneid és Vásárhelyi Madonnád,
Ki kékebb, mint tavasszal a nefelejcskék Nap,
Németh Jóska? Hol vannak Mezei Vénuszaid és szekéren
Kongó harangjaid, Németh Jóska?*

*Kép szélén túl hajló fagereblyéd íve jut eszembe,
glóriás fejjel hallgatózó aggastyánjaid,
hol a legény a gyilkos fogsorú szalagfűrésszel –
és az atlanti-meséjű aktok a heverőd éjszakai
birkabőrén, hol én is elveszített szerelmeimről álmodtam?*

*Hol jár a titkos pásztor aranyszalagos báránnyal
a nyakában, hol a prófécia tiszai ladikjai,
te szarvasok tiszta forrása, betegeket étellel-megjelölő
kéz, ki magad is beteg voltál,
de lassabban hunytál ki, mint az ezer évig mágikus
igéktől lobogó mamutfenyők?*

*Nem a te képeiden várnak mindenek,
Nem a te színeidben fürdenek,
Nem a te húsvéti tetszhalálodban derengenek,
örökségeddel örvendenek?*

*Így lött beletéve a Pusztai Nagytörvénybe,
möggyúrva a mozdulatlan-semmibe néző anyák ujjával,
esküszöm nektek, zöld lepke-csápú csillagok, esküdjetek
velem, szentjánosbogarak s a nyár négy évszakon át is
tágranyitott szemei!*

FENYVESI FÉLIX LAJOS

Vásárhelyi képírók

*Éjjél-fekete vásznakon megvadult kezek:
Tornyai Juss-án egymást tépik az emberek.*

*Ott az őszi fáklyás erdő, levél se mer esni,
magányos Endre Béla az arany csöndet festi.*

*Tán a csupa-láng nyári Nap hullt ide le,
recseg és döng Kohán bivalyos szekere.*

*Az éjszaka tört szárnya alatt bedőlt tanyák
hallgatják Kajári kavargó varjú-hadát,*

*ó, mennyi kín, bűn, iszonyú megaláztatás,
ifjú holtakért körmünk a Don havába ás.*

*„Földünket elveszik, együtt pusztulunk vele” –
így töpreng Szalay parasztember-istene,*

*s a karácsonykor-született sírását hallani,
melengetik Németh József subás pásztorai.*

*Fejér Csaba képein veszendő limlomok:
kopott székek, kanalak, szálkás asztalok.*

*Csikós András a városszélén jár a csöndben,
megvillan az idő derengő víztükörben.*

*Ahol a puszta hó- és jégvilága van,
Fodor Jóska csengős lovas-szánja suhan,*

*honfoglalók lova-patája zúg a szélben,
Sonkoly Tiborral régvolt ezer évet nézem.*

*Zayzon Ági szép pasztelle ragyog hibátlan,
fia s lánya kimondhatatlan-tisztaságban.*

*Erdős Péter ágatlan, holt faóriása,
mint pogány istenség a folyót vigyázza.*

*Fényes ártéri-lombos mártélyi parton,
szemüveges ősz hajú festő barangol...*

*És jön az ifjú képíró mester: Zoltai,
reményünket, jövendőnket tán ő mondja ki;*

*a világot és e veszendő hazát, tudom,
óvja és őrzi a megtartó irgalom,*

*száz és száz esztendő pereg, szép emberszavak,
ragyog az anyamosolyú októberi Nap.*

Vak hordár

Fejér Csaba festménye előtt,
a halála utáni Őszi Tárlaton

*Ott várt mindig a téren a vak hordár
egy kopott padon, mellette bajban is
hű társa, a gumikerekű kocsi a hosszú
hámmal, abba fogta be magát,
ha szekrényt, ágyat, nehéz mosógépet
cipelt át a délelőtti városon – – –
Látom, ahogy karját fogva vezetik
az útkereszteződésnél, hallom félénk
szavát: „VIGYÁZZ!” – s zihálva fut tovább.
Eltűnt hány ember és halálos-szépen
ellobbant mennyi virág körötte,
de ő él mégis, itt a képen –*

*A festő megszenvedett
látomásában.
Az ikon-barna és
szürke színek
szelíd fájdalmában,
szeme örök
éjjel-idejében –
Isten-után-
kiáltó szegény.*

NÁVAY SÁNDOR: EGYKERÉKEN

KABDEBÓ TAMÁS

68 (Roma-amor)

*(b) Roma Szent Mihály lován, hogy láthassam az egész várost
a hét domb egyikére fölkapaszkodám
majd letekintve – honnan érc-lován ülve Garibaldi,
ajkbiggyesztve, Pio Nono Vatikánjára néz,
az orom hátán a rom szüntelen alakulását láttam;
rádöbbsentem: Rómában nincsen penész
mert újrasarjadva minden mindenre épül
és ez a föltöltődés a történelem.
(lám odabent azaz, lefutván: idelent
a pápaságba is beépült a bűnös,
a kiirthatatlan pogány elem).
Elfogott a kétség, lehet-é, hogy nem csak Janus
De kétarcú, pogány–keresztény minden Isten?
Egyik kezével sújt, hogy aztán fölédhajolva
A másik kezével fölsegítsen?*

*

*A Trattoria Marcella, a folyosótól
Mely a Vatikánból az Angyalvárba vezetett
Éppen két háznyira van. – Itt megtorpantál.*

*Nem volnál lakáj – ma sem vagy az – udvaronc,
Kardinális sem, nem is kegyenc. Mi voltál hát?
Hitelensége börtönébe zárt fegyenc.*

*A küldöncök egyike voltál, ki Bakócz
Tamás sleppjéből ittragadt. Talán mert
Megneszelted az otthoni vészt, az ökörsütés*

*Helyett Dózsa György húsából a pecsenyesütést.
Vagy, ki tudja, Lászlai János kanonok
Kérésére fölsöpörted a Stefano Rotondo követét.*

*Most itt állsz a folyosófal tövében és sárgulsz
Mint amott a hárs. A hatvannégyes buszt simogatja
Csupaszkarjaival a fürtös akác.*

*A felhőket megfesti az őszi nap, platánlevél
a csipkézett bástyafalon, s mint fönt a felhőszegély
idelent is zománcozott e verőfényes pillanatot.*

*Az Angyalvárban az egyik della Robbia.
Zománcának titkát, szelencébe zárva, egy szobor
Belsejében rejtette el ő – így a szájhagyomány.*

*A szobor töretlen. A család kihalt. Kihalok én is?
Avagy kihajtok mint tavasszal a hárs, az akác?
(Ha már kenyér nem lehettem, leszék-é kovász?)*

CZINDER ANTAL: KORMOS ISTVÁN EMLÉKÉRE

BERTÓK LÁSZLÓ

Most nagyon távoli

Most nem szabadna megszólalnia, még csak könnyen felismerhető (félreérthető?) mozdulatot sem tennie, sőt, gondolnia sem arra, hogy tüstént válaszolnia (reagálnia?, ütnie?) kellene, bizonyítania, hogy nem hagyja annyiban, hogy van olyan erős (bátor, ügyes), hogy... Most vissza kellene vonulnia, elbújnia a józanság (a józan ész?, a gyávaság?, a jövő?) szoknyája mögé, vállalnia, ha kell, a vereség, a pillanatnyi csatavesztés megalázó következményeit (menedékét?) is... Most mielőbb el kellene kotródnia az útból, félreállnia, meghúzódnia a padkán, az árokban, a mező szélén... Most hirtelen meg kéne betegednie, öregednie (halnia?), vagy legalábbis eljátszania effélét, ahogy a feketébe öltözött, arcukat kendőbe rejtő, bicegő, köhögő, sarokban gubbasztó fiatal nők eljátszották a háborúban (a háború végén), amikor a beözönlő, a győztes (ellenséges) hadsereg mindenható (kiéhezett) katonáinak (bikáinak?) a szemét (orrát?, ösztönét?) akarták megtéveszteni... Most igen mélyre kellene elvetnie (elásnia?) a magot, hogy ne jövőre, hanem csak évek múlva keljen ki, amikor nem várja már senki, amikor észrevétlenül előlről kezdheti majd... Most óvakodnia kellene tőle, eszébe se szabadna jutnia, hogy a túlélést (a túlhalást?) választotta, hogy egy magasabb erő sugallatát(?), parancsát(?), szentjánosbogarait(?) követi... Most a hasáig le kellene szívnia a portól(?), kipufogógáztól(?), savas esőtől(?), acsarkodástól(?) megszavanyodott levegőt, hogy aki a szűk konyha plafonjához csapja a penészes uborkával teli üveget, s ahelyett, hogy takarítana, szellőztetne, naponta odavág még egyet, előbb-utóbb levegő után kapkodjon,

*fogja föl, mit cselekszik, s mintha az időjárásról,
a derékfájásról, a politikáról már minden
elhangzott volna, segíteni neki a porszívózásban...
Most nagyon távoli (létfontosságú?, ismeretlen?)
dolgokra szabadna csak gondolnia
(készülődnie, várnia), mintha a világ az ősrobbanásra,
a sejt a megtermékenyítő másik sejtre,
a semmi a mindenre várna.*

Mindegyik hoz, vagy elvisz valamit

*Kiderült (megint), hogy ha nem figyel oda,
ugyanúgy megy (járkál, közlekedik) az utcán,
mint a többi öregember, valószínű tehát, hogy
akkor is úgy, ha odafigyel, s feltehetően
még inkább úgy, ha nem akar úgy... ha nem áll
félre például, amikor fiatal pár jön vele szemben
a keskeny járdán, s eszük ágában sincs egymás
mögé sorolni, vagy szaporázni kezdi a lépéseit,
mert hallja a háta mögül, hogy mindjárt eléri,
elkerüli (s tényleg eléri elkerüli) valaki,
vagy ha elfelejti a teste tempójához (és
látványához) igazítani a fantáziáját, rövidebb
pórázon tartani a beléje szorult, de még mindig
könnyedén szaladgáló (határtalan?, kortalan?)
szellemet, oldalba vágni az ösztöneit, a mohó
reflexeit, s olyasmit kezd el (akar elkezdni),
amiben előbb-utóbb kudarcot vall, vagy amitől
rögtön nevetségessé válik (válhat), tehát a
maradék önbizalmát is kockára teszi, elveszítheti...
akkor hát mi legyen(?), okoskodik benne a
pillanat (az egyik), mintha bármit is egyszer és
mindenkorra el kellene (el tudna) dönteni...
figyelj oda(!), rendelkezik a másik... vállald, aki
vagy, azonosulj velem, ketyeg a harmadik...*

*merülj el a fűvek, a fák, az állatok (a természet)
látványában, jeleiben, lüktetésében,
bölcsekedik a negyedik... véged van, hubog az
ötödik... mindegyik hoz, vagy elvisz valamit,
s elszállnak egymás után, mintha ez lenne
az egyetlen dolog (következtetés?,
következmény?, üzenet?), amit biztosan tudnak,
bár úgy tűnik, hogy ezt sem maguktól, tehát
nem ártana jobban odafigyelni rájuk.*

PAPP GYÖRGY: MÍTOSZ

TAHIN SZABOLCS

„Élőbeszédszerűség” Mikszáth prózájában*

Problémafelvetés

(- Az „élőbeszédszerűség” terminusa mint metafora -)

1.

Mikszáth elbeszélőművészetét az élőbeszédszerűség jellemzi – olvasható igen sokszor a műveivel foglalkozó szakirodalomban. E jelző tulajdonképpen ajánlást fogalmaz meg a Mikszáth-olvasók számára: azt ajánlja mindazoknak, akik Mikszáth szövegeivel kívánnak foglalkozni, hogy az életművet próbálják úgy olvasni, *mintha* szövegei *élőszóban* hangzanának el. Az élőbeszédszerűség terminusa „elvárja” tőlünk, hogy ideiglenesen függesszük fel azon általános előfeltevésünket, mely szerint olvasás során *írott* diszkurzussal van dolgunk. Az ilyesfajta „úgy lássuk/olvassuk, mintha...” felhívás a metafora működési mechanizmusát idézheti fel bennünk.¹ Amellett, hogy a metafora ilyen felhívást ad befogadója számára, egyben *irányt* szab az olvasásnak is, ahogy azt Hayden White kifejtette egyik tanulmányában. White szerint a metafora „irányt mutat azoknak a képeknek a megtalálásához, amelyeket az adott dologhoz kívánnak társítani. (...) *megmondja*, milyen képeket kell keressünk ahhoz, hogy meghatározhassuk, hogyan *kell éreznünk* a megjelenített dolog iránt.”²

A Mikszáth-recepcióban hangsúlyosan van jelen az élőbeszédszerűség metaforájához kapcsolódó „úgy lássuk, mintha”, az értelmezésnek irányt adó olvasási paradigma. A *Nosztty fiú... Utóhang* jában maga Mikszáth is az élőbeszédszerűség olvasási irányát javasolja olvasóinak: „Úgy képzelem a dolgot, mint rendszerint szokott történni a társaságokban, hogy szó van valamiről, mire egyik is, másik is előhoz egy esetet vagy példát, mely bizonyít vagy megvilágít. Nos, mondjuk, hogy a „kicsikart” házasságok némely fajtája van szőnyegen s a disputa folyamán az én igazaim mellett felhoznám a Nosztty fiú esetét Tóth Marival...”³ Ehhez a szerzői „utasításhoz” persze nem feltétle-

* Ezúton is szeretnék köszönetet mondani tanáromnak, Takáts Józsefnek, aki folyamatos instrukcióival, termékeny megjegyzéseivel hozzájárult a szöveg létrejöttéhez.

¹ A metafora „úgy lássuk, mintha...” mechanizmusáról lásd: Paul RICOEUR, *Bibliai hermeneutika*. Bp., 1995., 92.

² Hayden WHITE, A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. in.: Uő., *A történelem terbe*. Bp., 1997, 87–88.

³ *A Nosztty fiú esete Tóth Marival. Utóhang*. 511. A továbbiakban Mikszáth Kálmán szövegeihez a következő kiadást vettem igénybe: *Mikszáth Kálmán Művei. 1–15*. Magyar Helikon, 1966. (Ezentúl a főszövegben jelölve: MKM, kötetszám, oldalszám) A kritikai kiadás, amelynek jegyzeteit mindvégig használtam: *Mikszáth Kálmán Összes Művei*. (szerk. Bisztray Gy., Király I.) Bp., Akadémiai, 1968. (A továbbiakban: MKÖM, kötetszám, oldalszám)

nül kell ragaszkodnunk. Mikszáth saját szövegeinek maga is *olvasója*,⁴ a regényhez fűzött, fent említett kommentárja ugyanúgy a recepció része, mint az alább idézendő olvasók értelmezései.

Mikszáthon túl további három olyan olvasót említek meg, akik szövegeinek az élőbeszédszerűség fogalmából kiinduló olvasatot adtak. A Mikszáth-kortárs Rudnyánszky Gyula – *A tót atyafiakról* szólva – a következőket írta: „(...) szinte készek volnánk esküt tenni rá, hogy a szép regéket ő maga beszéli el *élő szóval*. (...) A falu vén regélőjére gondolunk, aki téli estéken a kukoricafosztásra összegyűlt népet mulattatja mondásai-val.”⁵ A Rudnyánszky-interpretáció „keletkezési helye” abban a 19. század végén uralkodó herderi fikcióban lokalizálható, amely szerint a szóbeliség elsődleges, s hitelesebb formája az irodalomnak. Mikszáth élőbeszédszerűsége könnyedén beilleszthető volt e herderi narratívába, s szövegeinek akkori népszerűsége – minden bizonnyal – ezzel is magyarázható. A recepcióban később sem tűnik el az élőbeszédszerűség olvasási szempontja. Schöpflin Aladár 1917-es tanulmányában két oldalon belül négy ízben találkozhatunk az olvasást orientáló, s az élőbeszédszerűség terminus metaforajellegére utaló „*mintha*” kifejezéssel. „Mintha csakugyan eleven beszéd csengene fülemben olvasásakor...”; „Mintha nem is volna köztünk az a nagy távolság, mely író és olvasót választja...”; „Mintha minden szó egyenesen az ajkáról lebbent volna a papírosra...”; „A mese is mintha önkéntelenül buggyanna ki lelkéből...”⁶ 1941-es monográfiájában pedig számos, a tanulmányában egyébként kulcsfogalomként működtetett, *stílusra* vonatkozó következtetést von le az élőbeszédszerűségről. Ilyen az „operett íz”, ezzel magyarázható a „kompozíció lazasága”, de a történet „hitelességét” is ez adja.⁷ Később, Barta Jánosnál már poétikai végkövetkeztetésre ad alkalmat az élőbeszédszerűség fogalma. Kiindulva a metaforából, elsőként megteremti Mikszáth „fiktív törzszakasztal-beszélőjét”, aki úgy beszél, „*mintha* a fehér asztalnál kedélyes kvaterkázás közben mesélné történeteit, akár egy nagyszerű és jovialis társalgó”.⁸ Majd ebből a fiktív alakból bontja ki az „átképzeléses előadásmódot”, a „pletyka szemléletet”, a „társalgási nyelv szintaktikai megoldásainak” túlsúlyát, az „eszmei és lélektani mélység hiányát” mint az életművet alapvetően jellemző poétikai megoldásokat.⁹

Az említett szerzők láthatóan ugyanabból az előfeltevésekből indultak ki. Mindannyian az élőbeszédszerűség-metafora „lássuk úgy, mintha” utasítása mentén olvastak, amivel mégis más-más aspektusait világították meg a Mikszáth-szövegeknek. Rudnyánszky olvasata a Mikszáth-szövegek herderi implikációit hívta elő, Schöpflin stílusbeli, Barta pedig poétikai következtetésekre jutott. Ha igaz, hogy a metafora alapvető jellemzője éppen abban mutatkozik meg, hogy magas *jelentéspotenciállal* rendelkezik – a metaforának parafrázisai lehetnek, amik azonban „végtelenek és nem merítik ki az újonnan létrejött jelentést”, mondja Ricoeur¹⁰ –, akkor érthető, hogy miért lehetett a recepcióban olyan termékeny értelmezői szempont az élőbeszédszerűség. Emellett

⁴ A szerző „már nem történeteinek forrása, hanem maga is egy történet, ami *párbuzamosan* fut művével.” Roland BARTHES, *A műtől a szöveg felé*. in.: Uő.: *A szöveg öröme*. Bp., 1998, 72.

⁵ RUDNYÁNSZKY Gyula., Mikszáth Kálmán új könyvéről. in.: MKÖM, 32., 366–367.

⁶ SCHÖPFLIN Aladár, Mikszáth Kálmán. in.: Uő.: *Magyar Írók*. Bp., 1917, 42–43.

⁷ SCHÖPFLIN., *Mikszáth Kálmán*. é. n., 126–127.

⁸ BARTA János, Mikszáth-problémák. in.: Uő.: *Költők és írók*. Bp., 1966. 167.

⁹ Uo., 168., 170., 172., 174.

¹⁰ RICOEUR, *i. m.* 93.

a fogalom – épp metafora-jellegéből következő és metafora-jellegét bizonyító – „szívósága” is megmutatkozik a recepcióban: azok a tanulmányok is, amelyek Mikszáthot a kánon periférikusabb helyeire kívánták terelgetni, elismerően szólnak „hangnemi képességéről.”¹¹

A kérdés számunkra az, hogy ma – ismét Ricoeurrel szólva – az élőbeszédszerűség élő metaforának tekinthető-e? Ugyanis „az ismétlődések következtében a leleményes metaforából is előbb-utóbb halott metafora lesz”, felvételük a lexikon szavai közé, ezzel elveszti tárgyát újjáíró képességét. Ricoeur az újjáírást (*redescription*) referenciális vonatkozásban használta. Szerinte a metafora a „valóságot” írja újjá azzal, hogy ilyesfajta teremtő művelettel gazdagítja is egyben.¹² Alkalmazásomban a „valóság” helyébe a Mikszáth-szövegek lépnek, pontosabban: az általam megvizsgált néhány Mikszáth-szöveg. Ezeket kísérem meg az élőbeszédszerűség metaforája mentén újjáírni.

A felsorolt három olvasó számára az élőbeszédszerűség minden bizonnyal élő metafora volt, hiszen a szövegek világát gazdagítva, számos következtetést vontak le belőle. Ugyanakkor – mivel mi egészen másként olvasunk, mások az olvasási szokásaink – következtetések között számos olyan található, amely minket már nem nagyon érdekelhet. Ilyen az „eszmei és lélektani mélység hiánya” Bartánál, a „hitelesség megteremtése”, az „operett íz”, valamint a „kompozíció lazasága” Schöpflinnél. A mai – talán nevezhetjük így – posztmodern olvasó számára például egy szöveg „operett íze” más mérce szerint értékelődik. Magyarázható ez azzal, hogy a magas és alacsony művészet közötti határok manapság kevésbé élnek, így „tűróképességünk” is jelentősen megnőtt az alacsony művészettel kapcsolatban. De az is nyilvánvaló, hogy a mai olvasónak a „kompozíció lazasága” sem sérti az olvasási szokásait, mert lazább kompozíciókhoz vagyunk szokva.¹³ Innen nézve az élőbeszédszerűség valóban halott metaforának tűnik. Mai termékenységének bizonyítására (élővé tételére) vezetem be dolgozatomban a „társalkodó olvasó” fogalmát. Értelmezésemben a „társalkodás” olvasóra háruló szerepet jelöl a következőkben, ugyanis a vizsgált szövegek elbeszélői olyan retorikát használnak, amely az olvasótól „válaszó” aktivitást kíván.¹⁴

2.

Említettem, hogy az élőbeszédszerűség metaforája a teljes életműre kiterjedően ajánl a befogadó számára átfogó olvasási irányt. A „Mikszáth elbeszélőművészetének

¹¹ „Bármily nagy írói tehetség is volt azonban – talán a legnagyobb máig elbeszélő irodalmunkban, ami az író *el-beszélő*, *narrátori*, *hangnemi* képességét illeti – a századforduló, a századelő írója, elbeszélője már nem ő volt, hanem Petelei, Gozsdu, majd Gárdonyi, Bródy nemzedéke.” NÉMETH G. Béla, *Az eszmélkedő kései Mikszáth.*, in.: *Uő: Századelőről-századutóról.* Bp., 1985. 128. Schöpflin csak néha fogalmaz meg kritikát Mikszáth szövegeivel szemben, de ekkor is „megmenti” őt prózájának élőbeszédszerű elevensége. Életszerűsége „a mélység rovasára esik, de az elevenséget fokozza, mert az életben nem szoktunk mélyebben belenézni az emberekbe.” SCHÖPFLIN, *i. m.* 1917., 49.

¹² Vö.: RICOEUR, *i. m.* 94–100. (Metafora és valóság c. fejezet.)

¹³ Emellett érvel Eisemann György, amikor *A tót atyafiak* és *A jó palócok* regényként való olvasását ajánlja, összefüggésben az „integratív” olvasási szokás halványulásával. Vö.: EISEMANN, *Mikszáth Kálmán.* Bp., 1999. 25.

¹⁴ Erre vonatkozóan lásd: RICOEUR, *A szöveg világa és az olvasó világa.* in.: *Narratívák 2.* (szerk. Thomka Beáta) Bp., 1998. 18.

élőbeszédszerűsége” kifejezésben az élőbeszédszerűség kategóriájának „denotátuma” minden olyan szöveg, amely a Mikszáth Kálmán név alá tartozik. A fogalom a recepcióban mintegy, a Mikszáth-szövegeket kísérő „állandó jelzőként” erősödött meg. Az állandó jelző, mivel elválaszthatatlanul hozzátapad tárgyához, rögzíti az olvasó nézőpontját. A nézőpont mozdulatlansága az értelmezési lehetőségek leszűkítését is jelenti egyben, mert kevéssé engedi meg a szöveg olvasó általi körbejárását.¹⁵ Az élőbeszédszerűség tehát azzal, hogy minden szöveghez egyaránt hozzákapcsolható fogalomként került alkalmazásra, egyfajta „hermeneutikai zárat” teremtett a Mikszáth-szövegek olvasása során.

Emellett azáltal is csökkentette a műértelmezés esélyeit, hogy sokszor *stílusfogalomként* alkalmazták. Ha elfogadjuk Foucault azon, *Mi a szerző?* című szövegében lefektetett tételét, miszerint a stílus „egyneműsíteti” a szerző szövegeit,¹⁶ akkor azt kell mondanunk, hogy valamely stílusfogalom használata az életmű belső árnyalását nagyban megnehezítheti. A Mikszáth-olvasatok történetét megvizsgálva látható, hogy az élőbeszédszerűség *egységesítő* és az egész életművet *átfogó* kategóriaként jelenik meg. A *szerzői névhez* kapcsolódó élőbeszédszerű stílus fogalmának alkalmazása érzéketlen a különbségekre.

3.

Éppen ezért dolgozatomban nem a recepcióban hagyományosan alkalmazott, *szerzői névhez* kapcsolt élőbeszédszerűséget, hanem az egyes *elbeszélői szerepekhez* kapcsolódó élőbeszédszerűséget fogom vizsgálni. Az elbeszélői szerepek vizsgálata egyébként önmagában is érdemes olvasási szempont lehet Mikszáth szövegeiben, hiszen – szemben például a realista és naturalista regényírókkal – ő soha nem törekedett az elbeszélő jelenlétének eltüntetésére, és annak az érzetnek a megteremtésére, hogy a „történet önmagától mesélődik el, mintha magát az életet engednék szóhoz jutni.”¹⁷

Nehéz lenne „lajstromba venni” azokat a szerepeket, amelyeket a Mikszáth-szövegek narrátorai vesznek fel. Csak néhány példa: riporter, újságíró, krónikás, jegyzősegéd, szemtanú-elbeszélő, „halápi lakos”, történetíró. Annyi bizonyos, hogy Mikszáth szövegei között több is van, amelyben az elbeszélő *élőbeszédszerűen* szólal meg. Itt egész egyszerűen arról van szó, hogy ilyen identitással jelennek meg az olvasó előtt. E megkonstruált elbeszélők tehát a *fikció* szintjén „élőbeszédszerűek”, s így nyilvánvalóan nem lehet összemosni őket az „anekdotázó palóc” *biografikus* alakjával.

A szövegek nagy többségének azonban nincs éloszóban megszólaló elbeszélője. Sőt, egyes szövegek hangsúlyozzák, hogy az elbeszélőjük tevékenysége *írásbeli* tevékenység. Persze ez önmagában nem lenne feltűnő egy regényben vagy novellában. Ha viszont az élőbeszédszerűen illetve írásban megnyilatkozó elbeszélő ugyanazon a szövegen belül

¹⁵ Akárcsak a népköltészetben vagy az eposzokban, ahol ezek inkább arról tanúskodnak, hogy a szerző miként viszonyul a leírás tárgyához a mindenkori *situációtól függetlenül*, s nem arról, hogy az általa kísért szereplőnek milyen tulajdonságai vannak. Vö.: Borisz USZPENSZKIJ, *A kompozíció poétikája*. Bp., 1984, 26. Azt pedig Gadameről jól tudjuk, hogy az értelmezési *situáció* alól soha nem vonhatjuk ki magunkat. Éppen ebben áll a „történelem hatalma az emberi tudat felett”. Ott is érvényesül, ahol azt a módszerhívók tagadják. Vö.: GADAMER, *i. m.*, 214–215.

¹⁶ Vö.: FOUCAULT, *Mi a szerző?* Világosság 1981/7, 29.

¹⁷ RICOEUR, *i. m.*, 15.

szerepel (ez történik például a *Szent Péter esernyőjében*), akkor nem érdektelen megvizsgálni a két elbeszélői szerep alkalmazásából eredő következményeket.

Úgy vélem, hogy a Mikszáth-szövegek *olvasóját* az „élőszóban megszólaló” elbeszélő által megteremtett bizalmas, bensőséges viszonyból (vagy ahogy Barta János írja: a Mikszáth művek sajátos „légköréből”, „atmoszférájából”¹⁸) érdemes kimozdítani. A recepció azzal, hogy a fentebb leírt helyzetbe hozta a Mikszáth-olvasót, kissé elhanyagolta a dologtalanságra ítélte őt. Egyes szövegekben az elbeszélő valóban teremt ilyen helyzetet, de túlnyomórészt a bizalmas, bensőséges viszony helyett a „bizalmatlanság” jellemezheti elbeszélő és olvasó kapcsolatát. Az elbeszélő a történet és szereplői értékelésében gyakran válik „megbízhatatlanná”, s a maga relativista nézőpontjából kíséri végig a történeteket. Ennek megfelelően az olvasóra is új szerep hárul. A bizalmatlanság mindig az olvasó aktívabb közreműködését kívánja meg, a hangsúly az olvasói válaszokra tevődik át. Ezt a válaszoló olvasót nevezem majd dolgozatomban – az élőbeszédszerűség metaforáját fenntartva – „társalkodó olvasónak.”

Az élőbeszédszerűség stílusfogalmának kiterjesztése a recepcióban és annak kritikája

Elsősorban *A tót atyafiak* (1881) és *A jó palócok* (1882) kortárs olvasatai hangsúlyozták az élőbeszédszerű elbeszélői hang által megteremtett *közvetlenséget, intimitást, ottbonosságot*.¹⁹ Ezek az olvasói reakciók kivétel nélkül a novelláskötetek megjelenésére adott közvetlen válaszok voltak (megjelenési évük: 1881/82), s rekonstruálható belőlük, hogy mit tartottak e szövegekben érdekesnek a Mikszáth-próza egykori befogadói. Ha a későbbi művek kortárs recepcióját áttekintjük – ez adott esetben csak „reprezentatív mintavétel” lehet, mivel szövegek szűkített körére, a Kritikai Kiadás jegyzeteire támaszkodik –, elvétele tűnik fel az élőbeszédszerűség értelmezési szempontja. Eből vonható le a következtetés, hogy az élőbeszédszerűség olvasási szempontját valaha leginkább a két induló Mikszáth-szövegre alkalmazták, s nem a teljes életműre.

Hogy a fenti értelemben vett élőbeszédszerűség mégis az egész Mikszáth-életművet jelölő fogalomná vált, annak, minden bizonnyal, a Foucault által leírt *szerező-funkció* a magyarázata. A szerző-funkció az egyes szövegeket ugyanazon szerzői név alá csoportosítja, így egyben közöttük szoros kapcsolatot is létesít. A jelenség egyenes következménye, hogy az összekapcsolt szövegek *homogenizálódnak*. A szerző tehát olyan alakká válik, akihez – és csakis őhozzá, mivel ez alapján kapcsolódnak hozzá egyes szövegek – azok a „szavak és fordulatok tartoznak, amelyeket általában használ”, s így „valamiféle stilisztikai *egyneműségről* ismerszik meg.”²⁰

Az élőbeszédszerűség stílusfogalmának a teljes Mikszáth-életműre történő kiterjesztését irodalomtörténet-írásunkban Schöpflin Aladár végezte el. A *Nyugat* 1917-es számában megjelent tanulmányában a Mikszáth-prózát *általában* jellemző vonásokat tekintti át. Megemlíti, hogy „nem ismer olyan író, akinek elbeszélő hangja annyira közel állna az élőszóhoz, mint Mikszáthé. (...) Mintha nem is volna köztünk az a nagy távolság, amely az író, az olvasótól elválasztja, hanem előttem ülne az író, és mondaná ne-

¹⁸ BARTA, *i. m.*, 176.

¹⁹ NÉGYESSY László, „Mikszáth”. in: MKÖM, 32. 400.; RUDNYÁNSZKY, *Mikszáth Kálmán új könyvéről*. in: MKÖM, 367.; SZANA Tamás, *Mikszáth Kálmán új kötete*. in: MKÖM, 32., 358–359.; ASBÓTH János in: MKÖM, 32., 366., 364.

²⁰ FOUCAULT, *i. m.*, 29., 31.

kem a mondanivalóját.” Ez biztosítja az olvasó és szerző „közvetlen” (Schöpflin kifejezése) viszonyát.²¹ A stílusfogalmat későbbi monográfiájában központi olvasási szempontnak teszi meg. Mikszáth, szerinte, éppen „a stílus vonalán emelkedik legmagasabbra. Egészen különös nyelvi génusz dolgozott benne, ha a stílus szempontjából nézem, a legnagyobbak közé kell sorolnom”.²² Azaz: Mikszáth a stílusa mentén kerülhet a magyar irodalomtörténeti kánon centrumába. Schöpflinnél az életmű/életpálya narratívája is a mikszáthos élőbeszédszerű hangra épül. A sikertörténetként cselekményesített életpálya 1881-es, kései nyitányát Schöpflin úgy magyarázza, hogy „lassan és nehezen jött ki a szerző hangja, az az egyéni, el nem téveszthető hang, amely egyedül az övé, megkülönböztethető mindenki másétól, személyes tulajdon...” – ez utóbbi megállapítás egyébként Foucault-ra való hivatkozásunkat egyben legitimálja is –, s ekkor még (1881-ben) „hangja ugyan sokszor mutál, néha kihallani hamis hangokat”, de már azt a Mikszáthot előlegezi, aki „később mestere lett az élőbeszédet idéző, közvetlen beszédnek”.²³

Később, a Schöpflin-féle olvasatra épít Barta János dolgozata is,²⁴ s ezzel az élőbeszédszerűség olvasási szempontja tovább erősödik a recepcióban mint az egész életművet átfogó, *homogenizáló* kategória. Barta tanulmányában az élőbeszédszerűséget már általános és konszenzusos olvasási irányként említi. Többes szám első személyű igealakot használva megállapítja: „mindennapi élményünk (kiem. tőlem), hogy Mikszáth nem a papíron át áll szóba az olvasóval – olyan, mintha *közvetlenül* az élőszó varázsát éreznénk”,²⁵ ami Bartánál olyan „finoman alkalmazott művészi eszköz, amely az otthonosság, bizalmasság, meghittség hangulatát képes kelteni.”²⁶ Egy 1999-es tanulmány pedig Mikszáth elbeszélő művészetének „mindenki számára ismert élőbeszédszerűségéről”²⁷ tesz említést.

Igy a Mikszáth-olvasás történetében egyfajta reflektálatlan „néma tudásként” erősödik meg az élőbeszédszerűség fogalma. De ez a recepciós jelenség – a „szerzői név” egysegítő erején túl – más indokkal is magyarázható. Igen érdekes, hogy mindkét említett tanulmány (ti. Schöpflin és Bartáé) a diakrón olvasást részesíti előnyben, s a szinkrónitást teljes mértékben elhanyagolja. Egyikőjük sem a kortársakkal olvassa egybe a Mikszáth-életművet, hanem „a nagy előd” Jókai irányából közelíti meg. A tanulmányok egyként az ilyen irányú olvasáshoz kapcsolódó *történeti oppozícióra* épülnek. Schöpflin szerint „A Jókai beszéde egy csodálatos hangszer hangjához hasonlítható, Mikszáthé az élő emberi hanghoz. Jókain még érezhető egy kevés feszesség, Mikszáth a való élet teljesen fesztelen nyelven beszél”.²⁸ Barta János ehhez hasonlóan: „A magyar prózai epikának erős retorikus hagyományai vannak; Eötvös, Kemény írásait éppen avult retorikus jellegük teszi ma nehezen olvashatóvá. Ezt a hagyományt Jókai rendíti

²¹ Vö.: SCHÖPFLIN, *i. m.* 1917. 42–44.

²² SCHÖPFLIN, *i. m.* é. n., 138.

²³ Uo., 6., 11.

²⁴ BARTA, *i. m.*

²⁵ Uo., 166.

²⁶ Uo., 169.

²⁷ BÉNYEI Péter, *Egy irányregény „iránytalansága.” (Relativizmus és metaforikusság Mikszáth Kálmán Különös házasságában.)* Itk., 1999/3–4., 291.

²⁸ SCHÖPFLIN, *i. m.* 1917., 54. De oppozíciók sokaságával él a monográfiájában is. Vö.: Uő.: *i. m.* 1941., 36–39.

meg, és Mikszáth számolja fel teljesen.²⁹ Ha igaz, hogy egy oppozíció preformálja a megszólalást, akkor könnyen lehet, hogy a Mikszáthnak új irodalomtörténeti helyet kereső szakirodalom³⁰ által is kérdésessé tett Jókai-Mikszáth olvasási vonal sokban erősítette az élőbeszédszerű Mikszáth-képet.

Számomra itt az a kérdés, hogy ha élőbeszédszerűségről beszélünk, akkor el kell-e így, ily *differenciálatlanul* fogadnunk a fogalmat. Az élőbeszédszerűség fogalmának differenciálatlansága azon értelmezési stratégiák zártságának az eredménye is, amelyet a fenti szerzők alkalmaztak. Schöpflin az írói egyéniséget kutatta a szövegek mögött,³¹ Barta pedig a Mikszáth-próza legtöbb jelenségét az írói alkatra vezette vissza.³² Márpedig, Barthes-tól tudjuk, ha egy szöveget (itt a Mikszáth *életműről* van szó) szerzővel látunk el, akkor azzal valamiféle végpontot jelölünk ki számára, végső jelöltet találunk neki, ami ronthatja a szövegértelmezés nyitottságát.³³

A fenti gondolat kísérletekből látható, hogy jórészt a recepcióban megszilárdult olvasási szokások miatt nem árnyalták kellőképpen az élőbeszédszerűség fogalmát. Holott – s ez kerül alább bemutatásra – néhány Mikszáth-szöveg kifejezetten reflektál az élőbeszédszerűség „különbségeire.” E stílusfogalom nem lehet homogén fogalom az életmű interpretálásában, mivel egyidejűleg *több jelenséget* foglal magában.

Az elbeszélői hang heterogenitása (elbeszélői szerepek)

Hajdu Péter Eisemann Mikszáth-monográfiájához fűzött megjegyzései közül számomra igen termékenynek tűnik az a több helyen is megtett észrevétel, hogy Mikszáth szövegein *nem egyetlen* elbeszélői hang vonul végig.³⁴ Különböző szerepeket (identitást) felvevő elbeszélőkkel van dolgunk, akikhez más-más nézőpont társulhat, a nézőpontot itt olyan értelemben használva, hogy az egyben valamilyen *értékelést* is hordoz magában. (Ahogy azt Uszpenszkij tárgyalta: szerinte a nézőpont „ideológiai-lag” soha nem ártatlan, hiszen a történet narrátora mindig valamilyen módon fogja fel, és ezzel valahogyan értékeli is az általa ábrázolt világot.³⁵)

A *Szent Péter esernyőjében* (MKM, 2, 7–211.) legalább két, különböző identitással rendelkező elbeszélőt konstruálhatunk meg. Az első, aki *Az esernyő és Szent Péter* című alfejezetet meséli el, (23–38.); a másik a további történések elbeszélője, akit nevezünk el „relativista elbeszélőnek.” (39–210.) (Övé a Gregoricsok és a nyomozás története, va-

²⁹ BARTA, *i. m.* 169–170.

³⁰ Kifejezetten – Mikszáthnak Jókaitól nagyobb függetlenséget követelve – az „előd” irányából való olvasás kritikájaként íródott Szilasi László tanulmánya. Vö.: SZILASI, *A Kopereczky-effektus avagy miképpen fiadzhatja egy beszéd a saját apját.* Holmi, 1997/9. A modernség felől történő olvasatot próbál adni az utóbbi időben legnagyobb sajtóval rendelkező, friss kismonográfia is. EISEMANN: *i. m.* 1998.

³¹ „Az írói egyéniség kérdése az irodalom centrális problémája. Teljesen harmadrendű dolog valamely irodalmi mű hibáinak vagy jelességeinek fejtegetése a mögött a kérdés mögött: milyen fajsúlyú s milyen berendezésű lelki egyéniség keres a műben nyilvánulási formát.” SCHÖPFLIN, Előszó a Magyar Írók c. kötetéhez. in.: Uő.: *Válogatott tanulmányok.* Bp., 1967. 152.

³² BARTA, *i. m.* 170.,

³³ BARTHES, *A szerző halála.* in.: Uő.: *A szöveg öröme.* Bp., 1998. 54.

³⁴ Vö.: HAJDU, *Hogyan olvassunk újra Mikszáthot?* BUKSZ/1999. 385–386.

³⁵ Vö.: USZPENSZKIJ, *i. m.*, 17–30. A „nézőpont” az ideológia síkján c. fejezet.

lamint a Veronka – Wibra Gyuri románc elbeszélése.) A két narrátor ugyanannak az ikonnak (é.: esernyő) két különböző olvasatát adja. Első esetben egy *legendásító* történettel találkozunk, a másodikban az esernyő körüli „valódi” eseményeket feltáró *nyomozás* történetét olvashatjuk. Ezekhez az eltérő módon cselekményesített értelmezésekhez egyben eltérő „kommunikációs helyzet” kapcsolódik: egy (*beszélő*)elbeszélő-*ballgató* szituáció (lásd: 1. pont), és egy (*író*)elbeszélő-*olvasó* szituáció (2. pont).

1.

Az első helyen említett elbeszélő közli magáról, hogy keresztény hívő, ezzel kijelölve azt a ideológiai nézőpontot, amelyből az esernyővel történeteket értelmezi. „*Igen, a Jézus elé térdelt le a pap. A Jézushoz fordult – a mi (!) urunkhoz.*” (23., kiem. tőlem), s később – ennek megfelelően – az esernyő talányát fejtegetve így szól: „*Hát persze hogy a Szent Péter volt! Miért is ne lett volna? Hiszen eleget járt, eleget csütlött-botlott itt azelőtt Krisztus urunkkal.*” (27.) Ő adja meg az esernyő-ikon „legendásított” olvasatát, amely egybeesik a glogovai lakosok többségi olvasatával is.

Adameczné külön „verziójának” nem hisz sem a falu, sem a narrátor. (Ő egy egészen más, Szűz Mária-olvasatot konstruál). De úgy látszik, Adameczné eléggé „megbízhatatlan” olvasója is a történeteknek, hiszen „*szeret felhörpinteni a garatra, nem csoda, ha többet lát, mint kellene. A múltkor nyáron is Péter-Pál éjszakáján megnyílt előtte a menny, ballotta énekelni az angyalok seregét s látta őket, amint processzióval járulának Isten ő szent felsége elé, ki karbunkulus trónján ült.*” (25.) Ellenben, Kvapka Pál, a harangozó, aki az elbeszélő szerint is „*szavahihető ember*” (26.), s egy másik falubeli is (Erzsi) a Szent Péter-olvasatot erősíti meg. A „mi” személyes névmás tehát nem csak az elbeszélő keresztény közösséghez való tartozását fejezheti ki, hanem egyben – a fenti „nézőpont-azonosítás” révén – a falu közösségéhez tartozást is.

A narrátor *belső*, közösségen belüli pozícióját másként is meg lehet konstruálni. Az elbeszélő által használt népnyelvi kifejezések sokasága („*ösmerősöm*”, „*ösmerőse*”, „*ismerősem*”), valamint az, hogy bennfentesként ismeri a helyszíneket, jó ismerőse a novel-lák szereplőinek valóban ennek az illúzióját kelti. S ami még számomra igen figyelemre méltó, hogy az a *fikciós tér* is, ahol az elbeszélő elmondja a történetet, egy ilyen *belső*, közösségi pozícióhoz igazodik. A narrátor az egyik szövegrészben olyan „kommunikációs helyzetből” szólal meg, ami az *élőbeszédszerűséget* imitálja. Éppen az esernyőt elhagyó Szent Péter egyik csodatételét meséli (ti. Krátkiék tehenét érintette botjával és azóta tizennégy icce tejet ad naponkint), amikor a következő kiszólással él: „*kérdezzék meg kendtek a Krátki famíliától*” (27.) Eszerint a szöveg fikcionált címzettjei a falu egyes lakosai („*kendtek*”), a „*kérdezzék meg*” kiszólás pedig a jelen lévő *ballgatóság*-nak szól. Egész biztos, hogy falubeliekről van szó, hiszen csak ők ismerhetik a Krátki famíliát, és egész biztos, hogy jelen vannak, mert a „*kérdezzék meg*” felszólításnak csak kommunikációs közeltérben lehet értelme.

Kérdéses továbbá, hogy az elbeszélő milyen szerepet kínál *befogadójának*. A regény első része *A legenda* címet viseli, amellyel a szöveg műfaji utasítást ad számunkra. Itt olyan műfaji szerződés részesei leszünk, amely szerint fel kell függesztenünk „természettudományos” előfeltevéseinket, s ebből adódó minden gyanakvásunkat.³⁶ Nekünk,

³⁶ Talán mondhatjuk, hogy a legendáról ma ilyesfajta elképzeléseink vannak. S hogy a Mikszáth-kortársakban is ilyen olvasási konvenciókat idézett fel, arról Ambrus Zoltán kritikája

olvasóknak is azonosulnunk kell az elbeszélő nézőpontjával, ha mintaolvasókká kívánunk válni.³⁷ Az olvasó kérdések és kételyek nélküli bizalmát a narrátor azzal is erősíteni kívánja, hogy megmutatja az Adameczné-féle értelmezéssel szemben a hiteles olvasatot (azaz a saját olvasatát), s így autoritásra tesz szert. Autoritásával kéri az olvasótól, hogy ismerje el ahhoz való jogát, miszerint nemcsak tudja mindazt, amit elbeszél és megmutat, hanem azt – a többség véleményét közvetítve, az egyéb olvasatokat kirekesztve – helyesen tudja. Ezzel a meggyőzősi retorikával az olvasót az általa képviselt értékelési szintre helyezi el, amellyel a fenti „értelmezői közösség” részévé válik.

Hasonló eljárást folytat Mikszáth *A jó palócok* (MKM, 10, 508–587.) szövegeinek legtöbbszörében. A novellák „*Az napról kezdem, mikor a felbők elé harangoztak Bodokon...*”-típusú retorikus felütései – a fentiekhez hasonlóan – egyrészt az elbeszélő jólértesültségét előfeltételezik, másrészt az olvasó *elbeszélővel azonos* nézőpontjának előzetes kijelölését szolgálják. Az elbeszélő ezt azzal éri el, hogy oly módon jelöli meg a történet kezdetét, hogy egyben előfeltételezi: a bodoki harangszót maga az olvasó is hallotta vagy hallhatta.³⁸ A tudásbeli minimumot már a felütéssel megköveteli.

Az elbeszélő efféle törekvéseit magyarázhatja az a Bahtyin által leírt jelenség, amit az *entiméma* fogalmával jelölt.³⁹ A logikából kölcsönzött fogalom arra a mögöttes és közös értékelési horizontra utal, amit elbeszélő és olvasója a szöveghez együttesen, mintegy annak „mögötteseként hozzáértenek”. Ha ez a hozzáértett tartomány *közös*, csak akkor kerülhet sor megértésre.⁴⁰ A fogalom azért lényeges számunkra, mert Bahtyin az *életbeli* megnyilatkozásokra alkalmazta. Azaz, az elbeszélő nézőpont-azonosító eljárását részben annak *élőbeszédszerű* pozíciójával is magyarázhatjuk.

A nézőpont-azonosító stratégia működtetésének sok kortárs olvasatban nyoma van. Négyessy László például így olvasta *A jó palócok* elbeszéléseit: „Az alakokról Mikszáth úgy beszél, mintha mi is személyes ismerősök volnánk. (...) Nem csinál hosszú bevezetéseket, mintha a helyzetet rég ismernéd”.⁴¹ Gyöngyössi László így: „Minden az alakért él, a költő úgy beszél róluk, mintha nemcsak neki, de az olvasónak is régi ismerőse lenne”.⁴² Az 1910-ben olvasó Várdai Béla pedig így: „(...) egészen úgy tetszik, mintha az illető történet egyik szereplőjének lelkéből eredne, mintha az író varázslato-

tanúskodik. A *Szent Péter esernyője* szerinte „éppen olyan dolgokról szól, amelyek a *naiiv* lelküket érdeklik.” AMBRUS, MKÖM, 7, 263.

³⁷ Az válik mintaolvasóvá, aki a szöveg igényeinek megfelelő olvasói pozíciót vesz fel. Pontosan úgy, ahogy ezt Eco a mese mintaolvasójával kapcsolatban megfogalmazza: „Ha egy szöveg azzal kezdődik, hogy »Hol volt, hol nem volt«, az felér egy jelzéssel, amely máris lehetővé teszi, hogy kiválassza a maga mintaolvasóját: egy gyereket, vagy legalábbis olyasvalakit, ki kész elfogadni, hogy a történet túlmegegy a józanészen, és az ésszerűsége.” Umberto ECO, *Hat séta a fikció erdejében*. Bp., 1995., 16.

³⁸ „Az előfeltételezés lehetővé teszi a narrátor számára az olvasóval való manipulálást. Állíthat valamit anélkül, hogy azt ki kellene mondania. Másképpen fogalmazva, az előfeltételezés lehetővé teszi, hogy a közvetlen narráció mögött rejtett narráció húzódjon meg.” Vö.: Seymour CHATMAN, *Történet és diszkurzus*. 37–38.

³⁹ Vö.: BAHTYIN, *A szó az életben és a költészetben*. Bp., 1985, 20.

⁴⁰ „A vázson, amelyre az *élő* emberi beszéd ráhímezi intonációja mintázatát, nem más, mint az alapvető értékítéleteknek a szavak mögé rejtett azonossága.” Uo., 26.

⁴¹ NÉGYESSY, *Mikszáth*. in.: MKÖM, 32., 400.

⁴² GYÖNGYÖSSY, *Mikszáth Kálmán*. in.: MKÖM, 32., 405.

san egészen eltűnve, annak a szájával beszélne, annak a felfogásával nézné a világot”.⁴³ A mai olvasók is írnak hasonlókat. Eisemann például, jóllehet elsősorban az anekdota előbeszédyszerűségével kapcsolatban, hangsúlyozza a fabulátor és hallgatója közös „kognitív kontextusát”, illetve ugyanazon „(szub)kulturális horizontját.”⁴⁴

Az előbeszédyszerűen megszólaló elbeszélő feltett szándéka tehát, hogy az olvasó nézőpontját azonosítsa a saját nézőpontjával. Úgy is fogalmazhatunk, hogy erősebb meggyőzőési stratégiát működtet az előbeszédyszerűség imitálására. Ez a retorikai eljárás ugyanakkor megteremtheti a befogadó számára azt az otthonos, bizalmas, közvetlen viszonyt, amelyet az általam említett szerzők olvasataiban igyekeztem felmutatni. Véleményem szerint az idézett Schöpflin- és Barta-tanulmányok is az ilyesfajta elbeszélői retorika eredményeként születtek meg.

2.

Egészen más identitással rendelkező elbeszélő szólal meg a *Szent Péter esernyőjének* további részében. Nyelvhasználata alapján olyan narrátorról van szó, aki jogászi, latinus műveltséggel rendelkezik. Ilyesfajta erudícióra utalnak a „*sic transit gloria mundi*”, „*privilegium*”, „*habet saporem, colorem et odorem*”, „*amabilis confusio*” és a „*per associationem idearum*” kifejezések. Az előző, falubeli közösséghez tartozó narrátorhoz képest, – műveltségének megfelelően – más értékelési szintről, *külső* nézőpontból tekint az elbeszélő a történetekre, s nem előbeszédyszerű helyzetből szólal meg.

Egyrészt identitását *regényírói* identitásként konstruálhatjuk meg, amikor saját tevékenységét más regényírókkal hasonlítja össze: „*Nem akarom szélesen elbeszélni, ami még következik. Csak a Krisztus ruháival történt meg a csoda, hogy együtt nőnek a gyermekkel. A kis palástka, melyet fiúcska korában viselt, ugyanaz volt, mely a Golgotára lépegető férfi Jézus tagjait fedte.*”

Azóta nincsenek többé ilyen palástok (a szabók nagy öröme), csak a regényírók keze alatt támad némelykor hasonló csoda; a csekély szövet, egy mellénykére való, kinyúlik a tolukból egész végekre.

De én nem szeretem ezt s röviden végzek a Mravucsánék vacsorájával...” (139.)

Elbeszélői tevékenysége sem beszédtevékenység, hanem *írási* aktus: „*Mit kellene még elmondanom? Bizonyára még nagyon sok az, ami tollam elé torlódik.*” (208.), s ami emellett igen lényeges: ennek megfelelő kommunikációs helyzetből szólal meg: „*Ah, kis bakfisek, ti még nem ismeritek az életet: a hosszú szoknyát már rátok adta az édes mama, de az eszetek még rövid maradt. Ne haragudjatok rám, hogy ezt szemetekre vetem, de kénytelen vagyok, hogy az olvasó (!) előtt megindokoljam, miért nem kapott közületek feleséget Gregorics Pál.*” (43., kiem. tőlem) Ugyanerre utal későbbi kiszólása is: „*Mi (ti. én és olvasóim), kik fiatalon láttuk utoljára...*” (180., kiem. tőlem) A narrátor tehát egyáltalán nem kívánja megteremteni az előbeszéd illúzióját, s azt sem, hogy a szöveg címzettjei a történet elmondásakor jelen lévő hallgatók. Az elbeszélő kifejezetten hangsúlyozza – és több helyen reflektál rá –, hogy a szöveg fikcionált címzettje a tőle távol lévő *olvasó*.

Az ilyen kommunikációs helyzetre való utalás egyébként nem egyedüli a Mikszáth-életműben. A *Krúdy Kálmán csínytevéseiben* (MKM, 8, 207–289) az elbeszélő ezt

⁴³ VÁRDAI Béla, *Mikszáth Kálmán*. in.: MKÖM, 32., 404.

⁴⁴ EISEMANN, 67–68.

írja: „Hogy elvitt a mese! Akaratom ellen, mint az álom. Hiszen én a hajdani báróruól beszélök, akihez semmi közünk. Azért baj az ilyen írásbeli diskurzus, hogy senki közbe nem szólhat. Szalad az ember emlékezete barázdáról barázdára, mint az ördögmotolla.” (231., kiem. tőlem)

Az írás tehát éppen azt az elbeszélő és befogadó közötti közeli, közvetlen, bizalmas viszonyt számolja fel, amelyet a fent hivatkozott olvasatokban oly sokszor kiemeltek, és az egész életművet átfogó stílusbeli jellegzetességként határoztak meg. Csak emlékeztetőül utalnék vissza a 6. jegyzettel jelzett Schöpflin idézetre: „(...) mintha nem is volna köztünk az a nagy távolság, amely az íróat az olvasótól elválasztja...”

De milyen szerepet kíván magától a befogadótól a regénynek ezen elbeszélője?

A „társalkodó” olvasó

Jonathan Culler írja, hogy „a mű szerkezete és jelentése az olvasói tevékenység bemutatásán át jelenik meg. (...) a mű interpretációja tehát annak leírásává válik, hogy mi történik az olvasóval: hogyan lépnek fel különböző konvenciók és elvárások, mikor is sajátos kapcsolódások és hipotézisek formálódnak meg, hogyan hiúsulnak meg vagy nyernek megerősítést ezek az elvárások. A mű jelentéséről beszélni annyi, mint az olvasás történetét elmondani.”⁴⁵

Láthattuk, hogy a *Szent Péter esernyőjének* első helyen tárgyalt elbeszélője (1.) olyan meggyőző retorikát folytat, amellyel maga mellé kívánja állítani olvasóját. A történetek hiteles értelmezőjeként tünteti fel magát, azok egyetlen helyes értelmezését adva. Azzal, hogy kirekeszti a nem-hitelest, „megbízhatóságát” is erősíti. Hiszen a „megbízhatóság” kérdése – az olvasási szerződés felől tekintve – „ugyanaz a fikciós elbeszélésekben, mint a dokumentumok kínálta bizonyíték a történetírásban. Pontosan azért, mert a regényírónak nem kell tárgyi bizonyítékot szolgáltatnia, azt kéri az olvasótól, ismerje el ahhoz való jogát, hogy nemcsak tudja mindazt, amit elbeszél vagy megmutat, hanem sugalmazhatja főbb szereplőinek értékelését, fel- vagy alábecsülését.”⁴⁶

Ugyanez nem mondható el a második elbeszélőről. Először is: nem birtokolja a történet minden elemét (kompetenciahiány), azaz korántsem rendelkezik azzal a jártassággal, mint elbeszélő elődje. (Vö.: bennfentesség, a szereplők személyes ismerete.) Az az ok-okozatiságra épülő nyomozási narratíva, ami terjedelmét tekintve a regény nagyobbik része – hiányos. Hiányzó elemeit titok fedi: „... a Gregorics Pál vagyónáról máig sincs semmi nyom. Benne volt-e az elgondolt bankutalvány az öreg esernyőnyélben, azt senki sem tudja, még a kis Matykó se, aki pedig ivott belőle a három üszög révén. Olyan drága italt császárok se isznak, mint Matykó – ha igaz volt a dolog.” (208.) Egyébként a metonimikus nyomozási történet megírhatatlanságára, a Wibra Gyuri-olvasat töredezettségére az elbeszélő maga is utal. „Megfoghatatlan, hogy tegnap ilyen tájban semmi hátrányt nem észlelt. (ti. Wibra Gyuri- kiem. tőlem) Hogy lehet az? De a bolond kerekek olyan veszettül zörögtek, hogy nem bírta a tegnapi énjét összeállítani...” (186.) Másodszor: az elbeszélő a történetek értékelésében „megbízhatatlanná” válik. „A legenda a glogovai Szent Péter-féle esernyőről mai napig él azon a környéken. Sztolarik révén ugyan, aki szerette elbeszélni mindenfelé, hogyan ajándékozta meg az öreg Müncz zsidó a kereszténységet egy szent ereklyével, kiszivárgott a meztelen igazság is. De a hit az igazságnál is erősebb is

⁴⁵ CULLER, Olvasástörténetek. in: Uó: Dekonstrukció. Bp., 1997. 45.

⁴⁶ Uo. 16.

apránként leteperzte azt egész alulra. Én bizony nem ásom többé kijebb. Az eddigiekért is bocsánatot kérek. Mert tagadhatatlanul van valami misztikus a dologban. A szent esernyő mérhetetlen áldást hozott mindenkire, még Gyurira is, ki a világ legbájosabb asszonykájához jutott általa, az elbeszélte eseményeket követő harmadik vasárnapon.” (208.) Az esernyő-ikon mindkét olvasatáról szó esik a szövegrészben. De hogy melyik a hiteles olvasat, arra vonatkozóan a narrátor nem kíván állást foglalni. Úgy tűnik, hogy a kompetenciája erre nem terjed ki. A „meztelen igazság” előbbre való ugyan a „bit”-nél, de az esernyőben mégis marad valami „misztikus.”

Az elbeszélő láthatóan nem azonosul egyik olvasattal sem. Sem az előző, keresztény identitású elbeszélő olvasatával, sem a Wibra Gyuri-féle nyomolvasó történettel. Nincsen olyasfajta, valamely közösség vagy szereplő értelmezési szintjével történő azonosulás, amely az olvasónak iránnyt adna az esernyő-ikon egyetlen és helyes értelmezéséhez.⁴⁷ Mondhatjuk, hogy az olvasatok egymásmellettsége érvényesül. Az egyik nem érvényesül a másik rovására, azaz „a különböző nézőpontok (értékelési szintek) nincsenek egymásnak alárendelve, hanem egyenrangúnak tekinthetők.” Az ilyen szövegeket nevezte Uszpenszkij polifonikus szövegeknek.⁴⁸ Az olvasó egy minden autoritástól mentes elbeszélővel találkozik, mely elbeszélőt a szöveg polifóniája alapján *relativistának* nevezhetünk.⁴⁹ Az elbeszélő relativista nézőpontja a (már említett) külső pozíciójának is tulajdonítható, hiszen erudíciója révén egyrészt kételkedik a legenda-olvasatban, ugyanakkor mégis talál benne megmagyarázhatatlan misztikumot. (208.) Hasonló külső, relativista pozícióból szólal meg Mikszáth *A jó palócok Galandáné asszonyom* című novellájában (MKM, 10, 547–554.) A narrátor felnőttként egy megmagyarázhatatlan gyermekkori élményére emlékszik vissza, amelyhez a következő kommentárt fűzi: „A palóc nép babonás, szereti a misztériumokat, hisz az ördögben és rémlátásokban. (...) Én magam is dajkamesékkel szítottam be a babonát s hiszek benne. A tapasztalatok világossága csak megszürcsítette a fekete háttért, de nem oszlatta el, mert emlékszem még, soha sem megy ki a fejemből a szegény Palyus.” (547.)

A relativizáló nézőpont visszavezethető az elbeszélő és olvasó – előző részben említett – közös tudásának hiányára is. Az olvasói interpretációk kiszámíthatatlanságára, Bahtyinnal szólva a „a közös értékelési horizont” hiányára reflektál a *Galamb a kalitkában* című szöveg (MKM, 7, 351–420) végéhez fűzött, olvasókkal folytatott fiktív párbeszéd. Mikszáth a szövegből levonható következtetéseket öt lehetséges, és egymástól különböző olvasatban találja.⁵⁰ A szerzői hang, ami leginkább Wayne Booth implikált

⁴⁷ Ezt hagyja figyelmen kívül a regény 1927-es olvasója Zsigmond Ferenc, amikor ezt írja: „Mikszáth szöcsöveként kiált fel ebben a regényben Wibra György: „Ah! Szegény legendák! Ha ráfújna az ember egy-egy ilyen szép legendára és lefújná róla az arany zománcot, a szent illatot, a titokzatosság füstjét, – milyen furcsa, igénytelen valóság maradna az alján.” ZSIGMOND, in.: MKÖM, 7., 273.

⁴⁸ B. USZPENSZKIJ, *i. m.*, 20. Ez nem azonos a Bahtyin által Dosztojevszkij prózájára alkotott polifónia-fogalommal, mert ott a szövegek nemcsak egymás mellett állnak, hanem egymással *dialogizálnak* is. Vö. M.M. BAHTYIN, *A szó esztétikája*. Bp., 1976.

⁴⁹ Mikszáth relativizmusának újrafelfedezéséhez lásd: TAKÁTS József, *Mikszáth-szövegek relativizmusá*. Holmi, 1997/11. Mikszáth szemléletének „mellérendelő”, „relatív” szerkezetéről lásd: KARÁCSONY Sándor, *A cinikus Mikszáth*. Bp., 1944.

⁵⁰ „Mire való volt ez tőlem? Nem tudom. Szinte bánom már. (...) Kedvem volt eldefinírozni önök előtt a régi és mostani embereket ugyanazon a szituációban, hogy ütélenek felettük, kikben van több vér.

szerzőjével azonosítható, ezt mondja: „*És ez elképzelt megjegyzések tömkelegében, most már teljesen elvesztem bátorságomat, hogy önök elé lépve, kérjem a szembeállított történetből a konzekvencia levonását.*” (420.) Tehát az elbeszélő konzekvenciák levonására, a történet egyértelmű értékelésére nem vállalkozik – ahogy Mikszáth fogalmaz: „*bátor-talanná válik*” –, a narrátor inkább „kivonul” a történetből, s az olvasó számára nyugtalanítóan hallgatólag lesz. Hasonló a szerző eljárása *A fekete város* utolsó fejezetében, „*melyben a szerző akarata ellenére a gondviselés szeszélye szerint fejeztetik be a történet.*” (MKM, 5, 463.) Az elbeszélő a történet befejezését rábízta a saját kompetenciáin túlnyúló „gondviselés szeszélyére”, felvilágosítva ezzel az olvasót, hogy ne is számítson hangjának támogatására. Az ilyen, történetből kivonuló elbeszélői szerep különösen azért lehet érdekes a regényben, mert a szöveg „tragikus” zárlattal fejeződik be. Az olvasó számára éppen az elbeszélő általi tragikus minősítés lehet kérdéses, mert ebben elrejtőzése folytán nem kíván állást foglalni.⁵¹

Az említett narratív megoldások egyenes következménye, hogy az olvasó a történet értékelésében magára marad. Ezzel párhuzamosan befogadói szabadsága jelentősen megnő, a szövegek új típusú olvasót hívnak elő: a történet értékelésében aktív szerepet vállaló „*társalkodó olvasót.*” Az ilyesfajta olvasó – Ricoeur követve – olyan szövegek szülötte, amelyekben a szerző hadicseleire adott befogadói *válaszra* helyeződik a hangsúly.⁵²

Az elbeszélői állásfoglalás hiányáról

(- Az „úrias” és a „bölcseledő” Mikszáth -)

Kosztolányi így érzékelt az elbeszélő történetből való „kivonulását”: „*Valami távolság van író és alakjai között. (...) csak a fél szívét adja a művészetnek. Szereti az embereit, de csak úriasan, kegyesen, fölényesen. (...) Úgy beszél minden alakjával, félvállról, pipával a szájában, mintha az egész világnak nagybátyja lenne. Ez a nagy művész nem hánykolódik értük álmatlanul, nem siratja meg őket, mint Balzac, aki egyszer el-*

Nagy hivalkodás volt, beismerem, s szinte hallani vélem most büntetésül az önök csípős megjegyzéseit:

– Mit, vér? Az is csak tinta volt, ez is csak tinta. És a tintában egy csöpp vér sincs.

Mások talán így szólnak:

– Ostobaság! Az alkotó természet több vért eresztett egy bolhába, mint az összes írók az összes hőseikbe.

És ez is igaz.

A laikusok felülnek, meglehet, azt jegyezve meg:

– Úgy-úgy, a mesék nem változnak csak az emberek.

De a bölcseledők megrázzák a fejeiket:

– Dehogy, dehogy, éppen az emberek nem változnak, csak a mesék.

Amire idegesen mozdulnak a kritikusok:

– Oh, oh, nem igaz, sem a mesék, sem az emberek nem változnak, csak az irodalmi divatok.” (MKM, 7, 419–420.)

⁵¹ Eisemann is arra hívja fel a figyelmet, hogy a szöveg végén váratlanul etikaiba forduló diskurzus nem csupán egy erkölcsi imperatívusz kinyilatkoztatásaként olvasható. A diskurzus oly módon válik megbízhatatlanná (de legalábbis relatívvá), hogy Görgey „fejének hullását” nem az elbeszélő, hanem Quendel Gáspár kommentálja. EISEMANN, *i. m.*, 142.

⁵² RICOEUR, *i. m.* 1998, 26.

ment egy társaságba, és könnyes szemmel beszélte el, képzeljék mi történt, megint meghalt egyik emberem. Hol halt meg? A regényben, a papíron. Mikszáth nincs ilyen kapcsolatban az embereivel. Fölöttük áll. Kisebb művész vagy nagyobb, ne keressük. Más művész”.⁵³ Jóllehet, Kosztolányi 1910-es szövegében „korszerűtlennek” (azaz nem a korához tartozónak) tekintette Mikszáth írásmódját, de a maga történeti relativizmusával mégsem kívánt leszámolni vele.⁵⁴ Később, 1928-ban, a Mikszáth-féle prózahagyományt már a „magyar próza törvényének és kánonjának tartja”.⁵⁵ Más olvasók azonban nem voltak ilyen „kegyesek” Mikszáthhoz, számukra elbeszélői magatartása kifejezetten zavaróan hatott.

Egy, a századfordulón megjelenő, s a regényműfajjal szemben normatív, kanonizációs igényekkel fellépő értelmezői közösség például olyan szempontok alapján olvasta Mikszáthot, amelyek mentén az elbeszélői állásfoglalás hiánya negatívumként rajzolódott ki. Olyannyira, hogy igyekeztek Mikszáth szövegeit kirekeszteni a regény műfaji kánonjából. „Tulajdonképpen nem szabad regényírónak neveznünk.” – írta Oláh Gábor 1910-ben.⁵⁶ Amennyire rekonstruálni lehet, legtöbbször az elbeszélő „lélektani tudásának hiánya” miatt emeltek Mikszáth prózája ellen kifogást. Mivel ezek az olvasók Flaubert regényművészetét tekintették a műfaj etalonjának, mindenekelőtt a cselekmény lélektani motiváltságát kérték számon Mikszáth szövegeitől. A cselekmény ilyesfajta megokolása azonban összeférhetetlen azzal a szűk kompetenciájú narrátori magatartással, amelyből a történetre vonatkozó állásfoglalás hiánya is következik.

A fenti, irányadó regényolvasási mód bontható ki Gáspár Imre olvasatából. A *Beszterce ostroma* megjelenésére írt kritikájában az elbeszélő „házas okoskodását” veszi górcső alá, ami miatt a főhős állapotának lélektani „megokolására” nem kap választ az olvasó. „Az író az állapot fejlődésének rajza helyett kénytelen kipkedni-kapkodni a magyarázatok után, (...) s ez a népszerű, házas okoskodás, tudáskosság itt a lélektani tudás megtagadása is”.⁵⁷ A szövegrészben, melyre Gáspár reflektál, a következőket írja Mikszáth: „(...) ti falánkok az agyvelejét ettétek meg ennek az embernek. És miért? Ej, hogy miért? Hát ki tudhatja azt, hogy a nagy fazekas, a végzet, mit miért csinál?” (...) Hiszen csak az kell nekem, hogy mi történt, s nem, miért történt” (MKM, 1, 529.) Mikszáth hallgatagságával szemben Gáspár a válaszokat maga (!) kísérli megadni: „Mi késleltette hát el Pongráczot a rohanó kor vonatának indulásáról? A szülők ráhatása, valami különc nevelés, gyermekkori olvasmányok, az ősi vár rejtelmessége, de éppen ez a mű főhibája, hogy Pongráczot mániájával együtt kapjuk...”⁵⁸ A Gáspár-féle olvasat tehát olyan el-

⁵³ Vö.: KOSZTOLÁNYI Dezső, Mikszáth Kálmán. in.: *Látjátok feleim*. Bp., 1976, 233–234. Eredeti megj.: *Élet*. 1910., április 17.

⁵⁴ „Boldog és azt hiszem az utolsó boldog író. Nemcsak azért, mert játék neki az írás, de azért is mert az életet is játéknak tekinti. Reá mosolygott utoljára az adoma tündére. Egy letűnt, kedves kor krónikása, amelynek kedélyessége csak mese, annak a történelmi félmúltnak az írója, amely lassanként kikopott az életből, de az emléke még mindig vissza-visszatér.” Uo., 232.

⁵⁵ Uo. 238. Eredeti megjelenés: *Pest Hírlap Emlékkönyve*. 1928. december.

⁵⁶ OLÁH Gábor, *Írói arcképek*, 1910. in.: MKÖM, 32., 401.

⁵⁷ GÁSPÁR, *Mikszáth Kálmán új könyve*. in.: MKÖM, 6., 262–263.

⁵⁸ GÁSPÁR, 263.

beszélőre vágyik, aki a főhős állapotát egyúttal indokolni is tudja.⁵⁹ Mikszáth, ehelyett, egy relativizáló elbeszélőt konstruál: „*És most már térjünk vissza a bolond Pongrácz Istvánhoz. De hát igazán bolond volt-e? Az isten tudja. Mi nem. Mit tud az ember, hogy ítélkezni merjen egy koponya felett a maga koponyájának erejével.*” (418.) Az elbeszélő lélektani elemző készségének hiánya készíti Ambrus Zoltánt is kritikára: „A szerelmes mondhatja »én nem tudom, hogy történt«, a költő soha. Kell ahhoz »cause physique«, mint Stendhal kívánta, egy csinos arc még nem elég hozzá.”⁶⁰ Később, a *Szent Péter esernyőjéhez* fűzött olvasatában pedig így ír: „Nem találják önök különösnek, hogy azok, akik auktoritással szólhatnak akármiről, nagy előszeregettel keresik azokat a témákat, amelyek kiváltképp a naiv lelkeket érdeklik (...) Mintha csak arra volna jó nekik az írás, hogy eltitkolják vele gondolataikat.”⁶¹

Ez az olvasási szokás – úgy látszik – eléggé rögzült a recepcióban, hiszen Csáth Géza is ilyen irányból adott értékelést Mikszáthról 1910-es *Jegyzetek Mikszáthról és új regényéről* című tanulmányában. A korszerűtlen írók és „a következő évtizedben többségre jutó” írók között éppen az alapján teszi meg a különbséget, hogy „őket nem az események egymásutánja érdekli, hanem az események okait keresik a lelkekben.”⁶²

Az elbeszélői állásfoglalás hiányával nem „békült ki” Németh G. Béla sem. Emiatt tartja Mikszáthot Peteleihez, Gozsdához, Bródyhoz képest korszerűtlennek. Hiszen a „végső kérdésekre” – amelyek különös erővel jelentkeznek értékválságos korszakban, márpedig Németh G. Béla a századfordulót ilyennek tekinti – adandó koradekvát válaszok, vagyis az ilyen kérdésekre vonatkozó állásfoglalás hiánya „futtatta ki az időt”⁶³ Mikszáth prózája alól. Németh G. Béla szerint a kilencvenes évekbeli Mikszáth a korábbi, „cselekményes bonyodalmas történetnek elsőbbséget adó tárgyiasítás helyébe a kérdések és következtetések eszmélkedő tárgyiasítást léptette,” de a „végső feleletekkel” mégis „adós maradt”.⁶⁴ Így lesz Németh G. Béla záró következtetése a Mikszáth-prózát meglehetősen leértékelő következő megállapítás: „Ha nem is bölcselő, de mondhatnánk elhatározottan *bölcselkedő* lett. (...) Gondolati poggyásza azonban, valljuk meg, nem volt valami terjedelmes és súlyos”. Az ilyen, igen határozott konklúziót azonban csak az elbeszélővel szemben támasztott, egy bizonyos elvárás mellett fogadhatjuk el. Ha lemondunk a „nagy kérdésekben állást foglaló elbeszélő” iránti olvasói igényünkről, akkor a Németh G. Béla által kijelölt pozíció helyett Mikszáth új pozícióra tehet szert irodalomtörténet-írásunkban.

A fentiekből úgy tűnik tehát, hogy Mikszáth az „úriás” elbeszélői szereppel járt jobban a recepcióban, s azok az olvasók, akik kérdésekkel „faggatták”, legfeljebb

⁵⁹ „Az elbeszélő különbséget téve bizonyos értékek közt, meghatározza az olvasó véleményét.” CHATMAN, *i. m.*, 58.

⁶⁰ AMBRUS, MKÖM, 32., 362.

⁶¹ Uő., *A Szent Péter, az esernyője, meg még valami*. A Hét. 1885. december 22. in.: MKÖM, 7., 261.

⁶² CSÁTH, *Jegyzetek Mikszáthról és új regényéről*, in: *Rejtelmek labirintusában*, Bp., 1995. 126. (A szöveg eredeti megjelenése: *Huszdik Század*, 1910. ápr. 11.) Ez az olvasat különösen az Eisemann-monográfia felől lehet érdekes. Ő ugyanis azt állítja, hogy Mikszáthot, többek között, szövegeinek „belső terekre” (Dorrit Cohn) kerülése kapcsolja a modernséghez. (Vö.: EISEMANN, 20–21.) Mindenesetre ennek Csáth Géza olvasatából kiindulva nincs túl sok „receptiós realitása.”

⁶³ NÉMETH G., *i. m.* 126.

⁶⁴ Uő., 102., 126.

a „bölcseledő” vagy „okoskodó” elbeszélői attitűdig juthattak el. A recepció tanúsága mellett látható, hogy a Mikszáth-olvasás során nem érdektelen, hogy milyen elbeszélői szerepet fogadunk el irányadónak. Ettől egyrészt függhet Mikszáth kánonban elfoglalt helye, másrészt a fentebb kifejtett „társalkodó olvasói” magatartás is csak az elbeszélői szerep függvényeként értelmezhető. Ugyanis csak az állásfoglalást mellőző elbeszélő párjaként beszélhetünk „társalkodó olvasóról”.⁶⁵ A szövegeket így ahhoz mérjük, hogy válaszoló aktivitást váltanak ki olvasójukban, azaz – Ricoeur továbbra is követve – a szövegértést átbillentjük az olvasó receptív oldalára. Ezzel a mikszáthos „bölcseledés” inkább értéként rajzolódik ki, mint leértékelő kategóriaként.

Miután az állásfoglalást mellőző elbeszélő szerepét fogadom el irányadónak, ezt működtetve, két Mikszáth-szöveget (*A Noszty fiú...*, és a *Prakovszky, a siket kovács*) szeretnék megvizsgálni, s rajtuk keresztül bemutatni elbeszélő és olvasó „társalkodását”.

1.

Király István monográfiájában⁶⁶ a *Noszty fiú...*-nak irányzatos olvasatot adott. Olvasata sokat elárul saját előfeltevéseiről. Király alapvető célja a regény „kritikai realizmusának” bemutatása volt, amelyben megtörténik „irodalmunk egyik legnagyobb arányú, legművészibb leszámolása a »történelmi középosztállyal«, a dzsentrivel.”⁶⁷ Hogy a tétele bizonyítsa, a regényből Tóth Mihály szolamát emelte ki. A monográfia szerint ő az első olyan polgár-hőse a Mikszáth-szövegeknek, aki „nemcsak az elbeszélés perifériáján tűnt fel, hanem központi helyet kapott a cselekményben”, így a figurának „önálló szerkezeti jelentése van”. A fentebb említett polifóniával, azonban, ahogy sem fér össze ezen olvasási stratégia. Király – olvasatom szerint – önkényesen emeli ki Tóth Mihály szolamát a regényből, s értelmezésének e fogyatékosága abból adódik, hogy figyelmen kívül hagyja a fentebb, általam körvonalazott elbeszélői magatartást. Csak annyit jegyez meg, hogy Tóth Mihály alakjába Mikszáth „saját magát rajzolta bele”.⁶⁸ Azaz: minden további nélkül azonosítja az elbeszélő nézőpontját Tóth Mihály nézőpontjával.

Az ilyen, valamely szereplő véleményével történő azonosulás persze távol áll a „mikszáthos” elbeszélőtől, hiszen az azonosulás egyben a regénybeli cselekményre vonatkozó állásfoglalást jelentene. Annál inkább érdemes a jelenséget a *Noszty...*-ban megnézni, mert a kívánatos narrátori modalításra maga az elbeszélő reflektál. A regény *Utóhangjában* megszólaló szerzői hang szerint: „A riporter közli velünk a nyers eseményt, (...) épp azon módon, mint aki szólte, maga a Végzet...” (511.) Az elbeszélő riportírói identitásából eredően nem kíván állást foglalni a szereplők és a történetek értékelésében. Egy másik helyen ironikusan szól azokról az újságírókról, akik „tendenciát” rejtenek szövegeikbe: „A terjedős közleményeket nem annyira a tények előadása tette nevezetessé, hiszen a tényeket már mindenki ismerte, inkább a mártás okozott feltűnést. És volt abban tendencia is elrejtve, amely többé kevésbé a Noszty malmára hajtotta a vizet...” (472.) A riportregény-műfaj megjelölés tehát bizonyos narrátori beszédhelyzetre utal,

⁶⁵ Ricoeur szerint elbeszélő és olvasó egymást feltételező, egymás szerepére kölcsönösen ható „dialektikus ellenpárok”. RICOEUR, *i. m.* 18.

⁶⁶ KIRÁLY I., *Mikszáth Kálmán*. Bp., 1960.

⁶⁷ Uo., 324.

⁶⁸ Uo., 339. Király olvasatában Tóth Mihály a „rezonőr” szerepét veszi fel, aki Uszpenszkij szerint is arra szolgál, hogy a néző/olvasó álláspontját fogalmazza meg. USZPENSZKIJ, *i. m.*, 24.

amely azért érdekes, mert az ilyesfajta pozíció jelentősen megnöveli az olvasói válaszadások lehetőségét. Az elbeszélő és olvasó „társalkodása” csak oly módon képzelhető el, ha olvasói nézőpontunkat nem mossuk össze valamely szereplő nézőpontjával.

A szöveg nyitottságát növeli az is, hogy a narrátor – a riportregény „nyers” modorából következően – a szöveg háttérébe nem helyez rögzített értékstruktúrát. A regény számos olvasata – ennek ellenére – Noszty Feri és Tóth Mari szerelméből, mint feltétlen értékből indul ki, önkéntelenül is a szerelmi szálát erősítve más olvasatok rovására. Jóllehet, a fiatalok közt kialakult érzelmi kötelekekről az elbeszélő számos információt hullajt el, mégsem mondhatjuk, hogy az ő történetük kap középponti szerepet a regényben. Arra Hajdu Péter is felhívta a figyelmet, hogy „kétség kívül vannak olyan irodalmi művek, amelyek értékstruktúrájában a fiatalok szerelme játszik központi helyet – elsősorban komédiák és lektúrok. (...) az azonban egyáltalán nem biztos, hogy a *Noszty fiú*-ban is így van”.⁶⁹ Ezzel messzemenően egyetértve, és egyben továbbfűzve: olvasatomban maga az elbeszélő eljárása sem ad rá okot, hogy ezt így gondoljuk. Ha az elbeszélő Noszty és Tóth Mari érzelmeit olyan magától értetődő értékek tekintené, akkor a történetekre – az egyébként is „gyanús” szentenciózus modorban – nem így reagálna: „*Hiszen elég nagy a világ. És van benne elég leány. Szebbnél szebbek, édesebbek. A hozományok se vesztek még ki. Ej, csak egészség legyen és egy kis tűrhető kártyajárás.*” (506.)

2.

A *Prakovszky* egyike a szerelmiháromszög-történeteknek. E megjelöléssel kívánom hangsúlyozni, hogy a szövegnek *három* főbb szereplője van, s nem *kettő*, ahogy azt a recepcióban általában gondolták.⁷⁰ A harmadik szereplő az elbeszélő, aki az általa elmondott szerelmi történetben maga is személyesen érintett, mégpedig úgy, hogy Gáll Piroska nem őt, hanem *Prakovszky Sándort* választja. Olvasatomban tehát a szöveg súlypontját nem Piroska és *Prakovszky* szentimentális története adja, hanem annak a története, hogy maga az elbeszélő miként élte meg – „vesztes” harmadikként – szerelmi csalódása történetét. E csalódás miatt elfogult elbeszélővel van dolgunk, aki „érzelmileg” *túlértékeli* a történetet. Az elbeszélő ily módon történő perszonalifikálódásával kérdésessé válik, amit Seymour Chatman az elbeszélő szövegek „éthosz”-ának nevezett. Eszerint az elbeszélőnek olyan „jellemmel” kell rendelkeznie, hogy szavait az olvasó hitelt érdemlően elfogadja, hiszen az ilyen embereknek „általában minden téren jobban és könnyebben hisznek”.⁷¹ Átfordítva a kérdést az olvasói bizalomra: vagy hitelt adunk a narrátornak és lemondunk az olvasói aktivitásról, vagy bizalmatlanok leszünk és aktív „társalkodójává” válunk az elbeszélőnek.

A narrátor „jelleméről” több alkalommal kapunk információt. Sokszor erotikus és érzelmekkel erősen töltött reakciókat váltanak ki benne az események: „(...) egészen kö-

⁶⁹ HAJDU, *i. m.*, 386. Hász-Fehér Katalin is olyan szövegként olvassa a *Noszty-t*, amely a szentimentális regények konvencióit építi le. Vö.: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A vígiáték és a regény párbeszéde*. Tiszatáj melléklete, 1997. január, különösen: 3,4.

⁷⁰ A narrátor alakjának elhanyagolására Eisemann monográfiája is igen jó példát szolgáltat, hiszen *Prakovszky*-olvasatának középpontjába a szerelmi történetet állítja: „A narrátor visszatekintés beszédhelyzetéből adja elő Gáll Piroska és *Prakovszky Sándor* szerelmének történetét (...)” Vö.: EISEMANN, *i. m.* 97.

⁷¹ Vö.: CHATMAN, *i. m.*, 48–49.

zel lépett hozzám, úgy hogy a lebeletét éreztem. Kezét rátette a vállamra. Egész testem összerándult a kéjtől, úgy látszott, hogy a kabáton át is érzem meleg vérének folydogálását a tenyerében, szememet behunytam és azt hiszem, e másodperchez fogható édességben sem azelőtt, se azóta nem volt részem.” (247.) Ehhez hasonló az elbeszélő „vadromantikus” reakciója, amikor a fiatal Prakovszkynak és Piroskának vérrel írott levelet hagy „Legyen átkozott a szerelmetek.” felirattal. Az elbeszélő ilyesfajta cselekedetei átértékelik a történetek általa adott olvasatát, s azokat a kiszólásokat is, melyek egyébként a szöveg éthoszának megteremtésére szolgálnának. Az „oly jól láttam, hogy meg merek rá esküdni” (267.) típusú narratori kommentárok így éppen az ellenkezőjükbe fordulnak át.⁷² Miután az olvasót kétségek gyötrik az elbeszélő szavahihetőségével kapcsolatban, a kiszólás csupán hatástalan és önmagát leleplező retorikai fogássá degradálódik.

Az olvasói bizalom kialakulásának esélyeit e szövegbeli mozzanatok nyilvánvalóan rontják, s a narrátor megbízhatatlansága *aktivizálja* az olvasót. Igen fontosnak tartom ezt az olvasói attitűdöt kiemelni, mert még az Eisemann-monográfia is „szűkös” szerepet oszt a szöveg olvasójára. Szerinte ugyanis a *Prakovszky* olvasójára rekonstrukciós feladat hárul: a szöveg „nem is állítja nehéz feladat elé a befogadót, a szövegekönnyezet úgy fonódik a központi – láthatatlan fejlemények köré, hogy könnyedén levonhatók a következtetések”.⁷³ Ezután a háttértörténet (Prakovszky és Gáll Piroska történetének) rekonstrukcióját adja. A cím is innen magyarázható, hiszen ahogy Prakovszky a háttérben elhangzó lövést meghallja, éppúgy az elbeszélés is önkéntelenül a háttértörténetet meséli el.⁷⁴ Azonban, mint említettem, a szöveg súlypontja nem a *háttéreseménye*ken van. (Még ha azon is volna, az elbeszélő magatartása miatt kérdéses a történet egyértelmű rekonstruálása, s az is kérdéses, hogy egyáltalán érdemes-e azt elvégezni.) Miniket az *előtérben* megszólaló elbeszélő érdekel, és az arra adott – éspedig nem pusztá *rekonstrukciós*, hanem – *aktív* olvasói válasz. Ha a szövegre adott *válaszainkkal* valóban társalgást kívánunk folytatni az elbeszélővel, amit a maga megbízhatatlanságával fel is kínál nekünk, akkor a háttértörténet rekonstruálása helyett az elbeszélő „hadi cseleire” kell inkább figyelniünk.

Az elbeszélés végén arról esik szó, hogy a „siket” Prakovszky meghallotta a pisztolylövést, mellyel fia végzett életével, s az elbeszélő értetlenül áll a történetek előtt. „*De hiszen az lehetetlen mamácska... olyan messziről? Hogy képzelhetsz olyat?*” (300.) Mire az anya válasza: „*Te még azt nem tudod. De majd egyszer megtanulod, hogy a szüle szíve tovább lát, mint a szem, tovább hall, mint a fül. Te még azt nem tudod...*” (300.) A szülői szólam arra hívja fel a figyelmet, hogy a történetek értésére és értékelésére nincs meg minden tudása az elbeszélőnek.

Ehhez hasonló funkciója van egy másik szövegrésznek is. Korábban, Gáll Piroska kérdésére (ti., hogy az elbeszélő szereti-e a virágokat?) a IV. fejezet végén, az elbeszélő-szereplő sértődöttségében „nemmel” válaszol. Piroska viszontválasza: „*Még nem.*”, amihez az elbeszélő a következő kommentárt fűzi: „*Úgy bántott, úgy fájt ez a „még nem”*,”

⁷² Chatman – szinte szó szerint azonos példával élve – hívja fel erre a figyelmünket. „Az éthosz mindig a narratívában alkalmazott valószerűsítő módszer függvénye. Az önéletrajzi vagy pedig vallomásszerű műfajokban (...) a hitelesség az »Én saját szememmel láttam.« jellegű érvelésen alapszik... Az, hogy »Én a saját fülemmel hallottam.« az irodalomban, akárcsak a bíróságon, már nem annyira meggyőző” CHATMAN, *i. m.*, 49.

⁷³ EISEMANN, *i. m.*, 97.

⁷⁴ Uo., 97–98.

mintha azt mondta volna: „te még gyerek vagy.” (244.) Láthatóan itt és fentebb is egy „külső” nézőpont rajzolódik ki, melyből az elbeszélő-szereplő gyermekként tűnik fel. Ezért nem érdektelen az elbeszélés elején olvasható, nagymama által felvetett „házassági elmélet” felé fordítani a figyelmünket. A nagymama aranyigazsága: „*A menyasszony fele annyi idős legyen, mint a vőlegény s azon felül még hét esztendő.*” (214.), amire az elbeszélő reakciója: „*Igen ám de én csak tizenhat éves voltam s a nagymama metódusa szerint csak tizenöt éves leány illet meg. Kell a fenének ilyen tacsó!*” (215.) Tehát a nagymama „elméletét” meghazudtolva elbeszélőnk inkább a nála idősebb – amint kiderül huszonkettő éves – Gáll Piroskát választja, ami eleve eldönti a szerelmi história kimenetelét.

Az elbeszélő fenti, téves „előfeltevése” magyarázza az elbeszélés címét is. Említetem, hogy Eisemann monográfiája szerint a szöveg cím a háttértörténet rekonstrukciójára hívja fel az olvasót. Kiemelt retorikai pozíciója miatt valóban nagy fontossággal bír egy elbeszélés címe az olvasási irány kijelölésében.⁷⁵ Ha a fenti megállapításainkhoz hívek akarunk maradni, akkor azt kell mondanunk, hogy Prakovszky alakja, akinek „siket”-sége ellenére a „*szíve tovább lát, mint a szem, tovább hall, mint a fül*” (300.) a *többlettudás allegóriájaként* jelenik meg a szövegben. Az elbeszélő szólamából konkrétan az a többlettudás hiányzik, amellyel külső nézőpontból tekinthetne magára.⁷⁶ Látószöge azáltal szűk a történetben, hogy nem vesz tudomást a helyzetéből adódó szerelmi esélyeiről. Így az *elbeszélő* „siketsége” tematizálódik az elbeszélésben, s a cím nem a háttértörténetre, hanem az elbeszélői tudás hiányára hívja fel a figyelmet.

⁷⁵ „A szöveg címe azáltal válik „kitüntetett” helyé, hogy a befogadási folyamatot irányítja, (...) pozíciója révén mintegy az egész szöveg jelölőjeként működik. Mint „első” információ kétértelmű meghatározó funkciója és jelentése van a befogadás és értelmezés során.” KULCSÁR-SZABÓ, *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció?* Itk. 1995/4, 514.

⁷⁶ Karácsony Sándor például „önzésről” beszél a történet elbeszélőjével kapcsolatban. Ennek relációs ellentétéként értelmezi a transzcendens gyökerű szeretetet és szerelmet, amelyeket az elbeszélés más szereplői képviselnek. Ez az ellentétező szemlélet segítségemre volt elemzésem során. Vö.: KARÁCSONY, *i. m.*, (Mikszáth és a vallás c. fejezet)

KESERÚ JÓZSEF

A különbségek iránti érzékenységről

GRENDEL LAJOS ÖTVENÖTÖDIK SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Izgalmas és egyben szerencsés helyzetben találja magát az, aki Grendel Lajos írásművészetének méltatására vállalkozik. A méltató szerencsésjét az indokolja, hogy egy olyan, közel három évtizedet átölelő, igen gazdagnak mondható írói pályáról szólhat, amelyről már alakulása közben bebizonyosodott, hogy kiemelkedő helyet foglal el a kortárs magyar irodalom panteonjában. Nemcsak maguk a művek (elbeszélések, regények, esszék) szolgálnak erre bizonyítékul, hanem a róluk szóló bősz és kiváló szakirodalom is (Tózsér Árpádtól Szirák Péteren át Németh Zoltánig). A szembesülés izgalmát pedig az adja, hogy Grendel szövegei akkor és ott lépnek előre nem sejtett kapcsolatba más törekvésekkel, amikor és ahol a legkevésbé várnánk. Mindez a folyamatos megújulás képességével és a művek intenzív dialóguskészségével magyarázható elsősorban. A Grendel-szövegek egyik legfigyelemreméltóbb jellemzője a nyitottság, az, hogy a legkülönbözőbb előfeltevéseken nyugvó beszédmódokkal képesek újra és újra párbeszédbe lépni. Nem véletlen, hogy egyes értelmezői a legjelentősebbnek tartott szerzőkkel (Mészölytől Esterházyig) és a legdivatosabb irányzatokkal (mint a posztmodern) hozták összefüggésbe. Valóban kimutatható a kortárs elbeszélő próza egyik markáns hagyományával való rokonsága, s az is nyilvánvaló, hogy – elsősorban a célelvőség megkérdőjelezése révén – párhuzamba állítható egyes posztmodern eljárásokkal. A kurrens jelenségekkel mutatott kölcsönviszonyokat aligha szabadna lebecsülni, de legalább ennyire fontos az eltérések, különbségek, sajátosságok tettenérése is. Hiszen éppen a különbségek iránti fogékonyságból fakad az az írói attitűd, amely Grendelnek is sajátja. Egy figyelmesebb vizsgálódás arról adhat hírt, hogy esetében egy sajátos, a kortársak többségétől alapjában véve eltérő indíttatású prózáról beszélhetünk, amely sokban kötődik ugyan a magyar epika nyolcvanas évekbeli megújításához, ám ebben egyéni irányt követ.

Természetesen nem lehet most feladatomban, hogy ezt a sokrétűen gazdag opust a maga teljes mélységében és magasságában vizsgáljam, csupán két oldalára szeretném ráirányítani a figyelmet.

Elsőként egy olyan szólam jelenlétéről szólnék, amely Grendel Lajos pályáján viszonylag új keletűnek mondható. Az irodalmi élet mozgásait figyelemmel kísérőknek feltűnhetett az író utóbbi időben felerősödött aktivitása az irodalomról való beszéd diszkurzív területein. Esszéiben (*A regényírásról, 2002-ben, Filozopterek az irodalomban*, különösen az első két rész) és a Mészöly Miklós időskori prózájáról írt könyvének egyes részeiben Grendel olyan húrokat pendített meg, amelyekkel megpróbálta vitára ingerelni a kritikát művelőket. Szándékoltan használok e nyakatekert kifejezést, és mondok kritikát művelőket kritikusok helyett; úgy gondolom ugyanis, hogy a valódi kritikusok nem igazán talál(hat)nak komoly kivetnivalót az említett írások kérdésirányában. Hiába dörzsölik a tenyerüket azok a felületes szemlélők, akik e tevékenységben nem látnak egyebet, mint Grendel feltételezett kirohanásait a kritika ellen. Itt valami egészen másról (jóval többről) van szó.

Ahhoz, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, mi is a valódi tétje ezeknek az írásoknak, nem szükséges összegeznünk a bennük felvetett összes gondolatot. Már csak azért sem, mert tematikailag nagyon eltérőek, gondolatilag pedig igen sokrétűek, sőt egyes szövegeik egymással termékeny feszültségben állnak. Példaként csak a Mészöly-könyv gondolati alapját mélyen átható dilemma (szövegszerű kontra valóságyszerű irodalom) egy másik írásban történt megkérdőjelezésére utalnék. „Kevés dolog idegesít jobban a mai magyar irodalmi életben, mint a világszerűség és a szövegszerűség között gerjesztett, merőben akadémikus jellegű álkonfliktus” – olvashatjuk a regényírásról szóló esszéjében. Az ezúttal talán kissé ingerültre sikeredett hangvétel vélhetően arról árulkodik, hogy Grendel a legkevésbé sem szívleli azokat, akik a tudós álruháját öltve fiktív problémák szításával mulatják idejüket, s ebben alighanem igaza is van. Ha jól értem, az akadémikus jelleg itt azokra a megnyilatkozásokra értendő, amelyeknek egyetlen vágya, hogy egy koherens rendszerben lássák az irodalom jelenségeit. A lekerékített magyarázatokkal, a túlságosan simára csiszolt történetekkel szemben joggal ébredhet fel az olvasó gyanúja. Az esszéíró mindenekelőtt azokat a kritikusokat és irodalomtörténészeket bírálja, akiknek leküzdhetetlen kategorizálási vágya csupán arra szolgál, hogy lényeges dolgokat, valódi értékeket fedjen el. Persze arról, hogy mi tekinthető valódi értéknek, s mi nem, hosszú vitát lehetne folytatni. Valószínűleg egyetlen kritikus sem nélkülözheti bizonyos értelmezői szempontok alkalmazását, s a kérdés nem is az, hogy szükség van-e ilyen szempontokra; sokkal inkább, használhatóak-e ezek a művek értékelésekor. A hasznosság, a hatékonyság – ebben talán Grendel Lajos is egyetért velem – a dolgok egyetlen hiteles értékmérője.

Grendel tehát nem a kritika ellen lép fel (egy ilyen lépésnek feltehetően nem is volna sok értelme), hanem – mint ahogy azt regényeiben többször is megtette – az ideológia, ezúttal az esztétikai ideológia ellen. Azt kifogásolja egyes irodalomtörténészek tevékenységében, hogy mereven ragaszkodnak dogmává szilárdult szempontrendszerükhöz, s nem hajlandók méltányolni semmiféle értéket, amely nem illeszthető maradéktalanul az általuk működtetett konstrukcióba. Az ilyen irodalmárok, véli Grendel, hajlamosak például csak azért elvetni irodalmi műveket, mert azok nem reflektálnak a nyelvi megelőzöttség tapasztalatára, morális kérdéseket vetnek fel vagy más hasonló „korszerűtlen” jellegzetességeket mutatnak. Azok a kritikusok és irodalomtörténészek, akik elvi okokból marasztalnak el egy-egy alkotást, valószínűleg sosem lesznek képesek arra, hogy az irodalmat a maga sokszínűségében ismerjék meg. Sőt egy idő után arra is képtelenné válnak, hogy meghallják és felismerjék az idegent, a másságot. Ennek elmulasztása pedig könnyen belátható következményekkel jár. A másik hangja – ha képesek vagyunk meghallani – saját vélekedéseink felülvizsgálására készíthet bennünket. Ha azonban nincs meg ez a képességünk, megértésünk s egyben önértésünk esélyeit csökkentjük.

Grendel Lajosnak ezek az írásai, miközben a spontaneitás, az ideológiaellenesség fontosságát és a különbségek (f)elismerését hangsúlyozzák, egyúttal állandó nyitottságra szólítanak fel. Rámutatnak arra, hogy nem akkor járunk el körültekintő szövegértő módjára, ha a másikat az ő (számunkra való) idegenségében próbáljuk bekebelezni, hanem akkor, ha dogmáinkkal nem korlátozzuk, s így megpróbálunk nyitottak maradni e másságra/idegenségre. Nem tudom, kell-e még ezek után mondanom, hogy szerzőnknek e téren kifejtett tevékenységét nemcsak fontosnak, de nagyon hasznosnak is tartom. Megszólalásában, kritikáirást érintő reflexióiban a másság hangját vélem felfedezni, amely hol szelídebben, hol kicsit türelmetlenebbül arra figyelmeztet, hogy nem árt időnként az alapoktól újragondolni irodalomról való vélekedéseinket. Sajnos

kevés az olyan kritikus, irodalomtörténész, aki képes saját szakmáját (s benne saját tevékenységét) kellő iróniával és kritikával szemlélni (hamarjában csak két név, Kálmán C. György és Németh Zoltáné jut eszembe). Ezért is fontos az író hangja, hiszen őt nem kötik szakmai konvenciók, nem gátolja az értelmezés kényszere, akkor emelkedhet szólásra, amikor mondanivalója van.

Grendel Lajos kritikáirásról szóló esszéi egy következetes írói, gondolkodói világlátást tükröznek. Jelentőségük abban van, hogy sűrítetten jelenik meg bennük az az író egész munkásságát átható szándék, amellyel igyekeznek elmélyíteni az eltérések, a különbségek iránti érzékenységünket.

*

A továbbiakban akár azzal is folytathatnám, hogy (szerencsémre) nem vagyok irodalomtörténész, így nem kell mindenáron arra törekednem, hogy Grendel Lajost valamiféle irodalomtörténeti sorba állítsam. Egyetlen, irodalomtörténeti ambícióval bíró gondolatsor vázolására – szíves engedelmükkel – mégis kísérletet tennék. Általában nem szívesen bocsátkozom ilyen irányú fejtegetésekbe, most mégis úgy vélem, Grendel Lajos ötvenötödik születésnapja alkalmat szolgáltat a kivételre. Az okfejtésnek, amelyet itt közrebocsátani bátorkodom feltehetőleg megvannak a gyenge pontjai, s magam sem szánom örök érvényűnek. Nem is szánhatom, hiszen semmi sem avul el olyan gyorsan, mint az irodalmár ítéletei. Bárki tapasztalhatja, hogy a meglátásokat és a vélekedéseket – különösen, ha történeti jellegűek – mily gyorsan átírja az idő (vagy kevésbé patetikusan: egy másik irodalomtörténész). Az irodalomtörténet nemcsak újraírható, hanem szükségképpen újraírandó. Sőt az sem kizárt (bár a gyakorlat ezt nemigen igyekezett alátámasztani), hogy egyszerre több, egyaránt érvényesnek mondható irodalomtörténeti kánon is létezhet. Grendel is hangsúlyozza ezt *A tények mágiájában*, amikor arról beszél, hogy „minden irodalomtörténeti korszakot a beszédmódok egyenrangú pluralizmusa jellemez.”

Azt nem tudom eldönteni, hogy léteznek-e objektív irodalmi folyamatok, amelyeknek megfigyelése és leírása az irodalomtörténész elsődleges feladata lenne. Azt viszont elképzelhetőnek és védhetőnek tartom, hogy az irodalomtörténész is olvasó, aki (legalább) húsz-harminc év távlatából megteheti, hogy rendszerezi az általa elolvasott műveket, s azokat vagy egy metonimikus láncra fűzi, vagy megpróbálja feltárni a közöttük lévő metaforikus kapcsolatokat. Mivel a különböző irodalomtörténészek különböző látószögéből lát(hat)ják a jelenségeket, az általuk konstruált irodalomtörténet(ek) is különbözőek lehetnek. A perspektívák nem redukálhatók egymásra, mivel részben az irodalomtörténész választásának, részben pedig a hagyomány „kényszerítő” erejének eredményei. A szükséges időbeli távlat és az azóta lezajlott prózatörténeti események talán feljogosítanak arra, hogy kísérletet tegyek Grendel első regénye, az *Éleslövészet* ideiglenes irodalomtörténeti helyének kijelölésére.

Grendel Lajos írásművészetének megítélése – többek között a kánonok interferenciájának köszönhetően – nehézségekbe ütközik. A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején írt művei kettős igénnyel lépnek fel. Egyrészt olyan elbeszélőmód ki-munkálásáról árulkodnak, amely már jelzi a szövegvilágok közötti tájékozódás megváltozott irányait és a próza megújulása felé mutat. Másrészt egy regionális kondicionáltságú beszédforma kialakításáról, amely nem szakad el teljesen a (cseh)szlovákiai magyar irodalom hagyományaitól, finom írói érzéssel átvállalva belőle mindazt, ami átörökítésre érdemes. Ezzel indokolható az a megkülönböztetett figyelem, amelyben

mind a magyarországi, mind a szlovákiai magyar kritika által részesült. A két, igencsak eltérő alapú kánon versengését az egyik oldalról az értelmezői nyelv hatékonysága, a másiktól a korszerű eszközök teljes hiánya egy időre eldönteni látszott. Grendel műveinek értékelését, illetve irodalomtörténeti helyének kijelölését a magyarországi recepció végezte *el*. Eszerint Grendel prózája Mészöly és Esterházy árnyékában bontakozni ki. Az így kialakult kép azonban leegyszerűsítettnek tűnhet. Az önnön legitímációjáért küzdő szlovákiai magyar kritika a kilencvenes években a kánonok policentrizmusára hivatkozva a Magyarországon kívül született művek integráló szerepét hangsúlyozza. Tózsér Árpád például igyekszik kiragadni a posztmodern kánon Szkül-lája és Kharüdisze közé (mögé?) szorult Grendelt, amikor azt mondja: Grendel frissítésként hatott „a pusztas szövegszerűségben fuldokló (vagy inkább lubickoló?) magyarországi prózára. (...) ...három kisregényével elsőnek teremtett egy olyan teljesen új regényformációt, amely egyszerre szöveg- és világszerű, amelyben a nyelv nemcsak jelzősége, hanem jelentéseire is reflektál, mégpedig olyasformán, hogy a jelentés formastrukturáló erőként működik benne.”¹ Tózsér értékeléséhez csatlakozik Szirács Péter, Grendel kitűnő monográfiája is: „A kisebbségi sors átértelmezésére törekvő Grendel egy olyan olvasásmódot alakított ki, amely sem a megelőző szlovákiai, sem az egyidejű magyarországi diskurzusmintáknak nem feleltethető meg maradéktalanul.”²

Körülbelül a kilencvenes évek második felétől sorra jelentek meg olyan művek a magyar irodalomban, amelyek többek között a történelem textualitásának, folytonosságának, a történeti tények megismerhetőségének kérdéseit aktualizálták. Talán megkockáztatható a kijelentés, hogy hatástörténeti perspektívából tekintve az *Éleslövészet*, pontosabban annak első része a kilencvenes évek ún. „áltörténelmi” regényeinek fontos előzményeként is számantartható. Grendel regénye a történetyszerűség és a történelem textualitása kérdéseinek középpontba állításával majd két évtizeddel megelőzte azokat a prózapoétikai törekvéseket, amelyek a kilencvenes évek végétől kezdődően Háy János, Márton László, Láng Zsolt, Darvasi László szövegeiben artikulálódnak. (Természetesen nem hagyható figyelmen kívül e regények egymástól való különbsége, e kérdés kifejtése azonban alaposabb vizsgálatot igényelne.)

Első megjelenésekor (1981) ugyan felfigyelnek rá, ám a regény történetfilozófiai implikációi feltáratlanok maradnak. A történetyszerűség iránti érdeklődés megnövekedésével párhuzamosan újabb olvasatai születnek, igazi jelentősége azonban csak a fent említett kortárs regények recepciók horizontjából válik beláthatóvá. Az *Éleslövészet* a történelem célélvőségébe vetett hit megingásának tapasztalatát közvetíti, egyszerre szembeáll azzal a tradícióval, amely a történelmet hegeli értelemben vett dialektikus egységnek tekinti. A regény jelentésstruktúrája a történetkritikai előfeltevéseit mind grammatikai, mind retorikai szinten érvényesíteni engedi. Sikerét talán épp annak a már említett kettősségnek köszönheti, hogy egyszerre szövegszerű, azaz reflektált olvasásra kész, s egyben jelentésorientált.

A regény nyitánya mindenféle értelmezői tevékenység kudarcát vetíti előre. Az elbeszélő régi tekerésekre bukkan az Olsavszky-házban. „Talpnyalás és ironia fedik át bennük egymást megtévesztő-tökéletesen, s az elbeszélő nem tudja eldönteni, hogy ami hajbókolásnak látszik bennük, nem ironia-e, illetve ami ma pamfletként olvasódik, valójában nem talpnyalás-e.” A tekerésben foglaltak biztos uralásában a tapasztalat

¹ Tózsér Árpád: „Ugrás a bizonytalanba”, *Irodalmi Szemle*, 1997/5. 57–60. 58.

² Szirács Péter: Kanonizáltság és regionalitás (A Grendel-olvasás), In: Uő: *Folytonosság és változás. A nyolcvanas évek magyar elbeszélő prózája*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998, 105–111. 109.

nyelvi közvetítettsége jelenti a legfőbb akadályt. Az eredet hangjának távollétében az elbeszélő-értelmező kénytelen a hátrahagyott írott szövegekre hagyatkozni. Mivel azonban a szövegek nyelvi megalkotottsága mindvégig bizonytalanságban hagyja a befogadót valódi tartalmuk felől, az feladja az értelemképzésre irányuló törekvéseit. A regénykezdet az előadandó történet megelőlegezett homályosságát és a dolgok eredendő tisztázhatatlanságát figurálja. „Tehát előreláthatóan semmi sem tisztázódik majd.”

A múlthoz való hozzáférés korlátozottságának tapasztalata szembesíti az elbeszélőt a történelmi események és a róluk szóló beszámolók elkülönülődéssel. A regény hadat üzen a metafizikus történelmi koncepcióknak, amikor az események célelvűségét megkérdőjelezve a történelmet olyan modellszerű konstrukciónak láttatja, amely tetzés szerint generálható és ismételhető. „Másfelől viszont könnyű dolgunk van. A modell friss és utánozható. A város hét évszázados története frappáns cáfolata az egyenes vonalú progresszióról alkotott gyermeteg hiteknek.” A történelem konstruáltsága narratív jellegéből eredeztethető. A narratív megkomponáltság mikéntje ugyanis eleve meghatározza a befogadás módját, és ezáltal irányt ad az értelmezésnek. Az „igazság” attól függ, hogy a talált szövegek milyen mértékben képesek meggyőzni az olvasót a maguk igazáról. A regény a kérdést úgy találja, hogy a szövegeket nem egy szerző tollából származtatja. Az Olsavszky-házban talált tekercecseknek összesen hat, többé-kevésbé beazonosítható szerzőt tulajdonít az elbeszélő. Az elsőként említett szerző megnevezetlen marad csakúgy, mint a regény első részének tizenhatodik fejezetében olvasható „allegorikus tartalmú szöveg” szerzője. Rajtuk kívül a következő szerzői nevek bukkannak föl: Somogyi Juhász Péter, Kenéz Borbála, P. Sándor és a bécsi holland nagykövet. E szerzők beszámolóit pusztán egymásnak ellentmondó olvasatoknak bizonyulnak. Az első (névtelen) szerző például a törökök fegyelmességéről és civilizáltságukról ad hírt. Somogyi Juhász Péter viszont tanúsítja, „hogy a török nép nem emberi fajta.” Az eligazodást nehezíti, hogy a szövegek egymásnak teremtenek kontextust, egymást idézik, illetve egymást olvassák. Somogyi Juhász Péter és P. Sándor egyaránt Kenéz Borbála naplójára hivatkoznak, beszámolóik – noha majdnem szó szerint megegyeznek (hiszen ugyanarra a dokumentumra támaszkodnak) – mégis ellentmondanak egymásnak. P. Sándor ugyanazt állítja Kenéz Borbálával kapcsolatban, mint Somogyi, csupán a császár helyett mond szultánt, s a bécsi nép helyett sztambulit. Mivel szövegeik egymást írják fölül, ezért egyiküké sem tekinthető elsődlegesnek. Ez az eljárás, amely a történelmi tények behelyettesítésén és a beszámoló szó szerinti megismétlésén alapul, a konstrukciójellegű történettapasztalatot erősíti, ugyanakkor egy ironikus történet szemléletet enged érvényesülni.

A regény alássa a történelmi tény fogalmát, hiszen nem tudni, kinek a tiszteletére rendeztek napokon át tartó lucullusi lakomát a városban. Háromszáz évvel később, a huszadik század második felében az esemény emléke már csak a zabálás kiüresedett rituáléjában él tovább. A rituálé az eredeti kontextus ismerete nélkül azonban értelmezhetetlen. Csakúgy, mint az egykor szent családi ereklyék, amelyek céljukat és eredetüket veszítve csupán mint rekontextualizált szimbólumok léteznek tovább. A családi címer a tévékészülék fölött lóg, az apa kardja pedig antennaként funkcionál. A regény a mellérendelés alakzata révén a történelmi idő ironikus, deszakralizált folytonosságát körvonalazza.

A folytonosság képzetét egy rendkívül szerteágazó metafora, a tűz metaforája is előhívja. Tallós lelkesre ellenségei rágyújtják a templomot. Lányát, Rozáliát egy Lángh Imre nevezetű egyén menti meg. Valószínűleg ennek a Lángh Imrének leszármazottja a temető mellett lakó titokzatos, állandóan szivarozó alak, Bolygó. Ezt az ér-

telmezést sugallja az is, hogy Bolygó kísértetiesen hasonlít az elbeszélő nagybácsikájához, Szoszó bácsihoz, akinek valódi neve Lángh Attila. A város, amelyről az Olsavszky-házban talált tekercek szólnak a történelem folyamán számtalanszor *leégett*. A jóslat szerint végső pusztulását is majd a tűz okozza. „Ez a nap azonban kétszáz-negyven éve késik már³”, így az elbeszélőt semmi sem zavarja abban, hogy ugyanabban a városban egy közép-európai felhőkarcoló tizenkettedik emeletén kenyeret *pirítson*, és a gázrezsón tevizet *forraljon*. A metaforikus szerkezet a folytonosság igényének kifejeződéseként értelmezhető. Az igényt – hogy a történelmet összefüggő, lineáris egységnek tekintse – ellenpontozzák az elbeszélő önreflexív kijelentései. „Ami az elbeszélőt lépten-nyomon zavarja, az az el nem hanyagolható körülmény, hogy a különféle felületek között hiányoznak az érintkezési pontok, mintha mindenki *más* történetet írna, s nem ugyanazt a történetet írná *másképpen*.”

A regény viszonyát a történelem folytonosságához az örök visszatérés alakzata tisztázza. 1663-ban Boross Ambrus, a városbíró kénytelen átadni a város kulcsait (és tizenhat éves lányát) Musztafa bégnek. 1752-ben Tallós református lelkész az élete árán sem tudja megvédeni tizenhat éves lányát, akit a katolikusok egy felbőszült csoportja hurcol meg. 1944 telén, közvetlenül a szovjet csapatok bevonulása előtt Fried polgármester – hogy elkerülje elődje, Boross Ambrus szégyenét – öngyilkos lesz. A történelem ugyanazokat a helyzeteket ismétli, csak a résztvevők jelleme és cselekedetei különböznek. Az örök visszatérés gondolata nem ciklikus jellegű, hanem – mint Nietzsche-nél – egyetlen kör, amelynek minden lehetséges pontja egyszerre kezdő és végpont. Keletkezés és cél nélküli körforgás, amely minduntalan ugyanazzal a kérdéssel szembe-sít: *akarod-e ezt még egyszer és számtalanszor?*³ Az elbeszélő, aki a regény során egyszerre leplezi és leleplezi a múltat, valójában ezt az utat járja be. Megnyilatkozása tisztázódás, a múlt vállalása, annak keresése és megtalálása, „ami kiindulópontnak megfelelhetne.”

Az *Éleslövészet* korábbi elemzői is kiemelték, hogy ezt a kiindulópontot az elbeszélő saját magában találja meg. Mivel a történelem eredet, cél és középpont nélkül való, helyette az elbeszélő szubjektum válik az értelmet birtokló centrális helyé. Ezt az értelmezést sugallja a regény mise en abyme-ja, az első rész tizenhatodik fejezete. Ez a fejezet csaknem teljes egészében az Olsavszky-házban lelt tekercek egyikének szó szerinti idézése. A régi irat arról számol be, hogy a kisvárosba minden hétfőn egy lovas futár érkezik a fővárosból, aki a kancellári hivatal pecsétjével ellátott utasításokat és rendeleteket hoz. Ez az esemény biztosítja a rendet a községben. Amikor a futár többé nem jön, a város a feje tetejére áll. A felismerés, hogy „nincs főváros” óriási felfordulást okoz. A készen kapott szabadsággal a város lakói nem tudnak mit kezdeni. A városi Tanács, hogy véget vessen a káoszhoz a plébánoshoz fordul segítségért. Az eszes férfi

³ Nietzsche nem tesz különbséget közeli és távoli múlt között. A múlt minden pillanata egyforma távolságra esik a jelentől, éppen azért, mert a múlt a maga öröklétében nem szukcesszív, nem egymásra következők lánc. (Vö.: Friedrich Nietzsche: Dionüszosz és az örök visszatérés, In: Uő: *Az értékek átértékelése. Hátrahagyott töredékekből* (válogatta és fordította: Romhányi Török Gábor), Bp., Holnap Kiadó, 1998, 157–167., valamint Tatár György: *Az öröklét gyűjtője. Nietzsche és az örök visszatérés gondolata*, Bp., Osiris Kiadó, 2000) Az *Éleslövészetben*: „...valójában nincsenek közeli meg távoli események, csupán múltbeli események vannak, s ezeknek mozaikkockáiból van összerakva ő, és minden pillanat újabb mozaikkockát rak a többi mellé, amitől az összkép más lesz, még hangsúlyosabban töredezett és befejezetlen.”

a következő okfejtéssel áll elő: „sohasem létezett főváros, tehát kancellária sem, a pecsétes utasítások bizonyára valamelyik zsarnok földesúr hamisítványai voltak, aki most meghalt, s titkát magával vitte a sírba. (...) A főváros itt van, mutatott körbe, bennünk van.” Javaslatát, hogy a Tanács ezentúl maga adja ki az utasításokat, elfogadják. A rend a kisvárosban rövid időn belül helyreáll.

Eszerint az elbeszélőnek kiindulópontként a megismerhetetlen történelem helyett saját magához kell fordulnia. Ő lesz a világról való tudás egyedüli birtokosa. Ez a tudás azonban nem megbízható, s erre az elbeszélő nyelvhez való viszonya derít fényt. Az elbeszélő számos kijelentésében tetten érhető, hogy nem uralja a nyelvet, illetve, hogy ki van téve a nyelv hatalmának. A történelmi tényekről szóló beszámolóiban megfigyelhető, hogy a történetmondás retorikája miként hat a történet szintjére, azaz miként alakítja át az események megtörténtségét textuális történessé. Noha beszámolója elején maga az elbeszélő figyelmeztet bennünket arra, hogy „amiről szó lesz, annyira irreális, hogy szinte valóságos már”, a történelmi igazságot az elbeszélővel együtt kereső olvasó mégis gyanakvóvá lesz a következő szövegrész olvasásakor:

„Pár száz évvel ezelőtt, a törökudulás és a kuruc-labanc villogások évtizedeiben a környéken olyanmire elszaporodtak a nyulak, hogy az ős beálltával ezrével grasszáltak a városban, kipusztították a gyümölcsfákat, megtámadták a gyermekeket, s olykor a történelmi csapásoknál is több kárt tettek a városban. Sőt, amíg ez utóbbiakhoz a lakosság lassan hozzáedződött, s az ügyesebbek a köpönyegforgatás szemképráztató trükkjeivel valamiképpen átvészelték őket, a természet e különös csapásával szemben tehetetlenül álltak. A mezei nyulak az Órhegy utcán keresztül nyomultak be a városba, itt kezdték hát vadászni őket legelőbb, s a városi karhatalmisták és tűzoltók néha maguk sem tudták eldönteni, mi a fontosabb feladat, a gyalázatos rágszálók kiirtása-e, vagy a város másik végében fosztogató labancok elűzése.”

A túlzás alakzata a történelmi beszámolót a fantasztikum szférájába utalja. A szöveg retorikája elsődlegessé válik a történelmi tényekhez képest. Hiába reflektál a fenti szövegrészre az elbeszélő, hiába degradálja anekdotává, s végezetül hiába próbál ragaszkodni a történelem tényszerűségéhez, ha reflexiója is magán viseli az idézett rész retorikai jegyeit, a túlzást és az iróniát. „Persze az anekdota, az csak anekdota, s az elbeszélőtől távol áll a szándék, hogy komolytalankodják a történelem magasztos hernyótalpain, hiszen könnyen maga is alájuk kerülhet.”

Talán sikerült a fentiekben meggyőzőnöm a Tisztelt Hallgatóságot arról, hogy az *Éleslövészet* a történelem célelvűségének és folytonosságának megkérdőjelezésével, a megismerő szubjektum kritikájával, a történetmondás metaforizáltságával, valamint az értelmet konstituáló centrum folytonos áthelyeződésének retorikájával a jelenkori próza olyan vonulatához „csatlakozik”, melynek ő maga az egyik előképe.

A grendeli opus irodalomtörténeti elhelyezésével még várnék egy kicsit, nem utolsósorban azért, mert egy eleven, mind a mai napig alakuló folyamatról nem könnyű hiteles véleményt alkotni. Nehezem tudnám megmondani, hol, merre tart ma Grendel Lajos. Ami biztos, hogy legutóbbi, *Nálunk, New Hontban* című regényével ismét bizonyította, képes a megújulásra. Nemrég egy interjúban pedig azt is elárulta, hogy egy új regényen dolgozik, amely némiképp kötődik a New Hont-i témakörhöz. A sikeres megvalósításhoz türelmet, kitartást, alkotói indulatot, mindenekelőtt azonban sok erőt és egészséget kívánok.

(Írásomban felhasználtam korábbi, Folytonosság és/vagy megszakítottság (?), [megjelent: *Kalligram*, 2001/3.] című tanulmányom egyes részeit.)

FEKETE BARBARA

„...mert magyarul nem jön át, ami van.”¹*Der menschen Worte verstand ich nie.*

(Hölderlin)

*Nem értem én az emberi beszédet
és nem beszélem a te nyelvedet*

(Pilinszky)

A fordításelméleti felvetések körének vizsgálatához, mellyel az itt következőkben foglalkozni kívánok, előljáróban Szabolcsi Miklós *Antinómiák a magyar műfordítás történetében*² című tanulmányának két állításra bomló tézisét hívom segítségül. Az első ilyen megfontolás szerint minden esetben a szerzői munkásság részének kell tekintenünk a fordítói tevékenységet. Így a költő alkata, poétikai eszközei, szokásai alakítják és befolyásolják fordítói munkáját és – ez az idézett szerzői tézis második megszorítása – a lefordított mű maga is alakítja, befolyásolja a fordító eredeti művét. Azaz Szabolcsi szoros kölcsönhatást tételez alkotói és műfordítói tevékenység között, szerzők és szövegek egymást átítató, át- meg átjáró viszonyára fókuszál akkor, amikor a fordítói tevékenység mibenlétének vizsgálatát tűzi maga elé célul.

Szorosan a nyelvfilozófiai problémák körét metsző fordításelméleti kérdések halmazára fókuszálva, választásom némileg önkényes módon jelölte ki a kortárs magyar szövegek halmazából Kukorelly Endre Hölderlin-kötetét, amely rendhagyó módon tematizálja, demonstrálja az említett kérdést és teszi egyúttal lehetővé a fordításelméleti kérdések kortárs irodalmi szövegekbe ágyazódó hagyományának vizsgálatát, elmélet és gyakorlat kölcsönhatásának elemző igényű felülnézetét.

Az alábbiakban azzal foglalkozom, milyen Kukorelly viszonya a magyar műfordítási hagyományhoz, hogyan kezeli a szerző a közös térben működő saját és idegen szöveget, valamint milyen fordítások találhatók a *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.*³-kötetben, és milyen fordításelméleti belátások kapcsolhatók Kukorelly teoretikus megfontolásaihoz. Vessünk tehát egy röpké pillantást a fordítás teoretikus és pragmatikus regisztereit egyaránt átjáró dilemmák eredőire.

Ha fordítással kapcsolatos kérdések vetődnek fel, a műfordítók rendszerint rögtön mentegetőzni kezdenek, a kritikusok azonnal bírálatokba vágnak bele, az irodalomtudósok pedig hosszadalmas magyarázatoknak látnak neki. Mi lehet ennek a látványos mértékű energiabefektetésnek az oka? Ha mondhatom, hogy létezik erre a kérdésre tipikus válasz, akkor abban fordító vagy irodalmár a nyelvek közötti átjárhatóság lehe-

¹ Köszönettel tartozom B. Á.-nak, aki a végleges szövegváltozat alapjául szolgáló első szövegvariáns figyelmes olvasója volt.

² Szabolcsi Miklós: „Antinómiák a magyar műfordítás történetében”, In Kabdebó Lóránt (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai.*, Bp.: Anonymus 1998. 107.

³ Kukorelly Endre: *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.*, Pécs. Jelenkor, 1998.

tősegeit/lehetetlenségét szokta mérlegelni, a transzformációval járó elkerülhetetlen veszteségekre figyelmeztet.

Kukorelly Hölderlin-kötetében olvasható versszövegek szándékosan idéznek elő olyan nyelvi szituációt, amelyben felmerül a többnyelvűség dilemmája, és a kötet talán egyik legfontosabb „érdekeltsége”, hogy tisztázza, poétikailag járja körül ezt az érintettséget.

„– végigtekintve Kukorelly (általában pontosságra törekvő, és Hölderlin szintaktikai sajátosságait a magyarban is megőrizni igyekvő) fordítási javaslatain – éppen a hű fordítás fundamentális lehetetlensége válik láthatóvá, az, hogy a nyelvek találkozásának tapasztalata nem őrizhető meg egyetlen nyelvben (persze, mindez »többnyelvű« olvasást feltételez).”⁴

A Hölderlin-kötet versei elsősorban arra helyezik a hangsúlyt, mennyire idegenszerűek ezek a német nyelvű szövegek, ugyanakkor szembeállítják a fordítás okozta kiismerhetetlenségében is otthonos (anya)nyelv és az idegenként bevezethetetlenül előttünk álló német elkülönülését és összhangját. A megszokottnál hangsúlyosabban jut itt szóhoz a fordító „többnyelvű” befogadói tapasztalatának „idegenség-élménye”. Talán könnyebben megszólaltatható ez a bizonyos „idegenség-élmény”, ha a szerző szövegalkutását az írás bizonyos fázisaiban kizárólag mint műfordítói, tolmácsi tevékenységet képzeljük el. Ekkor a „fordító nyelvek közti elhelyezkedésének hermeneutikai szituációja”⁵ áll előttünk, amelyben a fordító mindig a saját és idegen nyelv folyamatos kölcsönhatásában és párbeszédében állva határozza meg önmagát, és ez a feszültség lesz alkotómunkájának kiindulópontja.

„Azaz, a fordításnak – minthogy nincs módja kilépni az anyanyelvből – azt kell saját nyelve tapasztalatává tenni, hogy az idegen olyasmivel bír (s jórészt ez teszi őt igazán idegenné), amivel a saját nem, vagy amit a saját egészen másként ismer sajátjának. A saját-nak tudott dolog ugyanis csak az idegen elgondolású tartalmazottság kontrasztív távlatában ismerhető föl sajátként egyáltalán. Ami azt is jelenti, hogy – tőlünk elválaszthatóvá válván – reflektálható és alakítható lesz. Következésképp »az eredeti és a fordítás összehasonlítása sohasem ad teljes megfelelést, de éppen ott, ahol ez a megfelelés lehetetlen és [tulajdonképpen ezért – K. Sz. E.] bekövetkezik az idegenség tapasztalata, ott olvasható le a fordításnak a saját nyelven végzett munkája.«”⁶

Kukorelly kétféle választ ad arra a kihívásra, amely az idegenség tapasztalatának horizontjáról érkezik: egyet mint író, egyet pedig mint műfordító. Fordításait szemérmesen a kötet végére helyezi, és a kisebb betűkkel szinte elrejteti, mégis közli őket. Ezek a „lehetetlenre” tett kísérletek, a maguk bátortalanságában mégis csak fordítások, fordítástörödékek. Éppen részletszerűségüknél fogva ugyan kifejtetlen, mégis félreérthetetlen kritikai éllel írják fölül az elődök korábbi fordításait, a már meglévő magyar Hölderlin-szövegváltozatokat. Az újrafordítás kritikai gesztusa éppen ezek mellőzésében érhető tetten, hiszen adott esetben e szövegek is alapanyagul szolgálhattak volna a kötet megírásához, de Kukorelly mégsem használta őket. És hogy miért nem arról többet is elárul az a Kukorelly-írás, amely Báthori Csaba Hölderlin-szövegkiadását tárgyalja az erőteljes bírálat hangján. A szóban forgó könyv a német romantikus életművének

⁴ Kulcsár-Szabó Zoltán. „A nyelvek közti viszony”, In *Alföld*, 1999. 83.

⁵ Kulcsár Szabó Ernő: „A saját idegensége”, In Kabdebó Lóránt (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai.*, Bp.: Anonymus 1998. 107.

⁶ *Uo.* Az idézet belüli idézet Hans-Jost Freytól származik.

a magyarul olvasók kíváncsi figyelme elől eddig elzárt, rejtélyes, félhomályban lapuló – a szerző „őrült korszakát” dokumentáló – másik felét tartalmazza:

„Hölderlint fordígtatták. Jóval azon túl, hogy ilyesmit sajnos nem lehet, csak kímélet nélkül, élesen lehet. Nyelvtant és szótárat fordítani, nem verselni. Hazai tradíció a verselés, nincs mit tenni, mi versben utánaköltünk, a vers alakja aztán szépen szertezilálja a mondat szerkezetét, a grammatikai sajátosságokat eltünteti és nagyrészt lecseréli a költő szótárát. Éppen a formát bontja el lelkes igyekezetében. Lehet rajta vitatkozni, vagy legalábbis lehessen, mégis ez vagyon, ezt állítólag szeretjük. Báthori is versben fordít. Igazodik és nem.”⁷

Ahogy azt Ferenczi László tanulmánya megállapítja „a magyar fordítások története újr fordítások története is”⁸, ennek az állandó újratermelésnek az oka pedig megértésünk történetiségében keresendő.

„[E]gy idegen nyelvből fordított költeményben egyidejűleg van jelen az eredeti mű korának poétikai hagyománya, valamint a fordító korának poétikai és fordítói hagyománya, amelyet az olvasó saját időbeliségéből próbál megfejteni. Ez részben cáfolja azokat az elméleteket is, mely a fordítások elavulásának tényében, az újr fordítás szükségességében elsődlegesen nyelvi okokat keresnek. Mivel minden kornak megvannak a jellemző olvasási és alkotási módjai, minden kor újra-ír, újra-fordít.”⁹

Innen nézve tehát Kukorelly bírálata a fordítástörténet változó hagyományába illeszkedő „friss” fordítói pozíció, valamint a fordítói érzékenység ébrentartásának kritikai művelete is. Kritikai beavatkozás ez tehát abban az értelemben, amennyiben egy új fordítás egyben a fordítás aktusának mibenlétére adott új válasz, ahogyan a kritika számos felfogásának lényegéből fakadóan magában hordozza a megújulásra való képességet, ha az valóban fejleszti érzékenységünket. De kritikai beavatkozás ez jelen esetben abban az értelemben is, ahogyan egy megkerülhetetlen fordító előd, Kosztolányi felfogásában is felmerül:

„...a fordító (...) önállóan mozog a keretek közt. (...) Annyira szereti a verset, melyet megszólaltat, hogy áttelekessül tőle és bátorságot kap újra-megformálására. Ezért kell a költőnek – de költő legyen a talpán, ki ilyesmire vállalkozik – teljes szabadságot adni és művészi, illetve bizalmi kérdésnek tekinteni, mit *tart meg és vet el* (kiem.: F. B.) az eredeti szövegből. A műfordítás ennél fogva elsősorban kritikai munka.”¹⁰

Mit *tart meg és vet el* az elődök fordítói-gyakorlatából Kukorelly fordítói gyakorlata? Az ugyanis világos, hogy Kukorelly a függelékben, ugyan szűkre szabva, de megmutatja, hogy hogyan kellene csinálni: „ellenfordít”. Bombitz Attila szembeállítja Kukorelly fordítási stílusát a Hölderlint korábban fordítók fordítói stílusával:

„A létező Hölderlin-fordításokkal tényleg baj van, ha összevetnénk a Kukorelly-törmelekdarabkákkal a »hivatalosan« olvasható megoldásokat, leginkább a pátosz visszaszorítására és a szintaxis védelmére találunk nyomokat. (Miközben Kukorelly saját szövegeiben szabadon engedi patetikáját és szintaxisát.) Kérdéses persze, hogy van-e ennek a függeléknek a figyelmeztetésen, a kritikán kívül értelme. Ha arról lenne szó, hogy Kukorelly

⁷ Kukorelly Endre: „Rend kívül”, *Kedvenc*, Pécs: Jelenkor, 1996. 219.

⁸ Ferenczi László: „Töredékek a fordításról”, In: Kabdebó Lóránt (szerk.): *Fordítás és intertextualitás alakzatai*, Bp.: Anonymus 1998. 150.

⁹ Józán Ildikó: „Műfordítás és intertextualitás alakzatai”, In: Kabdebó Lóránt (szerk.): *Fordítás és intertextualitás alakzatai*, Bp.: Anonymus 1998. 140.

¹⁰ Kosztolányi Dezső: „Előszó” In *Modern költők* (2. kiadás)

Hölderlint fordítana valóban (miért ne, Thomas Bernhard után), kapnánk egy rendkívül lecsupaszított, mítoszától, érzékenységtől megfosztott költői változatot, talán módosítva is azt kissé napjaink beszédmódjához, de mindenképpen újrahasznált és értelmezett változatában. Mert Kukorelly a fordítással Hölderlint átértelmezi – a hagyományos, himnikus Hölderlin-képet mindenképp.¹¹

Kocziszky Éva szerint viszont a fordítás a költészet aktívabb és jobban pozícionált beszédmódjához képest „értékelődik le”:

„Vajon elviseli-e a mű írás és olvasás differenciájának lebegtetését? Vagy pedig egy másik, az előbbiétől eltérő értelemben is toronyköltészetről van szó, nevezetesen olyan alkotásról, amely egyszersmind ki is oldja a saját maga teremtette feszültségeket, a nekifeszülés, az ütközés terét feloldja a közös szöveg topográfiai terében? Ilyesféle tendenciát vélek tetten érni a kötet végkicsengésében, mely nyilvánvalóan a függelék ama költői aspektusból érthetetlen vállalkozásában mutatkozik meg, hogy Kukorelly itt – talán csak a »gyengébbek kedvéért«(?) – hirtelen lefordítja (!) az eddig prezentált Hölderlin-idézeteket magyarra! Mintha valóban hinne a közvetítésben, s elfeledkeznék Walter Benjaminnak ama megjegyzéséről, miszerint ha a költő arra vállalkoznék, hogy fordítson, ezzel egyszersmind be is vallhatja, hogy »feladhatja a feladatát«.”¹²

A „FÜGGELEK”-kel tehát, amellett, hogy szembeállítja a költészetet a fordítással, van még egy kis probléma és ez a töredékessége.

„A gond itt persze a töredékességgel mint entitással van: jó-e, ha kiszakított egységeket fordítunk. Megint arról a nem közölt egésznyi tudásról van szó, amellyel Kukorelly Hölderlin kapcsán nyilván rendelkezik.”¹³

„A fordításoknak az ekvivalencia elv előírásaival szemközt sokasodó kudarcai”-ból¹⁴ kibontakozó általános érvényű tapasztalatáról még nem esett szó: a fordítási hajlam kulturális eredetéről, valamint egy e mögött meghúzódó sokkal régebbi történet tanulságairól, arról a elkülönülésről, amellyel a nyelvi töredezettség állapotába jutó »isten képmás« továbbélése lesz a tét. A veszteség – az egyetemes nyelv, az adomány elvesztésének – nyomát akár tudottan, akár tudatlanul valamennyi fordítás magán viseli.

„Nem véletlen tehát, hogy a kortársi diszkurzusban – Gadamertől Derridáig – úgyszólván minden nyelvbölcseleti igényű reflexió az univerzális nyelv lebontásának indexével látja el a bábeli példázatot. Csakhogy – s benne történetileg ez az egyik meghatározóan új elem – az egyetemes nyelv dekonstrukciója nem egyirányú. Nem valamit pusztán megszüntető tevékenység, miként a fordításra íteltettség sem valamely eldöntött dilemma következménye. Isten, olvasható Derrida Bábel-értelmezésében »egyszerre rákényszerít és meg is tiltja a fordítást. Rákényszerít és megtiltja, gyermekeit, akik immár az ő nevét fogják viselni, úgy kényszeríti a fordításra, mintha a bukás kényszerét róná rájuk.« A műfordítás – mondhatni – a nyelvi fordulat óta tudatosan és reflektáltan viseli annak terhét, hogy fordítani ugyan lehetetlen, ám mégiscsak szükségszerű. [...] A fordító ezen ambivalens, köztes nyelvi elhelyezkedése a vállalt, Derridával szólva, a (teherként) viselt bizonytalanság helyzete. Az ideologikusan összebékítő nyelvkoncepció szótárában ezt a kitarthatatlan feszültséget neveznénk embertelennek, vagyis: antihumánusnak. A bizonytalanság, a nyitott eldöntetlenség helyzete – amennyiben még heideggeri érte-

¹¹ Bombitz Attila: „In Hölderlin” In *Jelenkor* 1998/10. 1082.

¹² Kocziszky Éva: „Egy toronyköltészet chiaroscurója,” In *Holmi*, 1998/7. 1028.

¹³ Bombitz, 1082.

¹⁴ Kulcsár Szabó Ernő: „A fordítás »antihumanizmusa«” In *Alföld*, 1999/2 55.

lemben is ek-szisztens, azaz »kivetett«, meg nem szilárdított helyzet – a humanista Ver-söhnung igényének látószögéből szemlélve mindig embertelen.”¹⁵

A versbeszéd az említett kötetben, úgy gondolom, arra épít, ahogyan Kukorelly íróként a fordítói dialógust megelőző befogadói állapotra reflektálva íráshoz fog. Az olvasói aktivitás vált befogadóból alkotóiba. Ennek közbülső stádiuma az alkotás folyamatát megelőző interpretációs teljesítmény, amely idegen költői szöveget hív életre.¹⁶ Mint Gadamer mondja:

„A költői szöveg [...] nem csak a beszéd jelentéssel bíró elemeinek megvalósítását követeli meg. Mindig ébreszt még valami mást, amiben magunkra ismerünk. Olyan szabad szemléleti terek vannak benne, amelyeket a költői nyelv nyit meg és amelyeket a megvalósító olvasó tölt ki. Az ilyen kitöltést mindenki a maga módján végzi el, s ez mégsem érinti a költői mű identitását. A költemény szó szerinti alakja az egyik, bármilyen eltérések is a kitöltések. Erre javasolta Roman Ingarden [...] a »séma« fontos fogalmát [...]. Ehhez kapcsolódik véleményem szerint az újranelismerés harmadik módja, melyet nem megtöltésnek (jelentéssel megtöltésnek), nem is kitöltésnek (a szemléletes séma kitöltésének) neveznék, hanem feltöltésnek. Számomra ez tűnik az egyik legfontosabb felismerésnek a művészi élményre vonatkozóan. A »feltöltés« annyit tesz itt, hogy az olvasó (vagy a hallgató) túlmegy azon, ami magától megfogható a nyelvi alkotásban (Gebilde) és abban megjelenik, és éppen annak irányában, amit mondani akar, halad túl rajta. Erre a feltöltésre mindannyian képesek vagyunk, ha megragadott bennünket egy költői jellegű képződmény. Az alkotás gyengébb vagy hígabb helyeitől eltekintünk vagy átgorjuk és feltöltjük, s csak e kényszerű feltöltés által nyeri el a műalkotás a tulajdonképpeni létét.”¹⁷

A versfordításra hangoltság a saját idegenségének megpillantásához vezet Kukorellyt. A szövegek, úgy tűnik, tudatosan próbálják meg kiaknázni ezt az élményt. Tehát a két művelet – fordítás és írás – szoros együttműködése tapasztalható.

A kötet „FÜGGELÉK”-ének – egészükben meg sem ismételt, csak emlékeztetőül elkezdett – német nyelvű Hölderlin-töredékek magyar nyelvű, szintén töredékes körülírásait,¹⁸ egyszerre olvashatjuk a saját nyelvén gondolkodó szerző „önleplező” fordítástöredékeinek, és a Hölderlint olvasó és megérteni vágyó szerző nyersanyagainak is. Kukorelly nem kétnyelvű szerző, ezért amikor német nyelvű szövegeket „használ”, bizonyára megfogalmazódik benne annak magyar megfelelője, feltehetőleg szakadatlanul fordít és ennek az aktív „újrólvasásnak” a terméke válik láthatóvá a függelékben, a távolság, a megértés részlegességének beismerését magukban hordozó fordításokban. Természetesen a ciklus részét képező szövegek a fordítás verstöredékei is, mégis bizonyos tekintetben háttérbe szoruló, inkább annak munkanaplószerű tartozékai. Ahogy erre a pársoros felhasználási javaslat utal is:

„A könyv elolvasásához nem feltétlenül tartozik hozzá a német nyelvű szövegtöredékek megértése. A kiböngészésük sem. De a kikerülésük sem, ezért van ez a függelék. Én el-

¹⁵ *Uo.* 55.

¹⁶ Ez arra mutat, mintha Kukorelly előbb az idegen szöveg terében indítaná be a költői szövegtermelés folyamatát, majd miután a hanggal megvolt, második ütemben társítja ezt a saját tartalom közlésével. (A publikált anyagban persze már beelőz az önálló rész a fordított, vagyis alkalmazott terméknek.)

¹⁷ Idézi: Walter Biemel: „Hans-Georg Gadamer zum 95. Geburtstag” In: *Mesotes* 1994/3, 286.

¹⁸ A „körülírás” szó a versek leírására újra motiválttá tett, azaz topográfiai, a függelékére viszont szokványos értelemben alkalmazható.

sőre biztos nem törődnek a fordításokkal, aztán, később vagy mikor, nem tudom, mit csinálnék.”

A szöveg úgy fogalmaz: Hölderlin írásainak részletei nem idézve, hanem használva vannak. Használja vagy épp kihasználja Kukorelly a „rosszul” fordított szövegrészletek, a szavak és mondatok kiigazításából, újraértelmezéséből születő újabb jelentéseket generáló „beszédszituációt”.

Ezek a szövegrészek a folyóiratokban szereplő versközlésekhez még nem tartoztak hozzá, nem szerves alkotórészek így a versek önmagukban nem explicit módon jelenítik meg azt a fordításelméleti dilemmát, amit a kötet – a fordíthatatlanság mellett szóló töredékek és a kötetzáró rész szégyellős ugyanakkor „szigorú” fordítás-ajánlatainak egymás mellé helyezésével demonstrál.

A versek ugyanakkor e munka tanulságait már mozgósítják is saját fogalmiságukban, sőt, olykor dinamikusan is beemelik saját alakulásukba. A 9. L-ben például Kukorelly úgy képez új horizontot „A tékozló fiú hazatérése” címmel kanonizálódott bibliai történet számára, hogy szóvá tesz egy a megfelelő német címben felfedezett elterést, és ebből kiindulva villantja fel az új értelmezés lehetőségét:

„A tékozló fiú hazatérése, németül Die Heimkehr des verlorenen Sohnes, elveszett fiú, nem minősítik, semmi tékozlás (e Verschwendung).”

Az idézetek gyakran akasztják meg Kukorelly szövegeiben az interpretáció menetét, megbontják az éppen kibontakozó narrációt. Gyakran csak egy-egy váratlanul beszárt kötőszó, szófoszlány jelenik meg a szövegben, hogy érzékeltesse, az épp kialakuló szövegváltozatot háttérzaj: párhuzamosan futó német szövegek háttérzaja zavarja.

A „Dichtermut. Második változat” szövegének minden bekezdése zárójelbe került, a kommentár formai sajátosságaira játszik rá, a költői, és fordítói szereppel egyaránt szembeállítható olvasói beszédpozíció illúzióját hozza létre. Ebben a fordítás folyamatát tematizálja, mondatról mondatra rája magát végig Hölderlin sorain, zsörtölődve ad hangot az „érthetelenség” és „nem értés” „fárasztó” fordítói tapasztalatának, a szöveg több helyének reflexív újraolvasását is elvégezve.¹⁹ Majd, miután megszabadult a fordítói szerep, valamint a költészet megváltozott szerepére irányuló kényszeres reflexióktól, ezekre mintegy választ is ad, amikor a „Dichtermut. Első változat”-ában végül is komolyra fordul a beszéd. A kételkedő, Istentől elzárt szubjektum nyugtalanságát oldó sorokban a szerző úgy fog a „vigasztaláshoz”, hogy egyből annak reménytelenségét is belátja, mégsem kezd a hiánnyal való szembenézés körülményes, fecsegő semmitmondásának kidolgozásához, hanem egyszerűen, őszinteségre szorítva a versbeszédet leírja, ami van. A létezés kétértelműségét, a dolgok hasadt sokarcúságát, a tévedés elkerülhetetlenségét és a mosolyba lágyuló arc mindent mindennel összebékítő elnéző derűjét.

A II.R-ben ironikusan is saját szövege részévé teszi azt az élményt, hogy olvasni kezd (beszédét először *Az utolsó mohikán* című könyvből származó magyar nyelvű

¹⁹ Az írás terében megidézt, de nem olvasható német szöveg jelenlétére a legkonkrétan ez a passzus reflektál: „[Ezt a részt nem értem pontosan, Kundig des Wandels. Nap, nap, Napisten, költő ilyesmi, ezeket.]

[Ami pedig a halálra vonatkozik, szép halál, egy szép halál, előbb még széjjel fogom nyomogatni, igaz, hogy akkor már késő, a falon a szúnyogokat. A falra kenődik belőlük a vérem. A halált se.]

[Az sem érthető.] ”

idézet szakítja félbe), majd ezt félbehagyva („...becsukom a könyvemet...”) közvetlen környezetének adja az olvasói figyelem részlet-centrikusságához hasonlóan intenzív és elmélyült leírását: „...nézem, ahogy csorog végig a víz a szunyoghálón.” Az ezt követő német nyelvű Hölderlin idézet a szöveg világában inkább a könyvén kívüli, a világ elemei közé illő darabjának tűnik, szemben a Cooper-részlet programszerűen irodalmi vagy szórakoztató narratív funkciójával. „*Und die Erd ist kalt.*” A megállapítás statikussága mintha imponálna a szövegben jelenlevő éneknek, és továbblendítené a passzív kiteljesedés felé, amelytől csak egyetlen lépés, a tétlenség felvállalása választotta el. Ekkor nincs más hátra, mint regisztrálni a boldogságot, és elhallgatni:

„Esős néhány nap, még az elején volna jó elaludni, és csak a vége előtt ébredni fel. Ugyanolyan, végig ugyanaz a régi, mérték nélküli, el nem múló (egy pillanat tört rész) boldogság.”

Sorban, egymás után olvasva a verseket feltűnik, hogy a fentebb már bővebben is értékelt önálló újrafordítások ugyanabba a mederbe torkollnak, amelyben elődei haladtak: akár akarata ellenére, akár azzal összhangban ugyanaz a megoldás ismétlődik meg, mint egyetlen szerencsés magyar szövegvariáns. Ez történik például a 6. I. „Mnemosyne. Hamadik változat” -ban. Itt talán még egy korábbi élmény mélyre vésődött emléke villan be, a korábban megismert „magyar” Hölderliné, de az is elképzelhető, hogy egyszerűen a javítás fölöslegességét látja be a fordító-beszélő akkor, amikor átveszi az első változatot, mert pontosnak tartja. „Itt az a törvény, hogy minden befelé nyomuljon.”²⁰ A Kálnoky-féle fordítás magyar mondata helyére a „Függelék”-ben rendhagyó módon mégis az eredeti kerül be: „Ein Gesetz ist, / Dass alles hineingeht”. Ez a saját rendszerétől eltérő megoldás ad teret az összemérésnek, -olvasásnak, és egyben jelzi, hogy a magyar megfogalmazás nem Kukorelly sajátja.

Végül pedig az is jellegzetes döntést tükröz, hogy a verscímekeket Kukorelly nem fordítja le. Olvasd, betűzd ki, fordítsd le magadnak, vagy tégy, amit akarsz, hagyd meg a szavakat jelentés nélkül – sugallja. A címek, itt, közvetlenül a kilencszer elismételt név egyes betűi mögött, így, a versek neveivé válnak. Együtt adják ki Hölderlin névhez rendelt korpusz részleteit, a textuális testrészeket.

²⁰ Ez a mondat több interjúban is előkerül, így például egy *Lettre*-beszélgetésben a következőképpen: „Ha azonban arra kérdezel, amit Heidegger úgy fogalmazott meg, hogy »Vajon a bizonyíthatóhoz való makacs ragaszkodás nem zárja-e el az utat ahhoz, ami van«, azt nem hiszem. Nincsenek lezárható utak. A »metafizikai fogékonyság«, hogy úgy mondjam, zárt mennyiség, nyilván a kód része, törvény, valószínűleg folyton megvan valamennyiünkben, még ha nem is aktivizálódik. Senkiben sem mindig aktív, az nem is volna kibírható, viszont, bármennyit is bizonygatják katasztrófajósok és guruk, nem úgy megy, hogy csak simán le lehetne hagyni. »Az a törvény, hogy minden befelé nyomuljon«, mondja például Hölderlin, ez nekem jobban tetszik. *De – vágyakozik kijutni.* (Kiem.-ek: F. B.) Nem mintha tudnám, merre tart a világ. Nem mintha (bárminek) az ellenkezője olyan biztos volna, és olyannyira bizonygatni akarnám bármi ellenkezőjét. Kicsit parafrázálva ezt a Heidegger-részt: azzal, hogy valamit némelyek annyira bizonygatnak, nem nehezíthetik-e meg mások számára az utat ahhoz, ami van?» (*Magyar Lettre Internationale* 28. 47.) Ez már csak azért is érdekes, mert Kukorelly mondatfűzése itt a versbeli logikát követve ismétli magát. (Hm, és persze megfordul a fejemben, hogy most egy Kukorelly számára nagyon eleven mondat került a beszélgetés menetébe, vagy csupán nagyon unatkozik beszélgetés közben, azért ismétli magát sokadszor. Van még persze harmadik megoldási javaslatom is: ez itt egy elégszer el nem ismételt tézis, tanulságféle.)

„IX. N. Wenn aus den Ferne. Ez végülis egy mai magyar vers címe. Ebben a brutális magyar nyelvű kontextusban pedig igazából nincs is kedv fordítani. És aztán lassan már másutt sem mindig. »Und Wachstum hörbar ist / An harzigen Bäumen des Isters.« Milyen gyönyörű is ez. De mit is jelent. Kell azt tudni? És mindez apránként átragad a magyar nyelvű szövegekre is. »A padlószőnyeg nem jó.« Miért kellene ezt feltétlenül, ezen túl is megérteni. Ami megmaradni igyekszik, a pusztá jelölő. A zengés. Az íráskép. Amihez képest a jelentés csupán egy teljesen jelentéktelen, esetleges és utólagos fázis. Utórezgés, utóhang, függelék. Szupplementum. Nem szükséges feltétlenül.»²¹

A jelentés tehát ebben az olvasatban maga is: „FÜGGELÉK.”²²

KOVÁCS TAMÁS VILMOS: ENTERIŐR JELENET

²¹ Szilasi László: „Megtelik, és pedig azonnal.” In *ÉS* 1998/9/18.

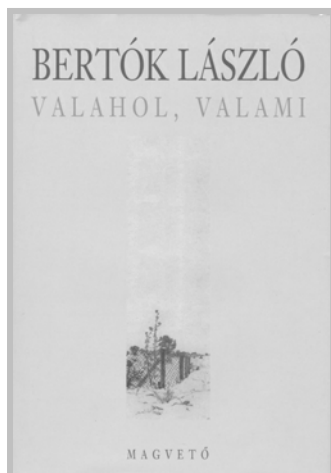
²² (Barthes Roland, Berta Adám, Biemel Walter, Bloom Harold, Bombitz Attila, Farkas Zsolt, Ferenczi László, Heidegger Martin, Friedrich Hölderlin, Józán Ildikó, Kocziszky Éva, Kosztolányi Dezső, Kukorelly Endre, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Medgyes Tamás, Nietzsche Friedrich, Odorics Ferenc, Szilasi László)

Bertók László: Valahol, valami

Öregkori költészet a hetvenhez közeledő Bertóké, és ezt nem az évek száma, még annyira sem az alkotó erő apadása teszi, hanem a közérzet, a történelmi és a biológiai tapasztalat súlya, a végleges szembenézés belülről diktált kényszere és vállalása. Szituációja nehéz és bonyolult, mint azoké, akik véghezvitték egyik „nagyhírű” munkájukat Neve jónéhány antológiadarab, a róla elnevezett szonett-változat és ciklusalkotó invenciója révén is irodalomtörténetivé vált, több nemzedéknyi olvasó tudatába vésődött. A *Három az ötödikben* csúcsra ért, egy út végére. Új költői stratégiát kell választania. Az újdonságot Lator László abban látja, hogy folytatja „másképp ugyanazt”, a szonettől bölcsen és nem radikális szakítással fokozatosan távolodik, de megőrizve és súlyosbítva a lényegét, a „magasrendű közérzet-lírárt, emberi állapotunk számbavételét”. A hangsúlyt a *másképpre* helyezzük, nem az *ugyanaz* mozzanatára, hiszen itt más dimenziókkal és perspektívákkal, új kérdésekkel szembenező s magát a változást is megérteni, feldolgozni akaró költő verseivel találkozunk.

Az irónia és a metafizika közötti mezsgyén vág át, más hasonló példáknál is meggyőzőbben, az *Elkerülhetetlen* című vers. A bonyolult versmondattól, a fölé- és alárendelést váltogató szintaktikából olyan koncentrátum vonható ki, amely a Jóisten és az ember megváltozott viszonyával, munkamegosztásával indokolja a mai világhelyzetet, a feladatkörök változását: a Jóisten meglegelte a teremtmény önteltségét, „elkerülhetetlen, hogy az egyes ember, vagy az egymásra utalt részlegek megkapják a kötelességüket... nehogy egyszerre megálljon az egész.” A részben frivol, futballra és közgazdaságra utaló szókincs ellenére az *Elkerülhetetlen* az emberi felelősségre figyelmeztet, rajtunk múlik, hogy megmaradjunk. A tétlen fatalizmus és a katasztrófizmus következményei lehetséges jövőképként tűnnek elő Bertók szemléletében, de más megoldást, kigázolást ajánl helyettük, tettek, cselekvés nélkül megáll az egész működése. Sötétlátása és szkepticizmusa ellenére az egész kötet az önfeladás ellen szól, vagy legalább azt a tétova reményt sugalmazza, hogy a veszendő lény „az igazi tengert és az / igazi napot, ha kitalálja, / bármi történhet reggelig”. (*Tö-mör*)

A mindennapi feladatok elvégzése, az apró banális dolgok közérdekű megörökítése, látszólag ez lép előtérbe Bertók kötetében. Szívesen indul ki a látványból, olykor önmagát is mintegy kívülről, a sajátjától eltérő nézőpontból szemlélve. A festői tárgyiasság mindig jellemelte, de mostanság inkább grafikus, rézmetszetszerű változata. Korai verseire emlékezve sárga virágok, aszaltszilva arcú nagyanya, klorofill-zászlós évszakok, friss-zöld gesztenyefák ötlenek föl bennünk. A mostani *Táj*: „Maréknyi vékony huzal, kusza / vonalas grafika,

Magvető Kiadó
Budapest, 2003
94 oldal, 1390 Ft

idegvezeték, tél, / elnagyolt táj.” A csövek és drótcsomók látványa végzetszerű kozmikus látomássá és negatív próféciaivá tágul: „Csak néhány oxidálódott szál lóg ki a napból.” A *Kékre* már emlékezni is nehéz, a sárga fény „a sajgó semmibe” zuhog (*Tű*). Mészöly Miklós hasonlította össze *Film és szín* című peripatetikus jegyzeteiben a színes és a fehér-fekete vizuális élményt és befogadást. „A színes technika végül is egy konkrét-tapintható *tárgyiasság* (...) közegében mutat fel mindent (...) – szemben a *rejtőzővel* amit egyértelműen nem lehet megnevezni, se bemutatni. A fekete-fehér viszont (...) eleve a több értelmű *rejtőzőre* támaszkodik és hivatkozik.” Bertók mostani stílusa a két absztrahált típus közül a fekete-fehérhez áll közelebb.

A tárgyas vizuális ihletés ugyanakkor visszatér és megújul az olyan, címük sugallata szerint is fogható, érzékelhető valóságmozzanatokra utaló versekben, amilyen a *Zsombék*, a *Golyó*, a *Homokóra*, a *Tű*. Az objektív korrelációk életszerűen tapinthatók, érzékletesek, térben-időben már-már azonosítható valóságdarabokat jelenítenek meg ahhoz, hogy elszakadhatnának az őket körülölelő elvontabb, szimbolikus, ontológiai és főleg gondolkodáslélektani jelentés-szféráktól. Vegyük példának a *Zsombékot*. A létbenmaradás értelméről, a túlélés melletti és az ellene szóló argumentumokról kell dönteni. A botolgo vízbenjárás, a döntő elhatározás jelenében az emlékezés révén egy másik idősíki is belemosódik – valamikor vallatótisztek és manipulált kihallgatási jegyzőkönyvek fenyegető árnyékában dőlt el élet és halál kérdése; emlékszünk az „intertextuális” kapcsolatokra a *Dédapám*, *márciustól* a *Priuszig*. Most erőt és biztatást merít az egykori sorsfordulat predesztinációs sugallatából: „A madár, aki előtted repül nem azért / csapkodja arcod elé a levegőt, hogy / idő előtt becsobbanj a feneketlenbe”. Formai kitérőt is tehetünk e vers kapcsán. Három tételes szonátaszerű szerkezet pillérei bukkannak föl, a kilenc soros hosszú tétel a nyitány; utána aforisztikus rövid mondatokban sűrűsödnek össze az antitézisek, szkeptikus mérlegelések. A rövid középső részre két hosszabb mondat következik, szenttelen, tárgyilagos, mégis biztató, a rossz választásától óvó maximával a végén: „sem félni, sem vesztenivalód nincsen.” Amikor a szorosan kötött ritmusról és a sorvégi rímelésről lemond, az új Bertók-vers a zenei formák (művenként a szonáta, kötetkompozícióban a szimfónia) absztraktabb szerkezeti imitációjával elégti ki a klasszikus és mindenkori harmóniaérzetet.

Képzőművészeti asszociációkhoz visszatérve: a térbeli plaszticitás, a szobrászati, iparművészeti látásmód (a pikturalizmus rejtegetése ellenére) tünteti ki költészetét. Lehajolni a vödörért: súly, anyag, mozgás és tükröződés fizikai törvényszerűségei válnak a versben morális emberi kérdések végiggondolásának alkalmává. A P. Gy. Halálakor alcímű *Lyukas korsó* akár Petri „megrepedt kehely” metaforáját is fölidézheti, a külsőre szép, de valójában tökéletlen, funkciója betöltésére alkalmatlan tárgy és a hibás világ jelét. Bertók több régi kínzó gondolatát, feszült töprengését kelti életre a kiemelkedő művet alkotó, fiatalabban elpusztuló, kockázatos szerepét magabiztos öntudattal vállaló költőtárs halála. Tudatosítja kettejük különbözőségét, és a lényegi azonosságot: „Aki tudja, hogy / mi tocsogott itt a második ezred / utolsó évtizedeiben, az / emlékezni fog ránk. /.../ s lesznek, akikben tisztán / köszöntjük és halljuk majd egymást.” Ez az elemzésre és összehasonlításra sarkalló vers az *ars poetica* műfajával is rokon, s felhívja a figyelmet a költészetről, a hivatásról és gyakorlásáról szóló verses nyilatkozatok nagy számára. Az *Egy fényképre*, a *Levél T-nek*, az *Egyik rímtől a másikig* szerzőjéről szólva ez egyáltalán nem meglepő újdonság (beleillik a vonulatba a költőtársakhoz, íróbarátokhoz vagy róluk írott, rájuk emlékező versek sorozata), de a végességű tudat fölerősödése és állandósulása a gondolkodó elmében most a létértelmezés, az egzisztен-

ciáról való komplex tudás és tapasztalat egészébe fűzi az írói hitvallást. Látszólagos el-
lentmondás alakjába öltözik a komolyság és a játékosság közötti belső kapcsolat:
„A mindenség attól komoly, hogy játszik. Az Úristen / nem ott kezdődik, ahol te / vég-
ződsz.” A *Komoly* költője bölcs humorral a részekből való „kirakás”, a próbálkozás,
a találgatás, a távolról szemlélődés, a véletlenre is ráhagyatkozás aleatoriját javasolja az
összevisszaság megszüntetésére, a másképp elérhetetlen teljesség megközelítésére. A li-
bikókahasonlat azt sejteti a *Ki kérdez?*-ben, hogy még akkor is képzelt társra, fiktív
kérdő partnerre van szükség, „ha úgy érzed, / nincs veled szemben senki, ha / min-
den ott van a szemed mélyén?”. A páros gyermekjáték ősi szimbolikájával és érzékle-
tességével sűríti össze azoknak a gyakran mesterségesen túlbonyolított teóriáknak a lé-
nyegét, amelyek a befogadás, a kommunikáció, a dialogikusság témakörében össze-
gyűltek és szaporodnak.

Ha már zenei analógiát emlegettünk, a középső „tétel”, a *Felbőből a hold* című cik-
lus scherzóhoz hasonlítható, gyors, eleven ritmusú, könnyen pergő, változatos, olykor
humoros-szeszélyes jellege alapján, s mert tagoló, elválasztó szerepet tölt be az első és
a harmadik, „lassú tétel” között. (Hasonló, mégsem ugyanilyen szerkezeti funkciója volt
az előző kötetben, a *Februári késben* a *Például* című középső ciklusnak; ott a szonett-
korszak eredményének, folytatásának, értékek átmentésének számára nyitott terepet,
míg az *Ablak*, a zárófejezet már a mostani új kötet két fő mozzanatát villantotta föl
ígéretes előlegként: a félhosszú, szabad prozódiajú versét, és azelőtt ritkább, egzotikus-
nak számító formák megújítva kultiválását.)

A *Valahol, valamiben* a középső ciklus szonetteken kívül haikukat, limerickeket,
verstani „mesterkedéseket” (*Choriambusok*, *Antiszipasztusok*) s néhány személyes vagy
reprezentatív alkalom inspirálta lazább kötöttségű verset tartalmaz. Bertók saját alka-
tához szabta a haikut: önként vállalt az előírtaknál szigorúbb megkötéseket. A három
soros, tizenhét /5-7-5/ szótagos alapformát megőrzi, de újításként rímelteti az első és
a harmadik sort, ami erősíti az önmagába visszatérés, a kerekded zártság benyomását, és
akusztikai hatással fokozza azt a nem feltétlenül paradox és csattanós, mégis meglepő
intellektuális visszacsengést, amely a műfajnak a tömörségén és a természeti képek böl-
cseleti szimbolikáján kívül talán legtartósabb éltető eleme. Látvány, hangzás és gondolat
szétválaszthatatlan egysége jön létre a legsikerültebbekben (elsietett, pongyola szö-
veg egyáltalán nincs köztük). Bertók másik „szabadalma”, hogy kilenc, egyenként ki-
lenc számozott haikuból álló fejezet alkot nála egy kisciklust, ami összeszámolva annyi
verssort tesz ki, ahány szonettet a *Három az ötödiken* tartalmaz. Ez lehet káprázatos já-
ték a végtelennel (hiszen folytatható, végenincs matematikai műveleti sort működtet),
serkenthet számmisztikai spekulációkra, de fölfogható ironikusságában is komoly üze-
netként arról, hogy mennyiségtani szabatosság és természetes szabadság között titkos
testvéri szövetség van, szám és titok, érték és mérték, rend és lelemény megfér egymás-
sal a költészet, a művészet világában. Az itt közölt ciklus a kontinentális éghajlat év-
szakrendjének megfelelően kíséri végig az ironikus bukolika jegyében egy kert, egy táj,
a természet és az ember kapcsolatának metamorfózisát az előző téltől a következő
őszig. A kert terem, a költő ír, a kozmikus körforgás folytatódik. Belátó rezignációval
szól az utolsó haiku a termés meg az elmúlás diszsonanciájáról: „Összegyűrt számla,
/ száraz falevél hull a / gyümölcskosárra.” (*Száraz*, 9).

A limerickeket, a *Choriambusok*, az *Antiszipasztusok* is az idegen eredetű forma és
a magyarosítás, illetőleg az individuális átszabás kettőssége révén válnak többé a pusztán
részvételnél divatos játékokban, kötelező versenyeken. Az ide tartozó versek címében

vagy alcímében rendre föltűnik a „magyar” jelző, mint egykoron a „magyar alexandrinus” elnevezésben. A choriambus és a még kevésbé ismert antiszpasztus egyébként a görög-latin eredetű verselés ritmusegységeinek elnevezése, ahogy Bertók is jelzi, a 'tá ti ti tá' meg a 'ti tá tá ti' képlettel írható le a hosszú és rövid szótagok sorrendje a kétféle verslábban. Alapos elemzés talán azt a sajátosságos kettősséget is fölfedezhetné bennük, hogy a nemzeti hibák önkritikáját a nemzeti nyelv kivételes adottságainak, ritmikai lehetőségeinek bravúros alkalmazásával szólaltatják meg. Néhány szonett után három nagyívű szabadvers teljesíti be a ciklus megtervezett poétikai szivárványívét. Közülük kettő méltató célzatú, a kilencvenéves Takács Gyulát, és a világörökség megbecsült részévé vált Pécs városát „ünnepli”. Kényes verstípus, részint mert a költőt, bármilyen őszinte hűség és szeretet fűzi is a „tárgyhoz”, feszélyezheti a laudációs kötelezettség, a reprezentációs feladat, részint pedig zavarhatja az a felemás előny, amely a filológiai sokat-tudással jár együtt: monografikus ismeretei vannak költőmesteréről is, az évtizedek óta mindennapos életközegét jelentő városról is, ráadásul ezúttal a lajstromozó, számontartó memóriában fölhalmozott adatokból is sokat „föľhasznál”. Mégis eleven, nem emlékműszerű versek születtek; a Takács-életmű és -világ summázatát a *Zöld Niagara*, a bazalthegységet beborító növényzuhatag látomása teszi mesterművé, *A város neve* eldönthetetlen, vagy többféleképpen megválaszolható etimológiai és történelmi kérdéseket sorolva, a kvízjáték szellemét föľfrissítve ébreszt rá a város megfejthetetlen egyedi varázsára. Az *Éjjel* Lajta Gábor kitűnő kortárs festő képének költői parafrázisa, a Csontváry képére írott *Villanyvilágított fák Jajcéban* méltó párdarabja. A festmény motívumainak és kompozíciójának érzékletes felidézése, a látvány alapján föľsejlı mentális világok és kapcsolatok fikcionalása ezúttal is a bertóki létértelmezés megfogalmazásának hiteles jogcíme. „Valami véget ért, / valami elkezdődött.” „Aztán / mindenki úgy meséli el majd, / ahogyan vele megesett. Vagy / megeshetett volna.” Ami történik, az bizonytalan, az interpretációk szeszélyesen változatosak, csak az idő „csúszik” megállíthatatlanul „a pontos tér felé” – a látvány történeté alakítása véglegességre utaló önértelmezést készít előľ.

A kötet méltatói nehezen állnak ellent a kísértésnek, hogy a lírai hős vonásait a szerző (ön)arcképéhez közelítsék, mintha Bertók a személyes énjének némely – életkorával kapcsolatba állítható – tulajdonságait állítaná a középpontba, a „közfájdalomra” a magánfájdalom nyomán érezne rá. Magvas kritikájában Takács Ferenc a harmadik ciklus (*Köszönni kellene*) legjobb verseit „magányos töprengéseknek” nevezi, „Bennük a költő ezúttal önmagán, hangsúlyosan a maga nem költői Énjén és a maga profánul esetleges életesélyein tűnődik, a tárgyas hang burkában szemérmes személyességre lelünk.” Feltűnő, hogy e lírára jellemző költői gesztusokat is idős kori tapasztalatokkal és megfigyelésekkel hozzák kapcsolatba. Szívesen idézik a pizsmogás, botolgas, vacakolás (magából a kötetből származó) önironikus kicsinyítő definícióit, inkább emberi magatartásnak, mint költői műfogásnak jellemzéseként. Bertók mindig a bizonyult lélek finom érzékenységével, a modern költő összetett szemléletével figyelte és érzékeltette a személyesség és a tárgyaság fénytörésjátékát, egymásban való tükröződését. Egy régi verse *Az ember összefogószik* címet viseli, s máig az „ember” maradt számára az alany és a tárgy, beszéljen róla egyes szám harmadik vagy első személyben, vagy önmegszólító te-formában. Mostani korszakában kiváltképpen sűrűn és intenzíven foglalkoztatja az emberi gondolkodás módja, sajátossága, Jean Piaget könyvcíme szerint „az értelem pszichológiája”.

Tárgyválasztását inkább a lélektani érdeklődés erősödése határozza meg, mint az önéletrajzi szubjektivitásé. Az életkép vagy az anekdota (télre való szerszámok keresgélése a padláson, a pénztársor megválasztása bevásárláskor, a bosszankodó kételkedés: bedobta-e előző nap a levelet a postán) alig több fölcserélhető ürügynél, hogy a gondolkodó tudatot, a mozgásban lévő szellemet és működését megfigyelje, leírja. Nem annyira a tudást megalapozó logika törvényeire kíváncsi, hanem az asszociációkra és műveletekre, a működés folyamatára. Mintegy belevilágít, irányított önfigyelés alapján, az egyensúlyért küzdő, dönteni, ítélni akaró értelemben; fölismeri, hogy az eleven szellemben csak „mozgó egyensúly” lehetséges, az ellentmondás kikerülhetetlen; ismét Piaget-ra hivatkozva: „a gondolkodásnak mindig megvan a szabadsága a kitérőkre, az elkalandozásra... s minél aktívabb és mozgékonyabb a gondolkodás, a kitérők annál nagyobb szerepet játszanak benne, ámde a keresés végső tagját csak egy állandósult egyensúlyi rendszerben hagyjuk változatlanul.” A kitérők és ellentmondások közt hánykolódó gondolkodást hozza érzékletes közelségbe költészete nagyító lencséjével Bertók, még zsánernek álcázott szövegekben is: „Toporog, sziszeg, előre-hátra / húzogatja a bevásárlókocsit, jobbra- / balra tekintget,” – az életkép a dönteni-nem-tudás útvesztőjének metaforája, s máris benne vagyunk a gondolatok ágbogasan vagy gyökérszerűen indázó sűrűjében (*Mintha az élete*). Ennek a gondolkodáslelektani érdekű objektív lírának a jellemzésekor bármelyik versbeli gondolatmenet, eszmeifutam rekonstruálása, más szavakkal való értelmezése, tömörítése mesterkéltnek, elégtelennek bizonyul. Mi a „tartalma”, „miről szól” például a kötet címadó *Valahol, valami?* Megválaszolhatatlan kérdésekkel vívódó elme működésének röntgenképsorozat-szerű ábrázolatát nyújtja. A *Köszönni kellene* sem az öregek előtti tisztelgés erkölcs- és illetanát tolmácsolja, hanem érvek és ellenérvek végtelen csatáját: eldönthetetlen belső vitát szuggérál és jelenít meg.

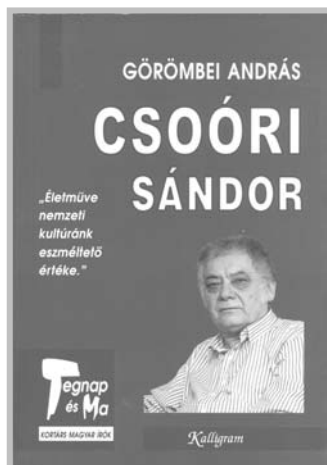
A szonettkorszak utáni Bertók-líra nem kizárólagos, de folyamatosan alakított, több változatban megvalósított, eredeti, kiérlelt újdonsága kétségtelenül az a rímtelen szabadvers-típus, amelynek eddigi eredményei a *Valahol, valami* kötetben, főleg harmadik ciklusában összegeződtek, és forrtak össze egy meghatározható, jól körülírható lírai gondolkodásmóddal és ars poeticával. E versek a gondolkodás dinamikájának bonyolult koordinátarendszerét szemléltetik, íráskéjükben is felismerhetően „számítalan elbizonytalanító effektussal, sortöréssel, közbeszúrt kérdéssel ellenpontozzák a gondolatmenet fő vonalát.” Keresztesi József onnan eredezteti az általa így leírt poétikát és stilisztikát, hogy Bertók „egyfajta poétikai matatótapasztalatban oldja föl a bizonytalanságot, amely „abból a belátásból táplálkozik, hogy az igazság csak megközelíthető, nem felmutatható”. A bizonytalanság feloldásának fogalma helyett talán óvatosabb szinonima kíváncsné ide Bertók jövőképeiről, perspektívasejtéséről, de hogy a világban és a tudatban hódító káosz fölismerése nem szakította el a bizalom apadó vagy lapangó forrásaitól, azt a költészet folytonosságába vetett hitről árulkodó alluzív utalásai, a versmondát csiszolásában elért vívmányai, a gondolat áramlásának szenzuális ábrázolásai tanúsítják. „A nagy ügyek (a világ ismételt megváltása, s a / hasonlók) nem ingerlik már” – így jellemzi hasonmását, a *Fölmegy a padlásra* hőstét, de szerény és hiteles meggyőződéssel hozzáteszi: „Úgy látszik, / hosszabb távon, ha odafigyel kitágul a pillanat, (...) csak / folyton-folyvást rendet kell rakni maga körül, / hogy a rendkívülinek maradjon helye, még ha / tudja is róla, hogy csinál majd magának.”

Csűrös Miklós

Az első Csoóri-monográfia

Úgy gondoltam, hogy leginkább ez a tárgyszerűen tényközlő cím illik most ide, hiszen nemcsak szomorú hiány, hanem szinte szakmai szégyen is volt, hogy az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb és legfontosabb alkotójáról idáig nem jelent meg részletesebb pályakép, pedig az ezredvégen egyre több élő alkotóról készült kismonográfia vagy azt előkészítő könyvterjedelmű bemutatás. Csoóri Sándor nemzedéktársai közül Kiss Ferenc lett volna a leginkább hivatott arra, hogy az első monográfiát megírja, őt azonban súlyos betegsége megakadályozta abban is, hogy ezt a munkát elvégezhesse. Csoórral foglalkozó tanulmányai egy karcsú könyvben ugyan megjelentek 1990-ben, ám ezek legfrissebb írásai is a nyolcvanas évek elejéről valók. Mindazonáltal időtállóan érvényesek ma is. Görömbei András monográfiájában nem csupán tisztelgés, hanem szükségszerű szakmai eljárás is, hogy a szakirodalomból legtöbbször, szembeötlően kiemelve Kiss Ferencet idézi. (Harmincszor, s mindenki mást egymásjegyű mértékben.) Alszerénység lenne nem említeni, hogy magam is elkövettem az idők során kis kötetnyi írást, s ezek összegyűjtve is megjelentek az alkotó hetvenedik születésnapjának tiszteletére (*A nemzet rebellise*). Bizony magam is gondolkoztam azon, hogy hozzálatok egy Csoóri-monográfia munkálataihoz, s akkor tettem le erről, amikor megtudtam, hogy Görömbei András már dolgozik ezen a témán. Jó kezekben tudtam a feladatot, s az eredmény igazolta előfeltevésemet. Magam pedig egy hasonlóan fájó hiánnyal birkózhattam meg, amikor megírtam az első Kormos István-monográfiát. Kortárs íróról monográfiát írni 1945 után sokáig elképzelhetetlen volt. Eleinte a szakmának is konszolidálódnia kellett volna, ehelyett azonban jött a bolsevik diktatúra, s az csak a hatvanas évek második felére szelődött meg annyira, hogy érdemben lehessen foglalkozni akár kommunistaként számon tartott írókkal is. Emlékezhetnénk rá, hogy az 1966-ban indult *Arcok és vallomások* sorozat első két kötete Lengyel Józsefet és Illés Bélát mutatta be, majd sorra olyan alkotók jöttek, akik vagy régóta klasszikusok vagy nemrég megholtak voltak, míg nem a hetvenes évek elejére helyet kaphatott még életben Németh László, majd Déry Tibor is. Az Akadémiai Kiadó *Kortársaink* sorozata

1972-ben indult, s első három kötete Váci Mihályt, Benjámint Lászlót és a vitathatatlan klasszikus Szabó Lőrincet mutatta be, az utóbbit Rába György kiváló művével. Vácit és akkor már ismét Benjámint is kommunista költőként tartották számon, s talán részben Szabó Lőrincet ellensúlyozandó volt célszerű velük indítani az MTA Irodalomtudományi Intézetének gondozásában készülő sorozatot, amelyet Béládi Miklós és Juhász Béla szerkesztett, a lehetőségek határáig elmenően nyitott szellemiséggel. (A sorozatot 1992 óta a Balassi Kiadó gondozza, Rónay László szerkeszti, aki már Béládi Miklós halála után átvette az ő feladatkörét.)

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2003
287 oldal, 1600 Ft

Amikor 1975-ben a *Kortársainkban* Sánta-kismonográfiám megjelent, az író 48 éves volt. Akkor nem gondoltam bele, csak mostanában tűnik fel, hogy e sorozat minden szerzője jóval idősebb volt, mire elkészült a róla szóló munka. (A kivétel Váci Mihály lehetne, ha megélhette volna a könyv megjelenését, ő is 48 éves lett volna.) Pilinszky 56, Sütő András 59, Weöres Sándor, Juhász Ferenc 65 éves volt, mire a monográfia megjelent. Ebben persze sokszor nem a sorozat szerkesztői voltak a hibásak, hanem a munkájukat késve vagy egyáltalán el nem készítő irodalomtörténészek. A megírhatatlanság évtizedei után kialakult tehát egy rossz hazai hagyomány, amely szerint kényelmesebb – célszerűbb? szakmailag jegyzetesebb? – teljes életművekkel foglalkozni, mintsem pályájuk derekánál tartó alkotókkal. Az évtizedek során csökkentek ugyan a hiányok, de az életművek közül sok ma is csak várja azt, aki feldolgozná. Az időközben lezárult pályák közül szükség volna például Bertha Bulcsu, Cs. Szabó László, Darvas József, Gion Nándor, Kardos G. György, Orbán Ottó, Ratkó József, Szabó István, Szécsi Margit munkásságának monografikus tárgyalására. A köztünk élő alkotók közül pedig most csupán 65 éven felülieket sorolva: Agh István, Csukás István, Csurka István, Fejes Endre, Hubay Miklós, Kertész Ákos, Lator László, Lászlóffy Aladár, Lázár Ervin, Rába György, Szakonyi Károly, Szilágyi István pályaképe hiányzik. Csoóri Sándoré szerencsére már nem.

Görömbei András könyve a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó *Tegnap és ma* című, Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett sorozatában jelent meg. Ez a sorozat 1994 óta létezik, s a Csoóri-monográfia a 23. kötete. Csak olyanokkal foglalkozik, akik a huszadik század második felének alkotói, a legkorábbi születésű szerző Otlík Géza (1912). Erthetően a valóban kortárs, élő alkotók kerülnek nagyobb számban tárgyalásra. Jól szerepel a középnemzedék: ha jól számolom, eddig kilencen vannak, akikről ötven-, sőt negyven valahány esztendő korukban jelent meg könyv. A könyvheti három még újabb monográfiát is figyelembe véve, s nem feledve a sorozatszerkesztés nehézségeit, a *Tegnap és Ma* kapcsán szembeötlő hiányokról korai lenne még beszélni, inkább talán az állapítható meg, hogy a *Kortársaink* és a *Tegnap és Ma* hasznosan egészítik ki egymást. Az utóbbiban idáig három olyan munka jelent meg, amelynek szerzőjéről készült korábban könyv a *Kortársaink* számára (Sütő András, Nagy László, Pilinszky János), az adott életművek jelentősége azonban további munkákra is igényt tarthatna.

Meggyőződésem, hogy az irodalomtörténésznek és tárgyának – vagyis az írói életműnek – egymásra kell találnia. Egy olyan kiváló szakember, mint Görömbei András nyilván bármelyik klasszikus vagy kortárs alkotóról tud érvényesen szólni, egy monográfia megírásához azonban bensőségebb viszony szükséges. Olyan hosszabb befogadói-értelmezői kapcsolat a művekkel, amelynek során a pusztán megértés mellett meghatározó mértékű azonosulás is kialakul mind az életmű szemléletét, mind poétikáját illetően. Görömbei András eddigi köteteiben nyolc tanulmányt, esszét találhatunk Csoóri Sándorról, a legrégibbi 1975-ös keltezésű. Ő szerkesztette a *Tanulmányok Csoóri Sándorról* testes gyűjteményét is (1999). A találkozás azonban még régebbi: a hatvanas évek derekára, a debreceni diákévekre visszavezethető. Egy formálódó tudósi pálya első lépéseitől ível tehát a jelenkorig az ugyancsak formálódó életművel való szembesülés. Közben a személyes kapcsolat is elmélyült: köztudott, hogy a *Hitel* szerkesztőségében 1992 óta együtt dolgoztak. Téved azonban, aki ebből arra következtetne, hogy Görömbei könyve terjedelmes baráti panegirikusz. Nem, monográfia ez a javából, bár barátságos hangvétellű, és minden lényeges elemében elismerő. Méltató szavai azonban mindig elemzéssel alátámasztottak. Csoóri Sándorról monográfiát írni ne-

hezebb a szokásosnál. Az még inkább csak formális indok lenne, hogy sokat dolgozó művész: a bibliográfia tanúsága szerint ez idáig 43 kötete jelent meg a válogatásokat, gyűjteményeket is figyelembe véve. Az már sokkal komolyabb szempont, hogy sokműfajú alkotó: a líráival egyenlő súlyú esszéírói munkássága, s emellett szociográfiát, szépprózát, publicisztikát, filmforgatókönyveket, beszédeket is írt. Továbbá: nemcsak alkotó, hanem közéleti ember is. A Kádár-kor ellenzékének egyre központibbá, megkerülhetetlenebbé váló alakja, akire Illyés Gyula halála – 1983 áprilisa – után mind egyértelműbben hárult a nemzeti költő egyre lehetetlenebb – s egyébként Illyés által sem jókedvvel viselt – feladatköre. Sajátos módon ez a társadalmi helyzet és feladat 1990 után sem vált könnyebbé. Míg a nyolcvanas években a mértékadó nem hivatalos közvéleményt formáló áramlatok szinte szövetségesek voltak a nemzeti szempont dinamikus érvényesítésének szükségességében az ország dolgait illetően, addig ez a helyzet a kilencvenes évekre radikálisan megváltozott. A szövetség érthető: a Szovjetuniótól és rendszerétől való elszakadáshoz igen hatásos érv a nemzeti függetlenség eszméje. A kommunisztikus globalizáció ideáját azonban a piacgazdaságé váltotta fel, s a hetvenes évek pesti szóvicce most vált igazán időszerűvé: a világ proletárjai helyett a villák proletárjai egyesültek. A marxizmus azt hirdette, hogy a kommunizmus világában majd mindenki a képességei szerint fog dolgozni, s a szükségletei szerint részesül a teljes bőséggel megtermelt társadalmi javakból. A mai piacgazdaság változatlanul azt próbálja elhitetni, hogy mindenki a maga szerencséjének a kovácsa, vagyis: bárki fölkapaszkodhat az uborkafára, gondmentes villalakó lehet. A szerencsét az egész földkerekségen lehet keresni, s aki nem találja, magára vessen. A szocialista táborban másodrendűnek tartották a nemzeti hovatarozást, de azért mesterségesen is elzárták egymástól a táborlakó nemzeteket, népeket. Szándékuk ellenére ezzel is segítettek megőrizni a nemzeti másság tudatát és öntudatát. A nemzeti hovatarozás manapság is másodrendűnek számít, bár más érvrendszerrel. Kötelező, s helyesen a nyelvi, a kulturális, a vallási, az életmódbeli másság iránti tolerancia, ám a globalizáció híveinek szemében szegyenletes maradiság a magyarságtudat hangsúlyosabb megvallása, értékeinek védelme. Szinte automatikusan megkapják ezek a törekvések s elítélő hangsúllyal a jobboldali, a konzervatív minősítést. Kapott Csoóri Sándor még ezeknél sokkal megalapozatlanabb és bárdolatlanabb támadásokat is, olyanokat, amelyekhez képest a Kádár-korszak bírálatai irodalompolitikai mézes-mázos szirénhangok voltak. Vagyis Csoóri Sándor, a közéleti ember a kilencvenes évek antagonisztikus politikai csatáinak metszéspontjába került. S mivel ehhez az évtizedhez még koránt sincs történelmi távlat, igencsak józannak kell annak lennie, aki feltérképezésére vállalkozik.

Valljuk be, az emberiség legalapvetőbb sorskérdése az, hogy megmarad-e. S a létezés távolabbi jövője nehezen képzelhető el egynyelvű, egykultúrájú tömeggel, hacsak nem néhány milliónyira apad a Föld lakóinak száma, ami csakis egy katasztrófa után képzelhető el. Az egyes nemzeteknek, nyelveknek is alapvető sorskérdése az, hogy megmaradnak-e. Ha nem, az emberiség is végveszélybe kerül. Nyilván nem a nemzetek pontos száma a meghatározó. De amelyik már van, esetleg ezeréves hagyománykinccsel, annak pusztulása értékvesztés, radikális fogyatkozása tragédia. Sokan megírták már, hogy a magyarság megmaradása valóságos csodája az európai történelemnek. Csoda történt az első évezred végén, amíg eljutottunk az államalapításhoz, s csoda a második évezred közepétől kezdve, Mohácstól, azzal, hogy az országot évszázadokra elvesztve is meg tudtuk őrizni a nemzetet, a nyelvet, a kultúrát. Minden valaha volt magyar ember emléke növeli a felelősségünket a megmaradásért. Természetesen ez

nem a nemzethalál közeli rémképével való viaskodást jelenti, mert bár egyelőre megállíthatatlanul fogyatkozik a magyarság létszáma, nem ez a legfőbb gond, hanem a magyarságtudat sorvadása, szétporladása. Ezzel néz szembe évtizedek óta Csoóri Sándor, s nem tölthette el jóérzéssel, hogy amikor ezt a magyarságtudatot ápolja, mintha tengerbe hordana rocskával vizet, oly kevés az eredmény.

Miért kell minderről részletesebben szólni? Azért, mert talán ennyiből is kitetszik, hogy Csoóri Sándor világképével foglalkozva voltaképpen az újkori magyarság minden gondja-baja terítékre kerülhet, de a huszadik század történelméé, szellemi életéé, irodalmáé mindenképpen. Mindebben otthonosnak kell lenni tehát annak, aki ezzel az életművel foglalkozik.

Nyilvánvaló így is az, hogy a sorozat adta terjedelem, a mintegy 250 oldal nem eleendő a következetesen részletesen kifejtő tárgyalásmódra. Görömbei Andrásnak tehát előzetesen meg kellett terveznie a mű szerkezetét, eldönteni a terjedelmi arányokat. Az 5 oldalas bevezető után a líra összesen 96, az esszé 115, a széppróza, a film 34, végül az életrajz, a bibliográfia, a fotó 33 oldalnyi helyet kapott. Ami ebben a leginkább szembeötlő, a líra és az esszé közötti arány. Görömbei András szándéka magától értetődően az, hogy az esszéírói teljesítmény rendkívüliségére, a korszakban egyedülálló voltára fokozottan felhívja a figyelmet, s ez a tárgyalásmód kiegyensúlyozottságával és alaposságával sikerül is neki. A monográfia nem tesz minőségi különbséget az életmű lírai és esszéírói vonulata között, s ezzel a magam részéről messzemenően egyetértek. Olyasféle álvita volna ez, mintha azon merengénénk, hogy Kosztolányi Dezső lírai vagy epikai művei a jelentősebbek-e. Mégis, szükséges számot vetni azzal is, hogy Csoóri Sándor költészetének rangját nem mindenki látja akkorának, mint a monográfus. S a visszafogottabb terjedelem talán nem mindig elégséges az ilyen olvasók meggyőzésére.

Felfogásom szerint minden lírai életmű egyenetlen színvonalú, mert nem lehet mindig remekműveket írni, s ez alól még a legnagyobb ellenpélda, József Attila sem mindig kivétel. A költőket tehát hangsúlyozottan java munkáik alapján kell megítélni. Ezt teszi Görömbei András is, ám e sorozatban nem kapott teret arra, hogy – mint Nagy László-monográfiájában – legalább tucatnyi verset kellő részletességgel elemezhessen. Lett volna erre hely, ha Csoóri Sándor csak lírikus lenne, de ő – szerencsénkre – nem csak az.

Görömbei Andrásnak, dacára a kényszerű önkorlátozásnak, sikerült a Csoóri-líra eddigi legteljesebb és legmélyebb bemutatása. Megalapozottan érvel amellett, hogy Csoóri Sándor idősebb költő-testvéreinek, Nagy Lászlónak, Juhász Ferencnek, Pilinszky Jánosnak az ötvenes években végrehajtott lírai forradalmi után is lehetséges olyan érvényes költői utakat feltárni és bejárni, amelyek a magyar hagyománykincsel nem szakítanak radikálisan, azaz nem válnak se neoavantgárdá, se posztmodernné. Hozzátehetjük, hogy ennek nem Csoóri az egyetlen képviselője, hiszen említhetnénk Orbán Ottót, Agh Istvánt, Bella Istvánt, Utassy Józsefet s még másokat is. E bővíthető névsorban azonban mindenképpen Csoóri Sándor az első: ő a hatvanas évek közepére megteremtette azt a költői világot, formanyelvet, amely összetéveszthetetlenül az övé.

Görömbei András elemzéseinek kiindulópontja, hogy ez a líra érett korszakában a bartóki versmodell alapján szerveződik. Alapelve, ebből is következően, etikum és esztétikum feladhatatlan egymásrautaltsága. Típusát tekintve látomásos-metaforikus. Nagyfokú személyesség hatja át és erős indulat, az egyes művek közérzetverseknek is nevezhetők. Erdemes idézni az egyik summázó bekezdésből: „A versek üzenete, mondanója valamiféle egzisztenciális hangoltság, léthangoltság. A verset nem a lineáris ér-

zelemfolyam, nem is az egyenes ívű gondolat vagy az egységes hangulat szervezi, hanem a sokszor rendkívül sokféle elemből teremtett atmoszféra. Csoóri Sándor lírai énje sok árnyalatú, rapszodikus és elégikus hangoltság végleiteit is egymáshoz kapcsolja. Képvilágának elemei egyszerre származnak az archaikum különféle rétegeiből és a paraszti gyermekkor gazdag természetélményéből, illetve a modern költő világra való nyitottságából. Az új Csoóri-vers olyan összetett atmoszférájú, olyan gazdag rétegzettségű, hogy fogalmi nyelven szinte megközelíthetetlen, hiszen lírai funkciója éppen a másként kimondhatatlan lelki atmoszféra érzékeltetése, sugalmazása. Ez a modern vers a szójelentéssel szemben a szavak mágikus hatását részesíti előnyben, de ebbe a szómágiába már belekapcsolja a lírai személyiség történelmi tapasztalatait és a szójelentés tartalmait is. A szóelemekhez tehát világok kapcsolódnak.” (134–135.) E jellemzésből – a monográfia egészére érvényesen – a következő kulcsfogalmakat kell kiemelnünk: léhangoltság, összetett atmoszféra, rapszodikus és elégikus jelleg, archaikusság, történelmi tapasztalatok, szómágia, gazdag rétegzettség. Egy más helyen Görömbei García Lorca duende-fogalmát vonja be az értelmezésbe: „Ez a legjobb Csoóri-versekben a maga titok voltában ölt testet a látomásos képi kifejezésben.” (113.)

Ez a fajta látomásosság is elvezet tehát nemcsak a szómágiához, hanem a tágabb értelmű mítoszisághoz. Nem olyan mértékben és módon, mint García Lorcánál vagy Nagy Lászlónál. Csoóriét én józan mítosziságnak nevezném: tárgyiasabb, a képzelet számára látványszerűbben követhető. Nagy László mítosziságát archaikusnak tartom, „ázsiaiibbnak”, Csoóriét „európaibbnak”, görögség utáninak. Ez persze nem értékminősítés, csupán leíró jellemzés. Mindenesetre a duende fogalmának bevezetése a Csoóri-líra értelmezésében nagyszerű találat. E fogalom villámfényében magam úgy éreztem: többet, jobban értek Csoóri költői világából.

Az első Csoóri-monográfia alaposabb bemutatásához hosszabban illene szólni az esszéiről munkásság értő elemzéséről. Arról, hogy Görömbei András szerves egységben látja a lírai és az esszéiről termésből kibontakozó világképet. Nincs tehát ellentmondás, nincs ütközés sem a szemléletben, sem az esztétikai értékben. Kellő tárgyalást kap azoknak a szellemi hatásoknak a taglalása is, amelyek szinte végigkísérik a pálya ívét. A legfontosabbak: József Attila, Ady Endre, Németh László, Illyés Gyula és Nagy László. Ez az elemzés sorrendje is, s az élen a mintegy tíz oldalas József Attila-i hatástörténet a tárgykörnek módszertanilag is példaértékű bemutatása.

A *Tegnap és Ma* sorozat köteteihez szervesen hozzátartoznak a kötet végén a fényképek. Ezek száma – jelenleg 30 – elismerést érdemlő. A vizuális kultúra jelenlegi szakaszában nemcsak a költői képeknek, hanem fényképeknek is szerepük van. Akit láthatunk is, azt talán jobban megértjük. Sajnos a fényképek nyomdai kivitelezése feltűnően gyenge, elmosódottak, maszatosak, s így nem tudják a kívánt célt elérni. Az viszont örömteli, hogy a címlap színes fotója után az első oldalon közlik az utóbbi években híressé is vált Tóth Sándor egykori grafikáját a gimnazista Csoóri Sándorról

A monográfia egy olyan alkotót mutat be, akinek az emberi teljességre és a szabadságra való törekvés a legfőbb célja, aki nem választja szét az etikumot és az esztétikumot, akit foglalkoztatnak a nemzeti sorskérdések, aki ma is azt vallja, hogy az irodalomnak küldetése van. Mindezzel a magyar irodalom hatalmas folyamának szerves része. Miként a címlapra is kiemelt zárómondat megfogalmazza: „Életműve nemzeti kultúránk eszméltető értéke.”

Vaszy Géza

A közös nevezett

JÓKAI ANNA: APOKRIF IMÁK. ELMONDJA A SZERZŐ

Ritkán történik meg velünk: valaki beszél hozzánk, mi mégis mintegy kihallgatjuk szavait. Vagy éppen tökéletesen magunkra érthetjük, amit önmagának mond. Azért szólhat hozzánk ebből a bensőségből, mert végül is – azaz eredendően – nem szólít meg, következésképpen nem is akar rábeszélni semmire, nem toboroz, és nem riogat: valóban a magáét mondja, csakhogy ez a „magamondás” törvényszerűen egyetemes. Nem minket szólít meg – nincsen ám célközönsége –, hanem azt, amiben mindenki osztozhatik. Azt azonban igen, azt nagyon is szem előtt tartja. Jókai Anna előbb az örök érvényű szellemi igazsághoz fordul, majd töprengései rendjében egyszerre beszél róla és hozzá. Kihallhatjuk „imáit”, és részesei lehetünk egy beszélgetésnek. Olyannak, mely bár technikailag egyoldalú, mégis újra meg újra megadja – nekünk is – a szót.

Az írásmű a papíron álljon helyt önmagáért – szokott zsörtölődni e sorok írója versek-prozák előadásain láttán-hallatán, és még a szerzői recitációkat is gyanakvással fogadja. Hány- meg hányféleképpen rontja el az író, a költő saját szövegét! – kiált fel néha; pedig az „elrontás” itt természetesen értelmezést, szükségképpen egyoldalú vagy egyirányú értelmezést jelent. Nos, Jókai Anna hangján ezek a szövegek inkább visszahelyeződnek valamely eredetiségbe, semmint másodlagos *elhangzássá* válnának. Megtörténik a visszalényegülés mégpedig a talán legritkább fajtából: az eleve szó- és hang-ízű, az eleve beszédhangú nyomtatott szövegek – amelyek oly sokféle vizuális, tipográfiai eljárással utaltak erre a szó-, azaz *hang*beliségre – csakugyan hanggá és hanglejtéssé, beszéddé és beszédnyomatékká válnak. Azt hinnők, így természetes; pedig nem az. Bár éppen Jókai Anna lényétől és alkotó (azaz gondolkodó) habitusától igen távol áll mindenféle teljesítményelv, ezt így mégis ő érte el – ami lemezről felhangzik, az az ő munkája.

Az *Apokrif imák* korongja arra vár, és arra int, hogy maradjunk magunkra vele, mint egy szép szonátával, érett és nyitott személyiségként hallgassuk – külön-külön, magunkban – a lényegbevágó, az életünk létbeli és etikai alapjaira kérdező és válaszoló üzeneteket. Az imádság nem kinyilatkoztatás. Jókai Anna nem véti el a pozíciókat, ő mindenkor a maga nevében beszél: ez a legtöbb, amit igazságaért, igazságaiért tehet – amelyekért nem mellékesen itt küzd meg, itt és most, a fülünk hallatára. Beszéde, hanghordozása jólesően nélkülözi a szószéki retorika hatásformáit: nem hízeleg, nem átkozódik, nem szellemeskedik, nem gúnyolódik – nem temet és nem dicsér se cézárt, se cézárnak készült. A maga elé mondott szó hitelét te-

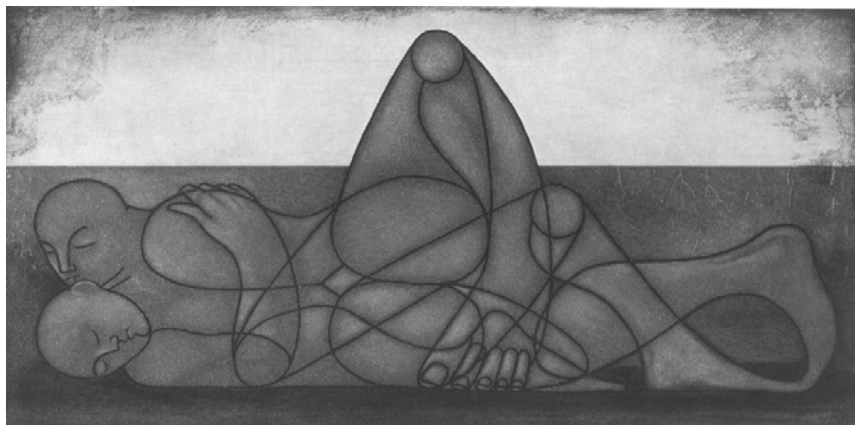
Hungaroton Records Ltd.
Budapest, 2002
Hungaroton Classic – CD

remtette meg a stúdióban is: ennek is van heve, szenvedélye – ennek van csak igazán –, de ebben a szenvedélyben maga a személyiség lobog, nem hatásgépezet zörög.

A kilenc szöveg többségével *A töve és a gallya* „Apokrif imák” című ciklusában ismerkedhettünk meg nyomtatásban, néhány darab viszont az utóbbi évek termése. Közös vonása mindegyiknek a történelemre irányított metafizikai meditáció, az egyéni és kollektív felelősség egyszerre megértően árnyaltos és következetesen szigorú számbavétele (ez a bizonyos „kollektív” persze csak az „egyéni” meghosszabbítása lehet, szerencsés esetben). Összefogja ezeket a darabokat a sajátosan Jókai Anna-i műfajközöttség is: a versszerűség nyomatékos jelenléte, valamint a litánia és a drámai kórus, a monódika és a zsoltár elvegyülése az esszéprózával. A papíron a szimmetrikus szerkezetek sorozatokban épülő gondolatritmusát a „látható nyelv” eszközei jelenítik meg, ám a szerző *élő-szava* hangzó élménnyé teszi a ritmust. Nem csupán felolvassa műveit: itt ott váratlan nyomatékkal irányítja a figyelmet olyan részletekre, melyek az eredetiben (?) úgyszólván csak közbevetésként jeleződtek.

Ima a könnyű búcsúért – szól immár felejthetetlenül a régtől emlékezetes vallomás. De nemcsak erről a kivételesen telített szövegről, hanem a lemez egész anyagáról elmondható, hogy itt a megszólaltatás – a posztmodernizmus egyik kedvelt nézetével szemben – nem bontja fel, nem tagolja szét a művek világát a medialitás különmemű csatornáira, amelyek mögül hiányozna az egységes értelmezhetőség rendje. Ezek az „előadások” rátalálnak és rámutatnak a közös nevezőre. Ha legvégül szabad eljátszanunk a szavakkal, talán kicserélhetjük a „közös nevező” sztereotip fordulatát a *közös nevezett*-re. Jókai Anna írott vagy épp elmondott szavaiban éppen az a nyelvi tény és morális elszántság kapcsolja egybe az eltérő közegekre szakadt megnyilatkozást, hogy az (alap)szövegek – szó szerint vagy sugallattal, egyik vagy másik szóval – megnevezik a rend és a világterv ősokát és fenntartóját, mégpedig a közös (egyetemes) érvényesség hangnemében.

Bárdos László

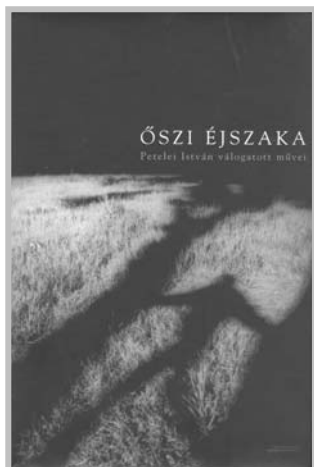
KORÁNYI GÁBOR: FEKŐ FORMÁTUM

Az újraolvasott Petelei

PETELEI ISTVÁN: ÓSZI ÉJSZAKA

A Pozsvai Györgyi által szerkesztett *Őszi éjszaka* a századforduló napjainkra méltánytalanul feledésbe merülni látszó szerzőjének, prózaíró kismesterének, Petelei Istvánnak az alkotásait kínálja fel (újra)olvasásra. E kötet megjelenése, mely legalább egy évtizedes várakozásnak tesz eleget, régi adóssága a szakmának és a könyvkiadásnak. Közismert napjaink irodalomtudományának azon törekvése, mely a századforduló irodalmának, legfőképpen novellisztikájának újraértékelésére irányul, hogy a „kánon pereméről” a színvonalának megfelelő helyre emelhesse az amúgy a Nyugatos nemzedék teljesítményéhez mérhető életműveket, vagy legalábbis életműszakaszokat, szöveg-együtteseket. E közel másfél évtizede tartó rekanonizációs folyamat ideje alatt megjelent valamennyi primer szövegkiadás és interpretáció hiánypótló volt, s a közérdeklődésre is számot tartott. Emlékszünk még a Csáth életműkiadás nagy sikerére, s vélhetőleg hasonló sorsa lesz a tavaly megjelent eddigi legteljesebb Lovik gyűjteménynek, de van jó válogatásunk a Cholnoky testvérektől és Tömörkénytől is. Am akadnak olyan szerzők is, akik a könyvkiadás és a szélesebb olvasóközönség számára még újrafelfedezésre várnak. Szerencsére Petelei már az előbbieket, s nem az utóbbiak közé tartozik.

Ha vetünk egy pillantást a Petelei-recepcióra, feltűnhet a művek iránti érdeklődés vertikális és horizontális egyenetlensége. Az életében nagyrabecsült szerző (emlékezünk csak pl. Schöpflin Nyugatbéli meglehangú kritikájára) műveiből halálát követően, 1910 után átlagosan két évtizedenként került kiadásra önálló válogatás. Az *Őszi éjszakát* megelőző utolsó kötet, *A tiszta ház* (1981) több mint 20 évvel korábbi, melyen kívül csupán a *Lobbanás az alkonyatban* (1955) és *A fülemüle* (1963) lelhető még fel esetleg egy-egy nagyobb könyvtár polcain. Feltűnő, bár nem meglepő az is, hogy a határainkon kívüli érdeklődés mindig nagyobb volt a kolozsvári születésű szerzőt és műveit illetően, mely nem csak azzal magyarázható, hogy szövegeit sokan mint a régió elbeszélését olvassák. Így aztán annak ellenére, hogy életében hét saját, mára már szinte hozzáférhetetlen válogatást publikálhatott, az azt követően eltelt majdnem száz évben ritka eseményszámba ment műveinek megjelenése, annak ellenére, hogy – nagyjából az irodalom- és kultúrpolitika köszönhetően – szilárdan tartotta magát a köztudatban.

Tekintettel e helyzetre túlzott optimizmusra enged következtetni annak a tanulmányának a címe („Az újra meg újra felfedezett Petelei.”), melyet Pozsvai Györgyi e lap hasábjain publikált 2002 augusztusában. E címválasztás első közelítésben azt sugallja, hogy az életmű jól reprezentált, s hogy a Petelei-prózapoétika recepciójával minden a legnagyobb rendben van. Am hamar eloszlanak az illúzióink, ha – akár e hivatkozott tanulmány mentén

Anonymus Kiadó
Budapest, 2002
273 oldal

– végiggondoljuk az életmű utóéletét, vagy számbavesszük a fent említett szövegkiadási problémákat, hisz az „újralfedezés” mindaddig csupán vágyalom maradt, amíg a művekhez való hozzáférés szinte lehetetlen volt. Persze a szerkesztő kijelentése vélhetőleg egy inter/paratextuális játék, s Dávid Gyula 1956-ban megjelent cikkére (Az újra felfedezett Petelei) alludál, s azon belül is annak következő gondolatára: „Nem egy íróval megtörtént már, hogy halála után írói hagyatéka a legellentétebb irányzatok keresztüzzébe kerülve, egymással ellentétes irányzatok áldozatává vált... – majd később így folytatja: *Petelei azonban túlélte értékelőit.*” Ez az idézet azért is érdekes, mert bár Dávid Gyula e sorai egy elfogulatlan, tisztán esztétikai kategóriákon alapuló közelítés igényét jeleni be, a gyakorlatban azonban cikke eléggé egysíkú olvasatot ad: a realizmus terminológiája felől közelít az életműhöz. Talán ez az előzmény (is) készítette Pozsvai Györgyit írásának címadására, mely egyben a kötet mottója is lehetne. Mindenesetre tanulmánya és válogatása – bár természetesen a kettő külön is kerek egész – egymást erősítve sokkal árnyaltabb Petelei képet tár elénk, mint bármely korábbi írás. A szerkesztő irodalomtörténeti és -elméleti, narratológiai, valamint esztétikai kutatásokat szem előtt tartó válogatása valóban a szerző műveinek újralfedezéséhez vezetett, és egyben új olvasatot kínált fel a közönség számára. Hisz e válogatásának nagy érdeme nem csupán az, hogy van, hanem hogy másként van: hisz a Petelei-ouvre legkülönfélébb pontjait, szövegeit veszi számba, talán nem is csupán a legjobbkat, hanem a legkülönfélébb poétikai eljárásokkal élőkét, s ezáltal lesz leginkább reprezentatív a gyűjtemény.

A kötetkompozíció – mint ez a szerkesztői utószóából is kiderül – elsősorban (irodalom)történeti szempontokat figyelembe véve alakult ki. Az *Őszi éjszakában* olvasható szövegek forrása az a szerző által szerkesztett hét gyűjtemény, mely még Petelei életében megjelent, s amely a Gyalui Farkas által közreadott poszthumusz *Elbeszélések I–II.* kötetével kiegészülve a válogatás gerincét adja. A novellák elrendezése elsősorban kronológiai szempontokat követ: az első kötetmegjelenések idejéhez igazodik, olyanmódon, hogy még az abból kiemelt novellák eredeti kompozícióját, könyvbéli pozícióját is megőrzi. Am a szerkesztő néhány olyan szöveget is felvett az *Őszi éjszakába* (pl. *Egy „kacsá” története, A Csulakok, Alkonyat*), melyek eredetileg kötetben nem jelentek meg, ám folyóiratbeli közlésüket alapul véve szintén kronológiai szabályok szerint kerülhettek be a válogatásba. E novellák felvétele a kompozíció előnyére szolgált, hisz általuk árnyaltabb képet kaphat az olvasó Peteleiről, mivel a tárcanovella humoros változatával nem is eredménytelenül kísérletező írói próbálkozásoknak (*Egy „kacsá” története*) lehet szemtanúja. Másrészt az egyes szövegtípusok elkülönítése által a novellák tartalmi és stílári jegyei is markánsabban rajzolódnak ki. A fenti példánál maradva: az újságírás természetét és a hírek alakulástörténetét karikírozó szöveget a kötet talán legtragikusabb, s egyben legjobban megírt elbeszélése, a *Máli* előzi meg. A szerkesztés talán e pontja tartogathatta a legnagyobb kihívást: ám Pozsvai Györgyi kiváló arányérzékkel találta meg a leginkább pozícióképes szöveget, hisz a drámai hangvétel fokozhatatlanságát belátva egy könnyedebb hangvétellű, humoros szöveggel oldotta fel a feszültséget. A kompozíció egészére egyébként is jellemző az ellenpontosító technika. A nehezebb fajsúlyú lélektani elbeszélések sorát meg-megszakítja a humor felé hajló tematika, sőt az egy műalkotáson belüli dichotómia is megfigyelhető (*A székek*), mely nemegyszer az olvasói elvárások automatizmusa ellen dolgozik.

A kötet hangvételét, miként az életmű legnagyobb részét is, a tragikum és a drámaiság esztétikai kategóriája határozza meg, így nem véletlen, hogy a lélektani és drámai novella két különböző alakvariánsa keretezi a kötetkompozíciót. Az *Árva Lotti*

konfliktusa a lélek belsejében zajlik: bár a megjósolt és életfogytig tartó reménytelen szerelem beteljesülésének látszata okozza a főhős halálát, azonban Petelei nem hagy kétséget afelől, hogy nem a novella zárlatában keresendő a tragikum, hanem Lotti önként választott sorsában, álmaihoz való patológikus ragaszkodásában. A drámai novellatípus legtisztábban – igaz helyenként balladisztikus elemekkel is gazdagodván – a külső konfliktusra épülő *Parasztiségyenben* jelentkezik, melyben a szerelmi indíttatású birtoklásvágy kergeti halálba a tisztességtelenség vádjával illetett Esztert. De hasonló konfliktust tematizál a *Máli*, *Az én szomszédom*, *Lobbanás az alkonyatban*, melyek hősei a Petelei-életműben is gyakran megjelenő különc figurák különböző és nagyon izgalmas alakmárait képviselik. A klasszikus novellaforma tökéletes variánsai e szövegek: az életút egy kiemelt mozzanatán, epizódján keresztül a múlt valamely tragikus pillanata vagy folyamata sejtik fel, mely által a figurák pszichológiailag is hitelesen ábrázoltá válnak. E novellák újraolvasásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a kontextust, melyben azok születtek. Szerzőnk – mint e kötetben közölt elbeszélései is jól mutatják – szigorúan ragaszkodott a novellaforma követelte zárt struktúrához. Ez két komponensből is adódik: egyrészt valamennyi e kötetben közölt szöveg folyóirat számára készült, s a tárcanovella szigorú, külső körülmények diktálta szempontjainak is eleget tett. Így a terjedelmi kötöttség megkövetelte feszes szerkezet, jelen esetben a csupán rövid jellemábrázolás a párbeszédeknek és a történeteknek rendelődik alá. Másrészt a lélektani- és drámai elbeszélések hasznára is vált ez a kötöttség, mert megóvta azokat a túlírottság veszélyétől. Petelei talán legjobb írásai a kihagyással élő, balladisztikus szerkesztésmódot követő, a drámai elbeszélés irányába közelítő novellák.

Filológiai érdekessége is van a kötetnek. Megtalálható benne a *Mezőségi út* című, eredetileg az Erdélyi Gazdasági Egyet pályázatára készült írás, mely a szociográfia műfajával kísérletező szerző reflexió-gyűjteményének eddigi legteljesebb, legpontosabb kiadása. Az OSZK kéziratából származó, teljes egészében közreadott szöveg töredékessége miatt elüt ugyan a kötet többi írásától, de ez nem zavaró, hisz nem töri meg a kötet sokszínűsége törekvő kompozícióját. S mindaddig, amíg az életmű kritikai kiadására várni kell, a leghasználhatóbb szövegvariáns. Szintén az irodalomtörténeti alaposságot dicséri az *Őszi éjszaka* jegyzetanyaga, mely a szerkesztői utószót követően az első kiadások részletes tartalomjegyzékét és forrását tartalmazza, valamint még egy kiegészítést, mely a tájnyelvi és régies szavak jelentését tisztázza.

Pozsvai Györgyi láthatóan az életmű egészét reprezentáló gyűjtemény elkészítésére törekedett. Kiváló arányérzékkel vegyítette az életmű klasszikusabb, ismertebb, de mégis kihagyhatatlan darabjait (pl. *Máli*, *Lobbanás az alkonyatban*, *Arva Lotti*) a kevésbé hivatkozott (pl. *Kakukkos óra*, *Az alku*) művekkel. S bár a szövegek elrendezése inkább történeti szempontok szerint alakult, a szövegválogatás a legmodernebb narratológiai, stilisztikai és szövegtani tapasztalatok figyelembevételét is mutatja. Azaz nem a Petelei-recepció különböző hullámaiban, időszakokban megjelent értékelésekhez, esetleg (kézi)könyv fejezetekhez kíván szöveggyűjteményül szolgálni, hanem egy olyan szövegválogatói olvasatot ad, melyből az derül ki, hogy ezen a század- vagy inkább „ezredelőn” is van aktualitása e műveknek, melyek a recensens szerint is kiállták az idő próbáját. Eppen ezért is szükséges volna a hiányzó Petelei kritikai kiadás megvalósulása, s az író prózapoétikáját újraértelmező monográfia megjelenése. Az *Őszi éjszaka*, valamint a számos részpublikáció (Tiszatáj, Palócföld, Iskolakultúra) ismeretében ezeket bizvást remélhetjük Pozsvai Györgyitől.

Rózsafülvé Zsuzsanna

„A Tisza-parton mit keresek?”

„Szeged számára a kultúra jelentheti a továbblépés legnagyobb esélyét”

BESZÉLGETÉS CSÚRI KÁROLY IRODALOMTÖRTÉNÉSSZEL,
A BÉCSI COLLEGIUM HUNGARICUM IGAZGATÓJÁVAL

A kultúra és a tudomány erősítése jelentősen hozzájárulhat Szeged vonzerejének növeléséhez, állítja meggyőződéssel Csúri Károly irodalomtörténész, aki 1999 óta a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója. A jeles kutató 1946-ban született, tősgyökeres szegedi, a JATE BTK német–angol szakán szerzett diplomát 1969-ben. Az egyetem német tanszékén kezdte pályáját, végigjárta a ranglétrát, és 1987-ben a német, majd 1993-ban a megalakuló osztrák tanszék vezetője lett. Közben 1991-től 1993-ig a giesseni egyetemen Humboldt-ösztöndíjas volt. Kutatási területe a századforduló irodalom- és kultúrtörténete, valamint a műértelmezés elmélete és módszertana. Könyvei, tanulmányai főként németül jelentek meg: így pl. *Texttheorie und Interpretation. Untersuchungen zu Gryphius, Borchert und Böll* (társszerző), *Die frühen Erzählungen Hugo von Hofmannsthals. Eine generativ-poetische Untersuchung, Zyklische Kompositionsformen in Georg Trakls Dichtungen* (szerkesztő). Néhány kötet magyarul is napvilágot látott: *Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből* (szerző), *Az elbeszélés értelmezésének stratégiái* (társszerkesztő), *Az egyszerű formák szemiotikája* (társszerkesztő). Oktatói munkásságát Apáczai Csere János-díjjal ismerték el.

Családi indíttatása, iskolai mennyire játszottak szerepet pályaválasztásában?

A Dózsa György Általános Iskola után a Radnóti gimnáziumba jártam, majd pedig a Ságvári gimnáziumban érettségiztem. Mint sokan mások abban az időben, a mi családnk is igen szerény körülmények között élt. Szüleim ennek ellenére biztosították a lehetőséget, hogy tanulhassak. Azt csinálhattam, amit igazán szerettem, nem próbálták rám erőltetni saját elképzelésüket és ízlésüket. Ennek na-

gyon örültem, de azért sokszor szégyelltem is magam. Láttam, hogy ők mindig dolgoznak, én meg csak az íróasztal mellett ülök és olvasok. Furdalt a lelkiismeret, és hogy némiképp kompenzáljam „semmittevésemet”, ötödikes koromtól kezdve minden nyáron elmentem dolgozni. Eleinte fizikai munkát végeztem, később, egyetemistaként, tolmácsoltam. Év közben esténként sokszor segitettem édesanyámnak a fodrászüzletben, egy-egy hétvégén meg apámmal voltam, aki szobafestést vállalt. Szüleim a továbbtanulás körülményeit teremtették meg számomra, a tényleges pályaválasztáshoz viszont gimnáziumi osztályfőnököm, Arató Ádám tanár úr adott indítást. Kiváló ember és nagyszerű némettanár volt. Én meglehetősen csendes, visszahúzódo gyerek voltam, ezért is marad örökre emlékezetes számomra, amikor negyedikes koromban komoly iskolai botrányba keveredtem.

Mi történt?

Különösebben nem érdekelt a politika, de Kennedy elnök meggyilkolása 1963 novemberében mindannyiunkat megdöbbsentett. Hirtelen ötlettől vezérelve néhány barátommal rövid megemlékezést tartottunk az iskolarádióban. Ennek igen súlyos következményei lettek. Az igazgatóságon óriási izgalom és idegesség támadt, az adást félbeszakították, s azonnal raportra rendelték valamennyiünket. Pedig semmi olyan nem hangzott el, amit a másnapi újságokban ne olvashatott volna bárki.

Mi volt a baj vele?

Talán egy kicsit meggondolatlanok voltunk és túlbecsültük akkori látszat-szabadságunkat. Tudtuk ugyan, hogy milyen politikai rendszer vesz körül, de akkor nem ez foglalkoztatott bennünket elsősorban. Fiatalok voltunk, éltük a gimnazisták mindennapi életét. Nem tudtuk, nem is tudhattuk, hogy az '56-ot követő megtorlások épp-hogy csak befejeződtek. Az iskola igazgatója nyilván többet tudott, mert nagyon megjegyedt. Hozzáteszem, nem bennünket féltett, hanem saját magát. Ezt „kihallgatásunkon” többször is nyomatékosan hangsúlyozta. Velünk pedig közölte, hogy továbbtanulásról ezek után ne is álmodjunk, s készüljünk arra, hogy könnyen Szibériába kerülünk. Lakcímünket fel kellett írunk, arra az esetre, ha keresne a rendőrség. Ma már persze mindezen mosolyog az ember, elég, ha csak a lakcím-leadásra gondolok, hisz minden adatunk megvolt az iskolában. Akkor azonban egyáltalán nem éreztem a jelenet abszurditását, féltem, dermesztő volt a légkör. Valahogy azért túljutottunk mindezen, a rendőrség nem keresett bennünket. A hírhedten szigorú gimnáziumban másnaptól az iskolarádió híreket, valamint rockzenét és friss nyugati slágereket sugárzott. Ez évekig így maradt, s a későbbi diákok aligha sejtették a nagyszünetek vidám perceinek valódi okát. Egyébként abban az évben a tanárok nem vehettek részt a negyedikesek szalagavatóján, és az iskolából is elmaradt. Alig ült el a vihar, egészen más okokból egy újságíró keresett meg. Interjút kért egy vitaindító cikkel kapcsolatban, amely a KISZ problémáival foglalkozott az Ifjú Kommunista című lapban. Az újságírót az iskolai KISZ és az állami vezetés viszonya érdekelte. Bár korábban a lap létezéséről sem tudtam, úgy gondoltam, hogy éppen a Kennedy-ügyben történtek miatt nem utasítom vissza a kérést. Az interjút egyik osztálytársammal és barátommal, Gergely Andrással – az ismert kiváló történésszel - közösen adtuk. Nem gondoltuk, de olyan lavinát indítottunk el, ami bennünket is majdnem maga alá temetett. Visszatekintve persze számomra sokkal fontosabb az, hogy ebből az időből datálódik immár egy életre szóló barátságunk is. A cikk megjelenése után az újság terjesztését az iskolában azonnal betiltották. Naponta kihallgatásra jártam a KISZ-tanácsadó tanárhoz, a szülői munkaközös-

ség elnöke pedig megpróbált rávenni, hogy hárítsak mindent Gergely András barátomra, minthogy ő értelmiségi családból származik, s amúgy is megbízhatatlan. Az igazgatótól „több radnótista diák” aláírással névtelen elítélő levelet kaptam. Később ajánlatot kaptam: még menthetem a bőrömet, ha írok egy részletes visszavonó nyilatkozatot, melyet azonnal közzétesznek az országos napilapokban. Amikor nemet mondtam, ismét azzal fenyegettek, hogy megakadályozzák továbbtanulásomat. Ezt nyomatékosítandó meghívták a gimnáziumba a rendőrség ifjúságvédelmi osztályának vezetőjét is, aki amúgy egészen más tematikájú előadásából hirtelen rátért a lényegre: néven nevezett, és minden összefüggés nélkül elítélte az interjúban kifejtett, egyébként nagyon is konzervatív nézeteimet az ifjúság szórakozási lehetőségeinek megoldásáról. Mindezt csak ízelítőül sorolom fel a „meggyőzés” akkor divatos módszerei közül. A cikkben egyébként, ha szabad így kifejeznem, nem volt „nem igaz szó”. Nyilván épp ez volt a baj. Szokatlan volt a nyíltság és őszinteség, az iskola vezetése nem volt rá felkészülve, nem tudta megfelelően „kezelni”. Erre utal az is, hogy az igazgató csak hónapok elteltével állt velünk szóba. Egy nagyobb testület elé citáltak, akik egy része városi pártbizottsági tisztviselő, s egyben a gimnázium óraadó tanára, vagyis az igazgató lekötelezettje volt. Rövid tanakodás után avantgárd fiataloknak bélyegeztek bennünket, s ez, jövőnket illetően, nem sok jót ígért abban az időben. Az ügynek közben híre ment a városban, és az Ifjú Kommunista olvasottsága jelentősen fellendült a városi könyvtárban. Az eset nagy hullámokat vert Szegeden, s alighanem ez volt az oka, hogy néhány héttel később váratlanul minden megváltozott, megindult központi rehabilitálásunk. Hirtelen példaképpé vált igazmondásunk, elhangzott, hogy hozzánk hasonló őszinte fiatalokra van szüksége az országnak. Megszűntek a támadások, de ekkorra már véglegesen eldöntöttük, hogy – alig három hónappal az érettségi előtt – át-megyünk a Ságvári gimnáziumba, s többé nem lépjük át volt gimnáziumunk küszöbét. Így is lett. A Ságváriban szívesen fogadtak, hisz mindketten jó tanulók voltunk, Gergely András barátom épp abban az időben szerepelt nagy sikerrel a TV „Ki miben tudós?” történelem-vetélkedőjén. Azt hiszem, ez volt az az időszak, amikor először érintett meg bennünket közelebbről a politika szele, s talán ezek alatt a hónapok alatt váltam az addig naiv gyerekből felnőtté.

Miért épp két nyugati nyelvszakot választott az egyetemen?

Ennek nem volt semmiféle politikai oka. Nagyon szerettem a nyelveket, a nyelvtanulás volt az igazi hobbim a gimnáziumban. A németet már a gimnázium előtt elkezdtem, az orosz kötelező volt, angolul, franciául és olaszul részben tanfolyamokon, részben magánúton tanultam. Sokáig nem tudtam, milyen pályára menjek, csak annyi volt biztos, hogy akármit is választok, az a nyelvvel lesz kapcsolatban. Először külkereskedelemre gondoltam, de mindig óriási volt a túljelentkezés és a matematika felvételi sem lelkesített. Végül a tanári pálya mellett döntöttem, a német természetesen adódott, mert németül tudtam legjobban, az angol szak pedig éppen abban az évben, 1964-ben indult újra Szegeden.

Kik voltak meghatározó tanárai az egyetemen?

Elsőként Halász Előd professzort említeném. Nála éreztem rá először az irodalom és az irodalomtudomány ízére. Nagy hatással volt rám, bizonyos értelemben ő indított el a tudományos pályán. Tudása, ironikus lényje jó ideig üdítő színfoltot jelentett számomra a meglehetősen szürke és középszerű, dogmatizmussal átitatott egyetemi világban. Angol szakon Hankiss Elemér és Szegedy-Maszák Mihály is tanított, ők ma is

szakterületük ismert, vezető tudósai közé tartoznak. Mindkettőjüknek sokat köszönhetek. Hankiss Elemér, korábbi elemzéseimet olvasva, ötödéves koromban meghívott az MTA Irodalomtudományi Intézetének egyik konferenciájára 1968-ban. Az ott felolvasott Kassák-dolgozat hozta meg számomra az első szakmai elismerést. Legtöbbet mégis két tanszéki kollegámtól és barátomtól tanultam, a fiatalon elhunyt Kanyó Zoltántól, valamint Bernáth Árpádtól. Nekik tartozom a legnagyobb hálával. Kanyó Zoltán a 60-as, 70-es években az egyik legkiválóbb szemiotikai és irodalomelméleti szakember volt. Abban az időben azonban sem Magyarországon, sem külföldön nem válhatott igazán ismertté, sőt arra kellett ügyelnie, hogy minél kevesebben tudják meg, mivel is foglalkozik. Bernáth Árpád barátom pedig, elfogultság nélkül mondhatom, a mai magyar germanisztika és irodalomtudomány egyik legjelentősebb képviselője. Azon kevés magyar irodalomtudósok egyike, aki nemzetközi mércével mérve is önálló és eredeti alkotott tudományterületén. Kezdetben egyébként mi hárman függetlenül dolgoztunk egymástól, s csak később fedeztük fel, hogy lényegében egy irányba tartunk. Ekkor hoztuk létre azt az irodalomelméleti kutatócsoportot, amely hosszú évekig a narratíva, a fikcionalitás, az irodalmi szövegmagyarázat elméleti, módszertani és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott. Egyébként mindannyian Halász professzor tanítványai és lelkes hívei voltunk, szívesen dolgoztunk volna vezetésével. Sokáig reméltük, hogy élére áll a csoportnak, de nem ez történt. Furcsa talán, de az a tény, hogy dolgozni szerettünk volna, nem talált örömteli fogadtatásra. Hogy mennyire nem, azt többek között egy közös irodalomtudományi kötetünk kisebbfajta kálváriája mutatta.

Mi volt a probléma?

A választ egy olyan rövid irodalomtudományi kitérővel kezdem, amely összefügg az ügy előzményeivel. 1972-ben, egy hosszabb lipcsei tanulmányutamon írtam egy dolgozatot, melyben Gryphius egyik szonettjét elemeztem. Ez volt az első olyan munkám, amelyben a generatív nyelvészet eredményeinek segítségével próbáltam modelálni egy irodalmi mű szemantikai szerkezetét. Az elemzés meghatározta későbbi munkáim szemléletét is. Ekkor éreztem először, hogy az egzakt tudományokhoz valamennyire hasonlóan az irodalmi értelmezés is képes lehet a problémák tudományos, azaz interszubjektív módon ellenőrizhető megoldására. Felülvizsgálhatóvá tehetjük az irodalomról szóló „beszédünk”, szigorúbban szólva: magyarázó „elméleteink” koherenciáját, ellentmondásmentességét, egyszerűségét és átfogó jellegét. Azaz tehetünk valamit a többnyire eklektikus, különböző szempontokat és módszereket egymással tetszőlegesen ötvöző eljárásokkal szemben, melyek az irodalmi interpretációk többségét jellemezték. Az is fontos volt számomra, hogy elemzésemben nem nyelvészeti, hanem irodalmi szempontból sikerült a szonett jelentésszerkezetét leírnom. Vagyis az „irodalmisság” nem hullott ki a formalizálás rostáján, amit annak idején némi joggal vettek hasonló közelítések szemére. És itt térek vissza a bonyodalmakhoz. Egy nyugatnémet kiadó felajánlotta, hogy szívesen megjelentetne egy kötetet ilyen típusú munkákból. Kérésemre Kanyó Zoltán és Bernáth Árpád kollegáim szívesen részt vettek a könyv összeállításban, hiszen maguk már régóta hasonló elméleti-módszertani kérdésekkel foglalkoztak. Egy nyugati országban történő publikáláshoz dékáni engedélyre volt szükség. Ezt meg is kaptuk Hajdú Péter professzortól, az akkori dékántól, s a könyv meg is jelent 1975-ben. A baj ekkor kezdődött. Voltak, akik úgy gondolták, hogy engedély nélkül publikáltunk, s ezért minden lehetséges fórumon fel is jelentetk bennünket. Mindehhez kapóra jött az is, hogy mindhármunkat egyedül a tudo-

mány érdekelte, s így írásainkban távol tartottuk magunkat az ideológiáktól. Ezért aztán gyorsan egy igen veszélyes antimarxista irodalomtudományi kötet szerzőiként bélyegezték meg bennünket, ami abban az időben igazán nem könnyítette meg számunkra az életet. Szerencsére a kar több vezetője, függetlenül funkciójától és politikai-ideológiai meggyőződésétől, mellénk állt, hisz világos volt számunkra, hogy csupán ürügyről, szakmai féltékenységről volt szó egy irodalomelméleti gondolkodásmód ellehetetlenítéséhez. A kedélyek megnyugodtak, a viharfelhők elvonultak fölülünk. Mégis, a tanszéken belül szított feszültség megmaradt, s az „eset” után mi hárman 1983-ig, mintegy nyolc évig teljesen elszigetelten dolgoztunk és tanítottunk. A személyi konzekvenciák sem maradtak el teljesen, igaz, csak közvetettek voltak: Kanyó Zoltán kandidátusként sohasem lehetett docens a német tanszéken, s csak hosszabb idő elteltével nevezték ki, amikor Vajda György Mihály vette magához az összehasonlító irodalomtudományi tanszékre. Az ürügyet ugyancsak antimarxistának bélyegzett, az MTA által egyébként magas pontszámmal elfogadott kandidátusi értekezése szolgáltatta az „egyszerű formák” elméletéről. Elég különös az is, hogy amiért nem lehetett docens a német tanszéken, minden további nélkül lehetett az összehasonlító irodalomtudományi tanszéken. Bernáth Árpád barátom pedig, akinek tudományos kvalitásaira már utaltam, kilenc évig csak könyvtárosként dolgozhatott a tanszéken. Engem az elmondottakon kívül közvetlen hátrány nem ért, munkámhoz azonban a továbbiakban semmiféle támogatást nem kaptam. Utólag mégis úgy gondolom, hogy ennek az időszaknak a próbatételei tanították meg velem igazán, hogy mit jelent, s mennyire meghatározó érték az emberi és a tudományos elkötelezettség.

Elméletük kialakításában mennyire volt jelentősége annak, hogy hozzájutottak a kortárs nyugati tudományos eredményekhez is?

Annyit szeretnék előrebocsátani, hogy az általunk kialakított irodalomtudományi elképzelés nem átvétele, nem lefordítása valamely nyugati elméletnek. Ez könnyen ellenőrizhető. Persze arról sincs szó, hogy ne tanultunk volna igen sokat a különböző külföldi irodalomtudományi iskolák eredményeiből. Itt is hangsúlyozni kell: távolról sem csak nyugati iskolákról van szó, hiszen a nyugati iskolák is alapvetően az orosz formalisták, a cseh strukturalisták és a lengyel integristák eredményeire építettek. Az irodalomelméleti munkák mellett főképp a generatív nyelvészlelet, a logikai szemantika, a szemiotika, valamint a rendszerelmélet gondolkodásmódja hatott ránk. Tény, hogy hosszú ideig ezek az eredmények csak egy viszonylag szűk, a szükséges nyelveket jól ismerő kör számára voltak hozzáférhetőek. Amikor a hatvanas-hetvenes években nyugaton felerősödött az irodalomtudomány „tudományosításának” elképzelése, számos olyan munka született, amelyek a formális tudományok elméleteit, modelljeit közvetlenül próbálták meg alkalmazni az irodalomtudomány problémáinak megoldására és az irodalmat, az irodalomtudományt a matematika, a logika, a nyelvészet, vagy a szemiotika nézőpontja alá rendelték. Mi más úton jártunk, hisz mindannyian az irodalom felől jöttünk, s világos volt számunkra, hogy melyek az irodalomtudomány tényleges problémái, tudtuk, mit kellene megoldani, s azt vizsgáltuk, miben és hogyan tudnának ebben az egzakt tudományok segíteni. Saját munkáim középpontjában mindig az állt, hogy miként lehetne általában és egyes művek esetében az „irodalmisság” rendkívül bonyolult és összetett kérdésének egyik, meglátásom szerint rendkívül fontos aspektusát, a művek „rendszerességének” mibenlétét megválaszolni. Azt a kérdést, hogy miért tekintjük az egyik szöveget irodalminak, s a másikat nem, és milyen

szerepet játszik ebben maga a szöveg, pontosabban a szöveghez rendelt világ(ok) rendszer-jellege.

Milyen hatása van ma az elméletnek, akadnak-e követői?

Az ország csaknem valamennyi egyetemén és főiskoláján vannak kollegák, akik valaha tanítványaink voltak, s akik munkáikban alkalmazták elméleti módszertani közéletünket. Természetesen valamennyien saját elképzelésük szerint alakították, módosították, fejlesztették tovább az egykor hallottakat, s ez így van rendjén. A tanszékeken készülő disszertációk többsége is a „lehetséges világokkal” fémjelzett szellemiséget képviselik. Az ismert, nem túl kedvező körülmények miatt mégis általában azt éreztük, hogy külföldön népszerűbb az elméletünk, mint idehaza. Bernáth Árpád is, én is igen sok vendéglőadást tartottunk német és osztrák egyetemeken, több félét is, és vendég-tanárok voltunk, számos konferencia rendezői illetve előadói voltunk, s a kutatói ösztöndíjakat is felhasználtuk elképzeléseink megismertetésére. Cikkeink többsége is német nyelven jelent meg. 1991-93 között Humboldt ösztöndíjas voltam a giesseni egyetemen, ekkor kezdtem el komolyabban foglalkozni a zseniális osztrák költő, Georg Trakl költészetével. Azt szerettem volna megmutatni, hogy elméletünk nemcsak narratív, hanem lírai szövegek szemantikájára is alkalmazható. Mintegy tíz német nyelvű tanulmányom jelent meg eddig Trakl műveiről, s csaknem elkészült már egy átfogó monográfiám is költészetéről, amikor felkérést kaptam a Collegium Hungaricum igazgatói tisztségének betöltésére. Azóta egy kicsit megtorpant ez a munka: egy egészen más jellegű, de hasonlóan érdekes és teljes embert kívánó feladat váltotta fel. A könyv megírásáról persze semmiképpen nem mondom le, csupán egy időre elhalasztom. Visszatérve a kérdésre, ami a követőket és az általunk képviselt szigorúbb elméleti irányzat jelenlegi helyzetét illeti: amellett, hogy sokan osztják ezeket a nézeteket, azt sem szeretném elhallgatni, hogy az utóbbi évtized és általában ez a kor az irodalom-elméletben sem igazán a tudományos megközelítéseknek kedvez. Persze talán másként is lehet fogalmazni: jelentősen változott az újabb generációk tudományfelfogása. Ez önmagában nem lenne baj, hisz mi is meggyőződéssel képviseltük saját elméletünket, s miért ne lehetne ez mások joga is. Biztos vagyok benne, hogy valamennyi közelítésmódnak vannak előnyei és hátrányai. A baj tehát nem az, ha különböző tudományfelfogások ütköznek egymással, sőt, ezt kifejezetten kívánatosnak tartom. A probléma sokkal inkább az, ha a tudományellenesség egy-egy esetben maga válik „tudományos” programmá. Ha például az egyetemen vagy főiskolán, vagyis egy oktatási-tudományos intézményben hirdett felfogás alaptétele az, hogy szándékosan és tudatosan nem kíván tudományos lenni. Az ilyen felfogás, s itt nem feltétlenül és nem is elsősorban magyar vonatkozásokról beszélek, amellett, hogy óhatatlanul megkérdőjelezi a kérdéses szak értelmét és létjogosultságát, valójában szabad utat nyit a hozzá nem értés, a szemfényvesztés, az üres blöff számára, hisz szükségképpen immunis bármilyen racionális kritikával szemben, alaptételénél fogva cáfolhatatlanok kijelentései. Öszintén remélem, hogy a bölcsész tudományokban sem a tudományellenesség, hanem a tudományos viták fogják a jövőt alakítani.

Hogyan jött létre 1993-ban Szegeden az ország első és máig egyetlen osztrák tanszéke, melyet ön alapított?

Ez több dologgal is összefügg. 1991-ben az osztrák külügyminisztérium megkezdte az osztrák könyvtárak létesítését a közép-kelet-európai államokban, így Magyarországon is. Először a szegedi egyetem kapott könyvtárat, s vele számos más lehetőséget is.

Nemcsak osztrák vonatkozású könyveket rendelhattunk igényeink szerint, hanem meghívhattunk az egyetemre osztrák írókat, tudósokat, s emellett tudományos szimpóziumokat is rendezhattunk. Megjöttek az első osztrák lektorok is, azaz mindent egybevetve értelmesebbnek látszott a könyvtár, s a járulékos támogatások köré egy osztrák kultúrával és irodalommal foglalkozó tanszéket szervezni. Volt egy másik ok is: megnőtt az oktatók, s szinte robbanásszerűen a hallgatók létszáma. A feladatok specializálódtak, helyesnek látszott a legfontosabb oktatási tevékenységeket, az irodalmat, a nyelvészetet és a nyelvoktatást külön egységekben megszervezni, s vezetését az adott terület szakemberére bízni. Így jött létre a Germán Filológiai Intézet, benne a német irodalomtudományi, a német nyelvészeti-nyelvoktatási, valamint az osztrák irodalom és kultúra tanszékkel. Az egyes tanszékek egyben újabb és újabb specializálódási lehetőségeket is nyújtottak a nagyszámú német szakos hallgatóknak. Végül az osztrák tanszéket, sajátos osztrák-magyar szemszögből nézve, egyfajta hídfőnek is tekintettük a formálódó európai régiókban, esetünkben az egykori Jugoszlávia, valamint Románia irányában. Együttműködésre törekedtünk az ottani egyetemekkel, az osztrák könyvtárat mint kutatási lehetőséget ajánlottuk fel. Nem is sikertelenül. Remélem persze, hogy bécsi éveim eredményeképp még inkább javulhat az együttműködés. Az osztrák tanszék és a könyvtár szellemi hatókörében – az Olasz Kulturális Központéhoz hasonlóan – talán létre lehetne hozni egy Osztrák Kulturális Központot is a város kultúrájának gazdagítására.

A kulturális élet vonatkozásában mi volt a legmeglepőbb tapasztalata Bécsben?

Talán a kultúra állandó, mindent átszövő jelenléte, az a tény, hogy a kultúra mára az emberek mindennapi életének részévé, sőt igényévé vált. Az óriási kínálatban mindenki megtalálhatja azt, ami érdekli, és nemcsak megtalálhatja, de a legtöbb esetben el is érhető számára. A színházak, koncerttermek hétköznapiakon is megtelnek, a kiállításoknak mindig vannak látogatói. Mindez távolról sem jelenti azt, hogy a magyar kulturális élet ne lenne hasonlóan gazdag és színvonalas, vagy ne fejlődne rendkívül dinamikus. A különbség nem az értékekben van, inkább talán a szervezésben, menedzselésben, az infrastruktúrában, s persze az anyagi lehetőségekben is. Miközben Ausztriában az államháztartás szanálására megszorító intézkedéseket hoztak, a művészeti költségvetés minden évben nő, az idén is újabb rekord összeget ért el. Ez a tény önmagában is mutatja, hogy a politika felismerte a kultúra stratégiai jelentőségét. Nem csoda, hisz az osztrákok kultúránemzetként határozzák meg önmagukat, s ezért igen komoly hangsúlyt helyeznek kulturális identitásuk erősítésére. Igen bölcsen, nem elégednek meg azzal, hogy Ausztria rendkívüli természeti adottságokkal rendelkezik és amúgy is mágnesként vonzza a turistákat. Minden tartomány, a turisztikával párhuzamosan, nagy erővel fejleszti kulturális-művészeti életét is. Csak néhány példát említek a 2000 és 2003 között készült kulturális nagyberuházások közül: átadták a hatalmas bécsi Múzeumi negyednek a Kunsthistorisches Museum és a Természettudományi Múzeum közvetlen szomszédságában, elkészült az új Alsó-Ausztriai Tartományi Múzeum St. Pöltenben, a Lentos – Művészeti Múzeum Linzben, a Karintiai Modern Művészeti Múzeum Klagenfurtban, valamint megnyílt a felújított Albertina. Jövőre megnyílik a teljesen felújított Liechtenstein palota is, melynek gyűjteményét sokan a Kunsthistorisches Museum konkurenciájának tekintik. Bécs városa emellett egy virtuális „múzeum-mérföld” létrehozását tervezi, a híres Karlsplatzot pedig „művészeti térére” alakítják, összekapcsolva és felerősítve ezzel az egyes múzeumok, kulturális intézmények hatá-

sát. Vonatkozik ez a Wachau régióját behálózó kremsi „művészeti mérőföldre” és St. Pöltenre is. Csupán a szövetségi múzeumokat mintegy hárommillió látogató kereste fel tavaly, többen, mint valaha. A Salzburgi Ünnepi Játékok, a Bécsi Ünnepi Hetek, a Zene Hosszú Éjszakája rendezvények a határokon túl is jól ismertek. Felsorolni sem lehet, hogy Graz mint Európa kulturális fővárosa az utóbbi években hány jelentős kulturális beruházással gyarapodott. Nem lényegtelen az sem, hogy mindez gazdaságos, hisz a kultúrára épülő osztrák idegenforgalom és kereskedelem számos új munkahelyet teremt. A fejlődésre, az egészséges konkurencia-harcra jó példa még az is, hogy míg néhány évvel ezelőtt a klasszikus modern művészet bemutatása jórészt a Kunstforum Bank Austria-ra, s részben a Belvedere-re korlátozódott, az állami felügyelet alól fokozatosan kivonuló, jelentős állami támogatással, de önállóan gazdálkodó múzeumok egyre érdekelttbbé váltak a látogatók számának növelésében, vagyis a minél érdekesebb, sokszínűbb programok, gyűjteményüktől részben független időszaki kiállítások szervezésében. Így a klasszikus modern művészet ma már az Albertinában, a Leopold múzeumban vagy éppen a Kunsthistorisches Museumban éppúgy rendkívül jelentős tárlatokkal jelentkezik, mint a Kunstforum vagy a Belvedere – a múzeumlátogatók nagy öröme.

A Collegium Hungaricum igazgatójaként mit sikerült megvalósítania elképzeléseiből? Elégedett-e az eredményekkel?

A Collegium profilja kettős, egészen röviden fogalmazva: tudomány és kultúra. Részint ösztöndíjas kutatókat fogadunk, akik az osztrák–magyar közös múlt négy száz évének különböző területeit vizsgálják, a politikatörténettől a művészettörténetig. Részint kulturális programokat szervezünk, melyeken a magyar művészet javát igyekszünk közvetíteni a bécsi és az osztrák közönség felé. A teljesen felújított épület, melyet 1999-ben vettem át, mindkét terület számára megteremtette a megfelelő infrastrukturális hátteret. Így például a tíz, nagyjából galériás apartman számítógéppel és internet-kapcsolattal valóban európai szintű körülményeket teremt a tudományos munkához. Lényegében hasonló a helyzet kulturális téren is: galériával, koncertteremmel, kisebb kiállító- és előadótermekkel, könyvtárral, klubbal rendelkezünk, vagyis megvan a lehetőség színvonalas bemutatók rendezésére. Persze bármit is tervez az ember, csak hasonló gondolkodású, a célokat sajátjuknak érző munkatársakkal lehet esélye arra, hogy eredményeket érjen el. Én szerencsésnek mondhatom magam, az évek során ilyen „team” alakult ki a Collegiumban. Nem szeretném, képtelenség is lenne részletesen felsorolni, mi mindent csinálunk. Talán jelzi működésünk intenzitását, hogy az évi átlagot tekintve két-három naponta van program a házban, így kiállítások, koncertek, felolvasások, könyvbemutatók, táncházak, gyermekprogramok, tudományos előadások, szimpóziumok, filmklub, nyelviskola, honismereti iskola. Mindössze két nagyobb rendezvénysorozatot neveznék meg: a 2001-es bécsi magyar millennium programjait, valamint „Az indulás lázában. Budapest és Bécs a historizmustól az avantgárdig” című kiállítást a Kunsthistorisches Museum Harrach-palotájában 2003-ban. Aktualitásánál fogva csak az utóbbira térnék ki néhány mondatban. Az 1873-as bécsi világkiállítás óta ez a tárlat volt a legnagyobb magyar kulturális-művészeti bemutatkozás Bécsben. Önmagában pedig az a tény, hogy a kiállítást a Kunsthistorisches Museummal közösen rendeztük, s egy rendkívül igényes katalógus is megjelent, eleve és már önmagában is komoly nemzetközi rangot és elismerést jelentett. A kiállításnak több, mint harmincezer látogatója volt. Amíg nyitva tartott, az osztrák és magyar mé-

diumok egyaránt folyamatosan, újra és újra beszámoltak róla. A magyar művészet szempontjából, azt hiszem, nem túlzás a kiállítást egyfajta áttörésnek tekinteni. A látogatók számára újra nyilvánvalóvá válhatott az, amit a „vasfüggöny” korszakában sokan feledtek, s amit az ifjabb nemzedékek már hallomásból sem ismernek: ahogy Bécs és Budapest városképe, úgy a két város kulturális élete is igen sok szálon fonódott össze egymással, s a kor magyar művészete, hasonlóan a bécsihez, sajátosságainak megőrzésével is igazi európai művészet volt. A tárlatnak máris számos „hozadéka” van: eldöntött tény, hogy a kiállítást 2004 tavaszán Budapesten is megrendezzük, talán remény van arra is, hogy később, az oroszországi magyar kulturális évad alkalmából bemutatásra kerüljön az Ermitázsban. 2005-ben valószínűleg sor kerül a Harrach-palotában egy Rippl-Rónai életmű-kiállításra is. Emellett a kremsi Múcsarnok is bejelentette szándékát egy átfogó 19. századi magyar képzőművészeti kiállítás megrendezésére, ugyancsak 2005-ben. A magyar művészet sikere természetesen az intézet számára is komoly sikert hozott: a Collegium Hungaricum neve ma ismert, és azt hiszem, jól csengő név a bécsi kulturális életben. Visszatérve a kérdéshez: úgy érzem, sok mindent sikerült megvalósítani abból, amit elképzeltem. Pontosabban olyasmit is, amiről felkérésemkor nem is igen képzeletem, mert annyira valószínűtlennek tűnt. Igen fontosnak tartom, hogy sikerült jó kapcsolatot kialakítanom számos vezető bécsi kulturális intézménnyel, s így több jelentős, a bécsiek által kedvelt és látogatott helyen mutathattuk és mutathatjuk be a magyar kultúra egy-egy jellegzetes területét, ha csak lehet, osztrák kapcsolataival, vonatkozásaival együtt. Azt természetesen, hogy ezek a rendezvények sikeresek, s így az intézet propagandafogások nélkül, egyedül a bemutatott értékekkel tudott hozzájárulni egy pozitív magyar-kép formálásához Ausztriában, azt mindenképp előtérbe a nagy magyar múzeumok szakmai munkájának és őszinte segítőkészségének köszönhetem. Nyilvánvalóan örülök ezeknek az eredményeknek, de elégedett nem lehet az ember. S ez nem a közhelyszerű álszerénység. Azért sem vagyok elégedett, mert magam tudom a legjobban, hogy mi az, amit nem sikerült elérnem, pedig szerettem volna, mi az, amit jobban, ügyesebben lehetett volna csinálni és kihasználni, de nem sikerült. Másrészt azért sem, mert épp az eredmények nyomán jön meg az igazi étvágy: azonnal vannak újabb ötletek, még nagyobb tervek. Ezeket szeretném megvalósítani, ha lehet persze, még sokkal jobban, mint ami mögöttem van.

Mennyire ismert Ausztriában a mai magyar irodalom? Szakmabeliként mit tud tenni ebben az ügyben?

Először is azt szeretném elmondani, hogy a mai magyar irodalmat Ausztriában nem csak a Collegium népszerűsíti. Csupán néhány példát említek: Bécsben az „Alte Schmiede”, a „Literaturhaus” és az Osztrák Irodalmi Társaság havi programjaiban szinte mindig szerepel egy-egy magyar író. Hasonlóan ismert ezen a téren a mattersburgi, a salzburgi és az innsbrucki „Literaturhaus”, valamint a grazi minorita kultúrközpont. Folyamatosan sor kerül kamaraszínházi bemutatókra is, így többek között a bécsi „dietheater Künstlerhaus”-ban, a Pygmalion színházban, a „dietheater Konzerthaus”-ban, illetve a grazi „Theater im Keller”-ben (ez utóbbiban Esterházy Péter, Pozsgai Zsolt, Spiró György, Filó Vera, Egressy Zoltán, Baranyai László darabjai szerepeltek). Az irodalomközvetítést alapvetően meghatározza, hogy mely íróknak van német nyelvű kötete, s az is igen fontos, bár nem feltétel, hogy maga az író tud-e németül. Mindez némiképp leszűkíti lehetőségeinket. Mégis, én igen szerencsés időben jöttem Bécsbe, közvetlenül a 1999-es frankfurti könyvvásár előtt, melynek abban az évben

Magyarország volt a díszvendége. Erre az alkalomra igen sok magyar szerző munkája jelent meg németül. Szinte valamennyi kötetet sikerült megszereznünk az egyes kiadóktól, s így számos, felolvasással egybekötött könyvkiállítást tartottunk Bécsben, Innsbruckban, Villachban. A Collegiumban hetenként került sor felolvasóestekre, könyvbemutatókra Frankfurt előtt és után, próbáltunk minden lehetőséget megragadni a magyar irodalom népszerűsítésére. Bár nagytermünk nem igazán alkalmas színházi produkciókra, évente legalább egy bemutatót tartunk. Nádas Péter, Schwajda György, Garaczi László és Örkény István művei kerültek eddig sorra. Frankfurt után a magyar irodalom szempontjából Ausztriában még két kiemelkedő alkalmat említek: a Collegium és a Piper Kiadó közös szervezésében a rendkívül népszerűvé Márai Sándor műveiből a bécsi Volkstheaterben olvasott fel a nálunk is jól ismert Klaus Maria Brandauer, a Burgtheater pedig a Nobel-díjas Kertész Imre tiszteletére rendezett vasárnap-i matinét közvetlenül a díj átvétele előtt. Az elmúlt években mintegy ötven magyar író járt a Collegiumban, szemléltetésként csupán néhány név közülük: Esterházy Péter, Krasznahorkai László, Bodor Ádám, Tandori Dezső, Szilágyi István, Tolnai Ottó, Závada Pál, Rakovszky Zsuzsa, Bartis Attila, Sándor Iván, Darvasi László, Balla Zsófia, Kalász Márton, Nagy Gáspár, Ágh István, Csoóri Sándor, Lázár Ervin, Márton László, Száraz Miklós György, Kovács András Ferenc, Parti Nagy Lajos és mások. A Bornemisza Társasággal közösen rendszeresen mutatunk be határon túli, illetve magyarországi irodalmi folyóiratokat is, például a Székelyföldet, a Látót, a Kalligramot, Tiszatájt, a Hitelt, a Jelenkort, a Magyar Műhelyt. Előadásokat, szimpóziumot szerveztünk a mai magyar irodalomról, valamint tartottunk egy több hónapos szépirodalmi fordítói szemináriumot is, amelyen mintegy negyvenen vettek részt.

Amióta igazgató, szegedi művészek és tudósok is megfordultak a Collegium Hungaricumban?

Igen sokan. Nem tagadom, kicsit elfogult vagyok szülővárosom iránt. Ennek ellenére csak olyanokat hívtam meg, akik területükön az ország legjobbjai közé tartoznak. Így Gregor Józsefet, Darvasi Lászlót, Podmaniczky Szilárdot, Székó Gábort, a Szegedi Kortárs Balettet, a Canticum Énekegyüttest. Nagyszabású tárlatot rendeztünk a vásárhelyi iskola, az Alföld-festészet kiemelkedő alkotásaiból, Vinkler László festőművész munkáiból. Olasz Sándor főszerkesztő mutatta be a Tiszatáj folyóiratot. Bombitz Attila több irodalmi estet szervezett és vezetett. Többször léptek fel szegedi néptáncosok, a „Topogó” együttes, valamint Patyi Zoltán és barátai. Számos egyetemi kolléga tartott előadást a Collegiumban, valamennyien hungarológiai témákból. Például Róna-Tas András, Fried István, Bernáth Árpád, Berta Árpád, Szajbély Mihály professzorok. Két évvel ezelőtt Szeged mutatkozott be a bécsi magyar nagykövetségen, ezen alkalomból előadást tartottam az osztrák meghívottak számára a város történetéről és jelenéről. Nem soroltam fel mindent, de talán ennyi is mutatja, hogy a bécsi évek alatt sem feledkeztem meg arról, hogy honnét jöttem és hová megyek vissza.

Ezzel függ össze utolsó kérdésem: Hogyan látja Bécsből Szegedet, milyen érzés időnként hazalátogatni?

Bécs gyönyörű, rendezett város, élettel teli, s mégis nyugalmat, méltóságot sugall. A Hofburg, a főúri paloták, a Graben, a Kärtnerstrasse, a Kohlmarkt, a Herrengasse, a Ringstrasse, a Wienzeile, a Judenplatz, a belvárosi kávéházak és vendéglők, az előkelő üzletházak barokk, historikus vagy szecessziós épületsodái, a hatalmas parkok ma is a császárváros korát és hangulatát idézik. Nehéz ezt a várost nem szeretni. Mégis, Szeged

innét nézve is éppoly közel áll hozzám, mint amikor otthon éltem, és mindig örömmel megyek haza, amikor tehetem. Ez azért is lehetséges, mert a kapcsolat fordítva is fennáll: amikor Szegedről Bécsbe kerültem, csaknem hazaérkeztem. Léptékét, életstílusát tekintve számomra nagyobb a hasonlóság Szeged és Bécs között, mintha Budapestet állítom Bécs mellé. Igaz, Szeged ebben az értelemben olyan, mintha Bécs lekicsinyítve, és állagát, állapotát tekintve pedig mintegy harminc-negyven évvel múltjába visszavetítve jelenne meg. A közelmúltat ismerve ez természetes is. A máig megmaradt párhuzamok viszont nyilvánvalóan mutatják, hogy Szeged is kitűnő adottságokkal rendelkezik, s ha a lehetőségeivel ügyesen gazdálkodik, akkor néhány évtized múlva esélye lehet arra, hogy hasonló kis ékszerdobozzá váljon az Alföld déli csücskében, mint amilyen ma az egykori császárváros. Úgy hiszem, hogy nekünk szegedieknek is a kultúra jelentheti a továbblépés egyik legnagyobb esélyét, s ebben a vonatkozásban különösen sokat tanulhatunk Bécstől – és érdemes is tanulnunk.

Hollósi Zolt

KÉRI LÁSZLÓ: KÖRNÉGYSZÖGESÍTÉS

Szerkesztői asztal

Az erdélyi *Pallas-Akadémia Kiadó* estjét rendezték meg Szegeden október 2-án. A városházi rendezvényen a kiadó szerzői közül Beke György, Bíró Béla, Dávid Gyula, Kozma Mária, Lőrincz György, Markó Béla és Pomogáts Béla jelent meg, a könyveket Kozma Mária főszerkesztő mutatta be.

*

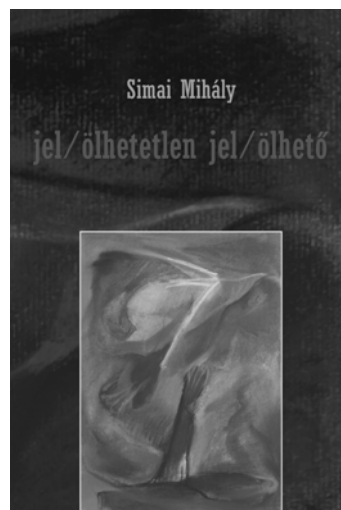
Az 50. *Vásárhelyi Őszi Tárlat* október 4-én nyílt meg a Tornyai János Múzeumban. A tárlatot Mádl Ferenc köztársasági elnök nyitotta meg. Az Őszi Tárlatok Tornyai-plaketteseinek kiállítása is ettől a naptól látható az Alföldi Galériában.

*

Október 7-én a Somogyi-könyvtárban mutattuk be Kiss László *Tiszatáj Könyvek* sorozatban megjelent *Szindbád nem haza megy* c. novelláskötetét. A könyvről Balogh Tamás beszélgetett a szerzővel. A gyulai Városi Könyvtárban pedig október 10-én volt találkozó, melyen Elek Tibor, a Bárka főszerkesztője mutatta be Kiss László novelláit.

*

A *Tiszatáj Könyvek* 29. darabja november elején kerül a boltokba. *Simai Mihály jel/ölhetetlen jel/ölhető* c. verseskötete elsősorban az utóbbi 5-6 év termését tartalmazza.

Decemberi számunk tartalmából:

ÁGH ISTVÁN, GERGELY ÁGNES, NAGY GÁSPÁR, TANDORI DEZSŐ,
TŐZSÉR ÁRPÁD versei

BÁNKI ÉVA regényrészlete,

IVAN BUNYIN novellája SZŐKE KATALIN tanulmányával

GÖRÖMBEI ANDRÁS *Nagy Gáspár* költészetéről

„A TISZA-PARTON MIT KERESSEK?”

(Hollósi Zsolt beszélgetése

Papp György grafikusművésszel és tűzzománc alkotóval)

Diákmelléklet: VADAI ISTVÁN *Kosztolányi*-elemzése

A TISZTÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2003. NOVEMBER

94. SZÁM

POZSVAI GYÖRGYI

A rivalizáló rucák

PETELEI ISTVÁN A JÁTÉK CÍMŰ IRONIKUS NOVELLÁJÁRÓL¹

Már a 19. századi Petelei-szakirodalom műveinek tragikus hangoltságát emelte ki fő sajátosságként, s erre alapozva egyneműnek ítélte meg regiszterét. Az ironikus beszédmódot, valamint a groteszk, a tragikus és a komikus esztétikai aspektusokat csak egy-két kritikus említette meg.² Voltaképpen csak száz évvel a legelső Petelei-írások megjelenése után került sor a tragikumhoz közeli esztétikai tapasztalatok módozatainak különválasztására. Kiczenko Judit az ironikus-groteszk hatásmechanizmusra hívta fel a figyelmet, azonkívül a játékos-évődő beszédváltozatra hozott példát, s ilyenképpen kérdésessé tette a szövegvilág stabilitásának és kizárólag tragikus hangzatának recepciós előfeltevéseit.³ Az 1980-as években Németh G. Béla, a Petelei-Turgenyev-párhuzam irodalomtörténeti közhelyén túlmutatva, Csehov írói világának sajátosságára, a tragikumra utalt, amely Peteleinél az egyéni tudatot vagy a személyközi viszonyt meghatározó hangoltsági ketősségben vagy váltásban jelentkezik.⁴ A közelmúltban Dobos István hozta szóba a novellisztika ironikus tö-

PETELEI ISTVÁN
(1852–1910)

Az értelmezésre kiválasztott A játék című novellában az irónia a szövegszervezés logikájában, valamint a cselekmény szintjén jut érvényre, s felforgató hatásmechanizmusa meg a szereplői nyelvi műveleteket, illetve diszpozíciókat éri, másfelől az olvasói beállítódásra terjed ki, és teszi feszültté azt.

¹ Készült az MTA Bolyai János Tudományos Kutatási Ösztöndíja támogatásával.

² Szini Gyula: *Petelei István: Az élet*. Pesti Napló, 1905. jan. 19. 2. és Haraszi Gyula: *Emlékezés Petelei Istvánra*. BpSz, 1910. 141. köt. 231–232.

³ Kiczenko Judit: *Kozma Dezső: Egy erdélyi novellista: Petelei István*. It, 1972. 1. 516.

⁴ Németh G. Béla: *A válságba jutott kisember: Petelei István*. In: *Uő.: Századutóról-századelőről*. Magvető, Bp., 1985. 132–136.

rekvéseit, mégpedig az anekdotikus hagyományt játékosan transzformáló lendületét érintette.⁵

Az értelmezésre kiválasztott *A játék* című novellában az irónia a szövegszervezés logikájában, valamint a cselekmény szintjén jut érvényre, s felforgató hatásmechanizmusa a szereplői nyelvi műveleteket, illetve diszpozíciókat éri, másfelől az olvasói beállítódásra terjed ki, és teszi feszültté azt. A narrátor, semleges alapállását fel nem adva, poétikailag taktikai játékot folytat, és kiváltképpen tudatbeszélés során ejti zavarba a befogadót. Távol áll tőle az ismeretelméletileg kiváltságos pozíció. Bár alkalmanként omnipotens mozdulattal bepillant a hősök tudatába, az olvasó mégsem a mindentudás és a tisztánlátás előnyét élvezheti. Mentális-nyelvi síkon ugyanis értelmi dilemmák, érzelmi ambivalenciák, sőt lélektani paradoxonok villannak fel. Pragmatikai összefüggésben a fiktív alakok kiismerhetetlenekként lépnek fel, és lényegében megmaradnak olyanoknak. A magabiztos recipiensi viszonyulás fenntarthatatlan lesz. A befogadó intellektuális-interpretációs kételkedéséhez többek között az is hozzájárul, hogy még az elbeszélőnek sem áll módjában maradéktalanul elosztani a szereplők lélektani-érzelmi alkatát övező homályt, elvégre ismereti szintje nem haladja meg azokét. E körülmény a tudati folyamatokat kísérő, de csak sejtető testnyelvi jelek, valamint a nyelvi markerek objektív közvetítésekor nem ütközik ki oly élesen. Előfordul azonban, hogy eleve a történetmondó bizonytalankodik. S mivel egyébként is tétovázik, például a szereplői lelki diszpozícióváltást követve, egy félszóval kizökkentik az olvasói pozíciót a szokványos és biztonságos interpretációs pályáról. Tehát éppen csak alkalmanként határozatlan az elbeszélő, s így közlései, összevéve, elfogadható tájékozási pontokként kínálkoznak.

A játék befejező egysége mégis kimozdítja beidegződött előfeltevéséből a befogadót. Az elcsépelet háromszögtörténetet megújító-újraíró novella ironikus poénjaként nem derül ki, hogy a hősnő mely férjjelöltnek ad kosarat. A környezetrajz vonatkozásában e mű képi szövegegységgel indul, amely pasztelles színezetű, ám a fényárny-játék baljósan villózik. A negatív előjelű, ismeretlen elem szintén szenzuálisan rejlik ott a kezdőepizódban, az édesbús érzületet és hangoltságot anticipálja. A legelső képszerű szegmens félhomálya az utolsóban szimbolikusan éjszakaivá, értelmileg áthatolhatatlanná sűrűsödik. A 'megbízható' narrátor értelmezői zsákutcába juttatja a 'jámbor' olvasót.⁶ A végkifejletet illetően saját tanácstalanságának ad hangot. Mi több az intellektuálisan lemondó attitűdből a választási szituáció örökös tisztázhatatlanságát nyomatékosítja.

E kisepikai szöveg a legelső epizódban mondhatni kommunikációs előjátékként exponálja a lélektani-mentális rejtélyességet. Érzelmi társkeresés folyik férfi és női szereplők között, valamint a rivalizálás beszédteretei peregnek le férfi és férfi, férfi és női figurák között. A nyelv a kapcsolatteremtés lehetőségét biztosítja, azonban akadályt is képez a partnerek számára. Továbbá a nyelvnek mint a megismerés módozatának az elégtelensége mutatkozik meg. Az érintett személyek nemcsak a társaik érzelmi-lelki viszonyulását, hanem még a sajátjukat illetően is különböző álláspontok között inga-

⁵ Dobos István: *Alaktan és értelmezéstörténet: Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995. 123.

⁶ A fentebb látható módon az ironikus kifejezéseimet a nemegyszer ugyancsak ironikus szövegidezetektől választom külön.

doznak. Ráadásul a három főhős, és pedig Harmat, Suhay Pál és Bíró Kata közül kiváltképpen az utóbbi kettő megtévesztően taktikázik. Mindebből következően a fiktív alakok egymást, a novella olvasói pedig azoknak a verbális és a non-verbális megnyilvánulásait kísérelik meg dekódolni. További interpretációs támpontként kínálkozik a beszélő név, a virágnyelv, valamint a növényi és a virágszimbolika.

(*Iskolai piknik*) Kommunikációs előjátékként a hősnő, a tanító kisasszony egyik szereplőtársával, a pappal együtt hétvégi kirándulásra viszi tanítványait. Az egymás társaságában elhallgató ifjú pár viszonyának jellegét kisdíáki kérdés feszegeti. A nő jelképesen a „néma völgyre” veti pillantását, belefeledkezik a táj látványába és a gondolataiba. „Mellelte ült a földön a fiatal pap, ki szóba elegyedett a gyermekkel. A gyermek azt mondta:

– Én szeretem őt! – s a tanítónőre mutatott.

Aztán azt kérdezte:

– Maga is szereti ugye?

A pap behunyta szemeit és fellélegzett, mintha illatot szívna.”⁷

A felvetett kérdés típusa szerint rávezető, és az elvárt válaszra rákérdező stratégiával épül fel. A fiktív befogadó által preferált egyértelmű válasz azonban elmarad. A lelkész nyelvi kifejezésforma helyett érzéki gesztusba sűríti a feleletét, imígy palástolja érzületét. Az elhallgatás (csele) fogása, amely a legelső epizódban a szereplők ’nyelvi fegyvereként’ kerül bevetésre, e mű egyik alapvető narrációs módszerévé lényegül. Pragmatikailag izgatóvá teszi a vizsgált kommunikációs szituációt, és a továbbiak során is éber figyelmet követel meg a befogadótól. A következőes elhallgatáspoétika és retardációs logika szerint első lépésként „eltemetődik”⁸ a szóban forgó kérdés, gyermeki csivitelés oldja a pap elnémulásával együtt járó feszültséget. A megválaszolatlan kérdés mégis a novella alaptémájaként mindvégig foglalkoztatja az olvasót. Ám a konkrét felelet késlekedik, sőt a legvégső epizódban mintegy poénként elmarad; a célulvó olvasásmód ironikusan megkérdőjeleződik.

A gyermekek nagyrabecsülésük szimbolikus kifejezőmódjaként virágfűzérbe foglalják a tanítónőt. Az elrévedező lelkész megállapítását, „Milyen jó élni”, az egyik kisdíák teszi viszonylagossá s helyre; méghozzá mint a tisztaság és az ártatlanság archetípusa, virágnyelven kezdi ki. Az életnek a másik, a negatív oldalát sejteti, s azt kiismerhetetlen voltában a nőiség képzetéhez kapcsolja egyetlen jelképes mozdulattal. A magaslati pont, a hegyvidéki táj gondolatélményi térséggé és dialogikus tapasztalati-értelmezői horizonttá szélesedik. A múlton és a jelenen elmerengő tanítónő a lét, az egyéni érzület és saját hangoltsága kettősségének problematikáján töpreng el. S az időszembesítés módszerével meg hol melankolikus, hol elégikus mellékszöveggel a jelen érzelmi szegénységét emeli ki.

(*A játék lelkész résztvevője*) A fordulatosan pergő nyelvi műveletek során Harmat szereplőtársaihoz foghatóan pozitív, de negatív diszpozíciót is tanúsít. Az idős tiszteletes helyébe lépő ifjú, ígét hirdetve, rokonszenvet ébreszt a fiktív hallgatóságában, an-

⁷ Petelei István: *A játék*. In. Uő.: *Felbők*. Franklin Társulat, Bp., 1897. 241.

⁸ Goffmann, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Vál. és utószó: László János. Ford.: Habermann M. Gusztáv. Gondolat, Bp., 1981. 428.

nak ellenére, hogy intellektuálisan és nyelviileg elválasztott attól. A többszólamú ironia mindkét kommunikációs félre kiterjed, azaz részint szelíden érinti a falubeli öregasszonyok non-verbális reakcióját: „sírtak a prédikálása alatt. Nem értették, amit mond, de sírtak, mert olyan leányos, szívhez szóló hangja volt.”⁹ Részint vonatkozik a megnyilatkozóra, akit „[m]íg tanult az iskolában, »Harmat«-nak hívták”¹⁰. Csakhogy a Kata kezéért folytatott nyelvi versengés során a lelkész önnön ragadványnevet megcsúfolja. A harmat szimbolikus jelentésmezejéből törli az ártatlanság képzetét. Az elbeszélői ironia szerint az egyik közelharc alkalmával, az ifjú tisztelendő, intellektuális és férfiúi tekintélyét veszélyben érezve, legszívesebben „megkarmolná” az ellenlábását.

(*Bíró Kata bemelegítő játszmája*) A szimbolikusan „zsálya” lelkületű hős nő szavai nemcsak az ifjabbik nebulóját, hanem a ’véndiákját’ is megérintik. A „kis fájós lábú gyermek”-re gyógyító erővel hatnak, Suhay Pált ellenben hol tanítónői pozícióból, hol azt félre téve, megleckéztetik. Kata egykori partnere váratlan megjelenésekor bemelegítő gyakorlatként az egymást nem ismerő személyeknek előírt nyelvi etiketthez tartja magát, és bemutatkozik annak; imígy cselezve idegenséget színlel. Csakhogy másrészt e kommunikációs helyzetben ő a kezdeményező fél, segítőkészséget mímél, amihez „kissé rebegő hangot” választ. Mihelyst Suhay is taktikázó pózba vágja magát – „s így szólt: köszönöm! Pedig mi oka se volt köszönni” –, bátorító mosollyal jutalmazza meg volt széptevőjét. Eszerint a nő, incselkedve és ugratva, magához vonzza a férfit annak ellenére, hogy alapvetően a bemutatkozás aktusa által eltávolítja, „eltagadja”. Tisztázhatatlan, hogy a nyelvi játékosság jegyében, vagy csak a harmadik, a lehetséges rivális fél jelenlétében igyekszik-e távol tartani, elhatárolni magától Pált. Holott az elbeszélő önnön semleges és külső, valamint az említett hős nézőpontjából is közvetíti e kommunikációs műveletsort. Ilyetén módon a tanítónő nyelvi viselkedésének indokai legfeljebb részben világlanak ki, Suhay reakciói viszont kifürkészhetetlenek.

A pap, mivel csak bizonyos mértékig lát rá a nőiesen évődő magatartásra, csodálkozó, aggódó tekintettel egyetlen, de zárt kérdéssel fordul Katához: „Ismeri őt?” A tanító kisasszony igenlő választ ad, de kesernyés (ön)ironiával a múltba távolítja el a kapcsolatot. Az egzaminálásának, illetőleg meggyóntatásának pedig az idegen személy bemutatása révén és a lelkész nyílt s szelíd modorával összehangolódva veszi elejét. A gyermeki és a női alakhoz kapcsolódó virágszimbolika, -nyelv teszi még tartalmasabbá a világos, ám lakonikus feleletet. A csalánjelkép a „távozz, irtódom tőled”¹¹ viszonyulást fejezi ki, azonban fogas kérdésként merül fel e szövegponton, hogy a növény csípeése mely jelölt irányában baljóslatú, illetőleg jelzi előre a szelíd s gyógyító, „zsálya” lelkületű hős nő kezét.

(*A visszavágó játékos*) Suhay Pál reakciói a későbbiek során, éspedig abban a rá nézve komikus epizódban derülnek ki, amelyben a stratégiaileg kihívó s bemelegítő gyakorlat által motiváltan nyelvi megmérkőzésre határozza el magát. A legszívesebben azon nyomban lebecsmérelné a hajdani partnerét, még hozzá „szeretett volna valami

⁹ Petelei: i. m. 243.

¹⁰ Uo.

¹¹ *Jelképtár*. Szerk.: Hoppál Mihály et al., Helikon Kiadó, Bp., 1990. 238.

verset citálni. Természetesen valami igen gúnyos verset.”¹² Ám ez „úrfi” egy árva költői sort sem tud felmondani, akárcsak egy készületlen kisdíák. E ’lírai’ hangoltsága prózai kifejezési formájával, netalán vulgáris szintű megfelelőjével viszont nem éri be. Mi több a polifon irónia szerint ama fennkölt szavak ’zengedezése’ helyett, hogy „tovább-tovább bolyongjunk e cudar világban”, csupán elcsépett melódiát „füttyül”. *Az asszony ingatag...* dallamával minősíti le a tanító kisasszonyt, a többi kacér, csapodár nővel azonos szintre hozza. S miután komikusan kifújta magából a fellobbanó harci tüzet, elégedetten és ’szellemi fáradtságát’ enyhítendő „hazament a malomba, lefeküdt s elaludt.”

Suhay, aki a *Rigolettó* mantovai hercegéhez foghatóan könnyelmű férfitartner, a Verdi-opera elkoptatott szólamát a nőiségre vonatkoztatja. Ám a komikus-irónia megfricskázza e figurát; már csak azért is lefokozódik, mert a szereplők közül elsősorban az ő alapállása eredendően megtévesztő. Ezenkívül átmeneti lakhelye, a malom és a rucavadászat szimbolikusan jelzi, szerencséje forgandó. A csónakázás meg jelképesen nyomósítja e hős ide-oda sodródó, határozatlan s tévelygő voltát, valamint a vizuális jelek összhatásaként szándékai és életútja kifürkészhetetlenségét.

Suhay helyváltoztató létmódja nem oly indíttatású, mint a tanító kisasszonyé vagy a papé, esetleg a vándordíáké. Intertextuálisan a peregrináció, valamint az örök földönfutás, a céltalan (nemesi) vándorlás (amelyet Mikszáthnál a *Fili*, Peteleinél *A vén nemes* példáz a legeklatánsabban) *A játék* című novellában depatetizálódik, egyszersmind mentálisan és érületi síkon megújul, szerelmi társkereséssé minősül át. A szerelmi vetélkedés motívuma, valamint a lélektaniség kapcsán említendő Petelei-alkotás az *Őszi napsugár*. Itt az ’úrfi’ szereplőnek nem bolyongó, hanem az ősi udvarházhoz, immár kőfészekhez kötött a létformája. Érzelmileg pedig a kiégettség Boór Gergely megkülönböztető jegye, udvarán szimbolikusan a „szamártövis megszáradt kóroí feketélenek”.¹³ Mindazonáltal lélektani-érületi változás zajlik le a hősben, amit a mű elején, az üde, pasztelles tavaszképen az új fű kisarjadása, valamint egy, a fiatalok évődő dialógusába belebeszélő madárpár „locsogása” jelez. Ezzel szemben *A játék* Suhayja érületileg eredendően paradox figura. Az imént vizsgált epizódban a megnyilatkozóí diszpozíció ingadozása hangoltsági-lélektani átfordulást involvál; végtére pedig a távozás helyett a maradás szándéka érlelődik meg a hősben.

Suhay Pál gondolatai nemegyszer párhuzamos sín pályákon futnak, például még az egyik nebulóval párbeszédet kezdeményezve is, sőt az önmagában megfogalmazott, de elhallgatott elképzelések szüremkednek ki megnyilatkozásából, amely így komikusan kétszólamú amellest, hogy énközpontú. Egyébként megjegyzendő, hogy a falubeliek, valamint a gyermekek egyaránt rokonszenvet tanúsítanak a tanítónő és a pap irányában; mindkettőjüket szeretettel s tisztelettel övezve fogadják be a maguk mikrovilágába, főképpen a diákok alakítanak ki velük nyelvileg „bizalmas viszonyt”. Suhayt ellenben ismeretlen és kiismerhetetlen személyként méregeti a kisdíáki tekintet.

(Az iskolai vetélkedés) A megtévesztően kettős beszédmód terén Bíró Kata mindkét férfi méltó ellenfelének bizonyul, a kétszintű metakommunikációs manőverezésben pedig jeleskedik. Mi több a nyelvi érintkezésben neveletlen, modortalan Suhay Pált,

¹² Petelei: i. m. 247.

¹³ Petelei István: *Őszi napsugár*. In: Uő.: *Az én utcám*. Pallas, Bp., 1886. 19.

mikor az hozzá, az iskolába betér, meginti-megfegyelmezi. A padosorok között deklamáló, komikusan kardcsörtető hőst egy mosolyával lefegyverzi, sőt felingerli. Lévé, hogy tudati síkon a tanítónő partnere diszpozíciójára egy másik alakét vetíti rá, és egybevetve, az érzelmileg hevesen, túlon túl szenvedélyesen recitáló beszédmódot egy „vásott kisgyerek” lármázásával relativizálja. És miután nevetésével leminősíti, semmissé teszi az „úrfi”-t, kétértelmű közlések, valamint testnyelvi (főképpen mimikai) jelek összjátékával bosszantja és ejti zavarba; ilyenformán felülkerekedik azon. A női „szelíd” tekintet, amely a „gyermekeket szokta ügyelni, hogy jók legyenek”,¹⁴ nyelvi párharcra kihívóvá és kacéran ámitóvá alakul át. A tanító kisasszony, mialatt indirekt beszédaktusaival sorra elutasító magatartást színlel, következetesen elhallgatja a maga érzelmeit. Csakhogy megnyilatkozásai alacsony hőfokával ellentétben „[s]zürke szemei megmelegedtek” és elpirult; amit ironikus fénytörésben az iskolafali, „káposztákkal s vízilovakkal telerajzolt táblák ugyancsak csodálkozva láttak”.¹⁵ Sőt, amikor a nő „fél tekintet”-tét és kérdését, „Sokáig marad itt?”, a férfi bátorításnak dekódolja, verbálisan egy rideg búcsúformulával elhárítja társa közeledését, bár non-verbálisan esélyt ad annak. A mimikai kontaktus szerint Suhay sóvárgó pillantására mintegy feleletként Kata „szívesen nézett rá. És eltűnt.”¹⁶

Suhay Pál stratégiai kelléktárából a férfi vetélytársánál találós kérdést választ ki, a nőinél pedig gyermekkori mikronarratívát keres elő majd. Minthogy alulmaradt a Katával folytatott közelharcban, ingerültségét az ellenlábasan tölti ki. Az iskolaajtó előtt lezajló nyelvi-szellemi villongás során fölényesen kioktató a pappal szemben. Ez az epizód minkét félre nézve komikus, a magának mindentudói pozíciót kisajátító alak is lefokozódik, valamint a „tiszteletes” is leminősül, aki férfiúi magabiztossággal tér be a tanítónőhöz. Pál riválisáról „[ú]gy találta, hogy cudar képe van.”¹⁷ A benne feltoluló agresszív indulatok rakoncátlan gyermekre jellemző elégtételvételre motiválják: „Szívesen meglökte volna.” A kihívott fél magatartása hasonló módon nyilvánul meg komikusnak. Mikor bosszús lesz, akkor Harmat szintén „ingerlő ábrázat”-únak látja az őt ugrató személyt. S a reakciója, a bosszúvétel változata is haszontalan kölyökhöz illő. A vetélytársi arcot „[v]alami szörnyű gyönyörűség lenne megkarmolni”, merül fel a lelkészben.

Suhay nyílt nyelvi fellépés és támadás helyett hátulról közelíti meg papot, akit a „Barátom! Hé!”¹⁸ megszólítással eleve lebecsül. Első műveletként a „Sok-e az alsó tóban a ruca?” kérdéssel, amely beugrató egyben enigmatikus, meghökkenti ellenfelét, ’megcsipkedi’ papi észjárását, aki, nem adván választ, ostobává minősül le. A talányos feladvány másik felével viszont intellektuálisan végképp ’sarokba szorítja’, mikor dilemma elé állítja. Mégpedig ’szerelemtanból’ egzaminálja Harmatot, de együttalkotói tevékenységére is épít, tőle várja el, hogy a feladvány szegmenseit egybevonja, s így végül az alsó és a felső tavi rucák számarányának jelképesen kínálkozó értelmezési lehetőségeit önmagára, saját rivalizálói helyzetére, illetve a férfi és a nő közötti érzelmi kapcsolatra vonatkoztassa. A hajdani jelölt tehát akképpen billenti ki az újat a maga-

¹⁴ Petelei: *A játék*. 248.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Petelei: i. m. 249.

¹⁷ Petelei: i. m. 250.

¹⁸ Uo.

biztos alapállásból, hogy a magáéval egy férfiúi, szimbolikusan rucaszintre hozza, értelmileg azonban a lassú felfogású kisdíákkal nivellálja; hiszen imént a tanítónó az ő nyelvi viselkedését a neveletlen, lármázó gyermekével tette viszonylagossá. S mikorra az iskolaajtón a hölgyecske kilép, Suhay Pál a tanítótársát, a papot szekundára vizsgál-tatja.

Bíró Kata visszavágó műveletként takarékosan bánik a szavaival, elsősorban a fölényesen hangoskodó és 'mindentudó' Pállal szemben. A korábbi partner két félkérdést szegez az újnak, a nő viszont egyetlenegy kérdést tesz fel, csakhogy mindkét férfinak szánja. Szavait nyíltan a tiszteleteshez intézi, ám azok közvetett beszédaktusképpen „félíg az úrfinak is szólottak.”¹⁹ Ráadásul a tanítónó a metakommunikációs gesztusait szintén megosztja a két rivális között: „Mosolyogva bólított az úrfinak, s kezét nyújtotta a papnak.” Lehetséges, hogy mindkét férfit ugratja? Kata e (test)nyelvi cselét egyik fél sem látja át, imígy mindketten komikusan lefokozódnak. Az elsődleges elbeszélő helyzete sem kiváltságos, csak közvetíti az ámitó magatartást, ennél fogva a befogadónak kell eldöntenie, hogy itt a női diszpozíció mely hős irányába hajlik inkább.

(*A döntő játszmásorozat paradox zárványa*) A beteg kisdíák otthonában lezajló epizódban Suhay Pál nem heves, hanem higgadt és csendes hangot üt meg. Hogy megnyerje Kata kezét, ne csak az „álmos”, álmatag tekintetét, közös emléket elevenít fel. Mi több számos önlefokozó műveletet tesz, míg elbeszélése során a szerény ibolyacso-kor vásárlásának történetéig eljut, amellyel a jelképesen „zsálya” lelkületű nőt próbálja meg végképp elbódítani. Már-már sikerül megszédítenie Katát, hiszen taktikázásának köszönhetően annak emlékezetében múltbeli narratívák ötlenek fel. A gyermekkori világba visszalépve, a két szereplői szólam alapvetően vallomástevő párbeszéd útján közeledik, sőt, összefonódva, párhuzamosan fut.

Ámde a női hang váratlanul nyerssé válik, tanítónósen „szigorú”, a férfi meg élesen ríposztozik, váltig tartja, védelmezi addigi álláspontját. E deklamáció legszínpadiasabb mondatának elhangzásakor megjelenik a lelkész. Részint a pap halk ajtókopogtatása, részint Kata határozott közlése billenti le a tetőpontjáról a zengzetes, ám érzelmileg üresen kongó tirádát. És Suhay kemény, nyers modorával ellentétben Harmat modalitása szelíd, de a „szeme égett”, a „szürke szemű”-ért, aki „egy lomha, mély, de nem haragos tekintetet vetett Pálra s a fakilincsre tette kezeit.

– Én őt szeretem – mondta halkan. – Ha el akar feledni, most megteheti.

Így szólván hozzá, vajon hívta-e? vagy elúzte örökre?... Ki tudja.

Így szólván, kiért vallott? A papért-e? Pálért-e?

Már este volt.

A homály gyorsan elfedte őket, amint, egymáshoz simulva, a fehér iskolaház felé haladtak.²⁰

Az epizód paradox kommunikációs helyzetként ér véget, amely a megbízhatónak feltételezhető elbeszélőt, valamint az olvasót interpretációs zsákutcába juttatja. A főhősnő újfent megtévesztően manőverezik. Metakommunikációs összefüggésben érzelmi-figyelmi diszpozíciója megoszlik a két rivális között. Egyetlen fesztelen mozdulattal a papot vonja magához, a mimikai játékával viszont az úrfinak jelez hajlandóságot.

¹⁹ Uo.

²⁰ Petelei: i. m. 255.

Másrészt a vallomástevő beszédcselekvés mindkét nivellált lovagjára vonatkoztatható, még a narrátori pozícióból sem dönthető el, hogy a megnyilatkozó az „öt” személynévmással mely ’rucára’ utal, s imígy ki az, akit az érületi-érzelmi vetélkedés folyamán mindvégig ’lővát tett’.

Ezek szerint a mű punctum saliensén a célképzetes olvasásmód ignorálódik, ironikusan szekundára értékelődik elvárás rendszerével egyetemben. E Petelei-novella az elhallgatáspoétikára képzi, iskolázza át a befogadót, aki így értelmileg és logikailag a figyelmes kisdíakkal nivellálódik és relativizálódik. Egyébként az anekdotikus poén az olvasót visszautalja az ugyancsak komikus iskolai epizódhoz, amelynek egyik jelentékeny mozzanatát az úrfi metakommunikációs megleckéztetése képezi (Kata mosolyával fegyverzi le a deklamáló Suhayt), annak tetőpontján pedig a pap egzaminálására kerül sor (Pál enigmatikus feladvánnyal ejti zavarba Harmatot). Az első esetben a narrátori tudatbeszélés vázolja fel a felnőtt (szónoki) alapállást viszonylagossá tevő gyermeki (lármázó) magatartást. A második, a csúcsponton, minthogy az elhallgatástechnika következetesen érvényesül, a narrátor csak rávillant a vetélkedők agresszív reakcióira, az olvasónak pedig a gyermeki beállítódást kell rekonstruálnia azokban. Az első félkérdés elhangzásakor a kisdíakéhoz fogható, csintalan viszonyulásmód Kata mindkét lovagját lefokozza. Másodjára, a fogasabb probléma felvetésekor a befogadó egyéni alapállásától függ, hogy a gyermekképzet intellektuális síkon mely férfihőshöz kapcsolódik, a rejtvény által diadalmaskodóhoz-e vagy az alulmaradóhoz-e? Továbbá az iskolai epizód végén a rivalizálás az egyik fél számára értelmi síkon a másik számára megérzelmi vonatkozásban dől el kedvezőtlenül. Újfent másodikban, a párválasztás alkalmával, komikusan az olvasó kerül dilemma elé. A mű zárata paradox fordulattal nyitott, a feleletet váró befogadót meghagyja a kardinális kérdés nyugtalanító hatásában, de amennyiben függetlenedik a célelvű elvárás rendszerétől, a szövegvilágot átjáró humorelvű derűre is indítja.

(*A virgonc gyermekcsapat*) A gyermeki alak mindhárom főszereplő kommunikációs körében megjelenik; a vele létesítette nyelvi érintkezés a felnőtt partner beállítódását minősíti. Például mikor Suhay az egyik kis kezdeményez létesít kapcsolatot, a tudata valamely zugában rejtegetett óhaja kerül előtérbe, ő is szeretne iskolába járni. A pszichonarráció nem foglalja magában, a történetmondó pedig elhallgatja, és csak a mű második részében világlik ki, hogy miféle szálak, ráadásul meghitt gyermekkori emlékek kötik Katához Pált. A tudati síkon előrevetített szituáció beteljesül. E hős megjelenik az iskolapadok között. És előbb órá vetül komikusan a kisiskolás magatartás (a lármázás), majd ő sodorja a tisztelendőt a tanítvány, avagy a kikérdezett pozíciójába. A lelkesnek a gyermekekkel kialakított kapcsolata pozitív, „bizalmas” jellegű. Így a mű előjátékában, az iskolai kiránduláson a verset felmondó nebulóval sem rideg, számon kérő viszonyulást tanúsít. E kisdíakos nyelvi alapállás Suhay magányos (re)citálói próbálkozásáig mutat előre, amely téren, netán tárgyból azonban az érintett komikusan ’megbukik’, s egy elcsépelet Verdi-dallammal ’csúszik át a pótvizsgán’. Ezenkívül előrejelzi azt az epizódot, amelyben Harmat, de már mint pap kerül egzaminációs helyzetbe, és szerelmi vetélytársaként vizsgázik szekundára.

A főhős nő társaságában a gyermekfigura jórészt virággal, a szeretet szimbólumával együtt jelenik meg, vagy párbeszédben merül fel annak fogalma. Bíró Kata a Suhayról hírt hozó Annával teremt számon kérő kapcsolatot. A kislány lefeleltetésének, kikér-

dezésének beszédműveletében metaforikusan közrejátszik a felnőtti törekvés, az érzelmi társkeresés.

A kiemelt kifejezés, a „»virágnak mondanálak«”²¹ szószerkezet az esetlegesség képzetét villantja fel, éppily a válasz, valamint a tanítónői figyelem másfelé terelődik. S Kata az újabb kérdéssel, amely érzelmi indíttatású, „eltemeti”²² és viszonylagossá teszi az iskolás jelentőségét. A grammatikai feladvány egyébként metaforikus aspektussal is rendelkezik, akárcsak a logikai enigma. Mindkét tanítói kérdés megválaszolatlan marad, valamint a két, az alsó és a felső tavi rucák számát firtató megnyilatkozásra sem érkezik elégséges felelet. E rejtvény nem csupán az értelmi lefokozás taktikai eszköze, hanem azzal, hogy a rucák arányát problematizálja, a társválasztás bizonytalanságát, kiszámíthatatlanságát jelzi, metaforikusan összevetve, a feminin önkénynek és nyelvi játéknak kiszolgáltatott helyzetre is utal.

A novella eleji pikniken feltett gyermeki kérdés, valamint az azt követő szereplői kérdéssor (pl. az elégikus-melankolikus hangoltságú, a grammatikai-iskolai és az enigmatikus jellegű) a végső (elbeszélői) dilemmáig mutatnak előre. A mű befejező epizódja, a papnak az úrfival folytatott vetélkedése elégséges választ kínál a legeslegelső, a kisdíaki kérdésre. A legizgatóbb problémát viszont az olvasó felé tolja el e novella, illetőleg elsődleges narrátora. A nyelvi játék logikailag töprengésre sarkallja a befogadót, s, mivel az iskolai beszédaktusok kontextusa ellenére megszabadítja a didaktikusság és a célképzetesség kötelmétől, rezignált-(ön)ironikus nevetésre indítja.

A *Játék* című alkotás a gyermekalakot, mely a Petelei-novellisztika egyik ismétlődő archetípusa, a szövegvilágba való szerves és sokoldalú beépítése révén vitalizálja. A legjelentékenyebb mértékben prózapoétikai vonatkozásban újítja meg, például az elhallgatás-technika kínálta lehetőségek egyedi kiaknázásakor (a korábbi bekezdésekben részleteztem e megoldásokat).

A gyermekfigura, aki a vitalitás jelképe, s „akiben még az őскеzdetek egysége, osztatlan férfi-női jellege is alakot nyer”²³, tematikailag egyebek mellett a nyelvi kapcsolatkeresést és a társválasztást relativizálja. Az egyik kisdíak, Kisó betegeskedése a Suhay Pál és a Bíró Kata közötti kapcsolatot kedvezőtlen, válságos stádiumban levőnek minősíti. A múlt vonatkozásában, mármint a közös gyermekkori emlékek felidézése során alapvetően pozitívnak tünteti fel az érzelmi szituációt, amelynek végtére az ellentétes oldala is kifejezésre jut. A Kata és a Harmat közötti viszonyt gyermeki kérdés lebbenti meg a novella elején, és élteti a pergő beszédcselekvések során, mint könnyed-pajkos mellézköngé ellensúlyozza a felnőtti elégikus-melankolikus alapszólamot. A fájós lábú Kisó gyengélkedése e kapcsolatot úgyszintén átmeneti állapotban, határhelyzetben levőként érzékelteti, ennél fogva egy szintre hozza a Kata és a Pál közöttivel, ám egyik érzelmi szituációt sem értékeli a másik fölé, meghagyja mindkettőt a maga labilitásában. Másrészt pedig a szerelemmotívumnak, amely a Petelei-novellisztikában javarészt tragikus hangoltságú, a kisdíakos mellézköngék is komikus kicsengést kölcsönöznek. Összevéve, a komikus virtuozitással pergő szerelmi versengés folyamán a polifon ironia hol a férfiúi, hol a női megnyilatkozást érinti. A gyermeki diszpozíció meg mindkét felnőtti nyelvi viselkedést és logikát viszonylagossá teszi.

²¹ Petelei: i. m. 247.

²² Goffman: i. m. 428.

²³ *Jelképtár*. Szerk.: Hoppál M.: 77.

Végére tehát az értelmezői-értékelői tanácstalanság, a végső dilemmázás a novella szövegvilágára általánosan jellemző kiszámíthatatlansággal hozható összefüggésbe. E bizonytalanság nem csupán a szereplői közlések 'igazságtartalmára' vonatkozik, hanem az önellentmondásos érületi beállítódásra szintén, így paradox lélektani és nyelvi helyzetekbe sűrűsödik, s a verbális és a non-verbális jelek hálójába belefonódva, eleve kizárja az egyéni mentalitás egyensúlyba jutását.